ПЕТКО ТОДОРОВ
ИДИЛИИ

ОРИСНИЦИ

Едвам на чукаря тинтявата приведе стрък да разсмива свенлива момина сълза, а зад трънката кукуряка подмигна на сгушена теменужка и върлия присмехулко месец подаде рог. Цяло горско присое плахо се смърлуши, докле не излезе от пещера стара вещица да прочете през басма дните му. Тогава доде ред и за него, за превалия късмет месечко, и той пребледня, стъписа се, като че го налетя да се повърне, отдето е дошел. Взеха преднина звездите — срамежливи, спогледат, усмихнат се като току-що промомени девойки. Докато блещукат, трептят, виж — премигнали, — полетят чак вдън-земя провалени. Кръсти се, като ги зарне тогази и овчар, и друмник из друма, защото видиш ли да се откъсва звезда — някоя грешна душа отива на онзи свят.

Най-добре вещаят и прокобяват орисниците по тях, по звездите. Те беряха китки тази вечер татък въз тилилейско горье, кога една посочи с костелив пръст: на край небото трепна нова звездица — родил се е отрок. Тозчас се емнаха три орисници да дирят люлката му — всяка да го полюшне и ориса. Превалиха падините, хукнаха по реката надолу, там сред ведри клисури се свива селото. Как е всичко задрямало околовръст! Горе на хълма, в сенчестия сумрак на сливака, угледна къщичка се белей и дим като бял стълб се вие из комина. Род е подновен днес и беловласия свекър е заклал курбан на свои и роднини. Вред къщи виси опъната цедилка, а в нея първина момчана рожба, първи сън заспала.

— Дай му, боже — спря се запъхтяна над люлката орисница, — ум и сръки. Дай му ширина в душата, цял свят в нея да вмести. И небо, и земя от край до край с ум да обходи.

— Дай му — пресече втората, — дай му крепки крила на духа: в миналото да се връща, в бъдещето да прехвръква — над всичко възмогнат да влада и реди…

— Нека! — прекъсна трета припряно. — Но едно сал да не може: вън от себе да излезе. В кожата се да се пражи. И на небото да сеща пак земята. Кожата му дори да загние, пропука и се покрие в струпье, в нея да си остане пак и пак ветрове да гони.

Сякаш досетил насън, отрока се сепна, разплака. Стара баба се отдели от трапезата, прекръсти го и пак се повърна при гостите да приказва своите разправи. А орисниците вече хукнаха през коминя и отново полетяха през ясната нощ.

Под сребърното було на месеца се мъдрят дървесата около кощи. Но ей ветрец полъхна от реката и ниско приведе листа прясната малина, отвъд през сплетени храстье се лъсна златна ябълка — и безмълвно се спотаиха пак, и задрямаха.

РАДОСТ

Три години блян бленува витата лоза; три години как е оживял на сърце й дъбът и по него мир не знай. Стволест, левент е дъбът — кой ще го погледне, да не му останат очите? — Зиме-лете в шума все: като пролет, докато овехтей ланшната премяна, току виж го пак в нова се закътал. Няма в цяло пригорье тъдява равен нему.

Досети лозина копнеж дъбът и колкото бе висок, още по се издигна. Уж с върхове иска небото да мери, пък по цял ден свожда клоне към нея и щом нататък зад връшините слънце се заразтапя във вечерна зара, той подкача равна песен. Трепне от думите му изведнъж лозата, зашепне с тъмни листи, сепне се, ослуша се — и отново пак поднови спрепната реч. „Един за друг родени“ — си думат цветя и рошави шубърци и ублажават ги. Нали едно е запитанье и милувки от този живот, дето остават! Ала стара приказка има: не питай само видяло, ами патило… Виж как поклаща насам-нататък връше тънката борика, явора намусен отстрани мълчи, а белостволата трепетлика таме в мрътвината с вятър и без вятър плещи своите прокоби, като махалянска клюкарка.

Трепетликина прокоба ли се сбъдна, или магия старата тинтява стори — скоро додеяха на дъбът нощи тихи и потаен шепот. Вирна той връше и нищо с поглед не можеше да го стигне. Лозата се съсухри: не смей дума да продума, ни вейки към него да вдигне. Струваше й се: кукуряк ли из валога надзърне, ней се присмива, червена кокона през ръжта ли отдолу изнича, нея дири да види. Не иска да знай дъбът, изправи стан,

разпери клони — кой глава от валог или падини издигне, най-напред него да види. Като същински цар — щом в зори над гори изгрее слънцето, първом на негов връх слага златна корона, а отскочи ли остен-два към пладне — мантия от свилени лучи се сдипли по стройния му стан; денем и нощем орляк птички, избран хор, веселят все него.

Отдавна в песни и веселба дъбът забрави витата лоза, що кълнеше дните си под него. Корен забил в сърце на земята, той разпери клони, разкърши грани и затули й последния слънчев зрак, бял свят вече да не види: крея, съхна лозата и сянка от нея вече не остана. Докато през тъмна нощ, прокуден харамия се свря под дъбът огнище да стъкне, та прекоси до корен лозата. С бистри едри сълзи заплака тя и занарежда клетва по клетва към дъбът. Червей сърце му да изглозде, лист по лист по гранки сред лято да повехне, като на стар калугер да се съсухрят мощите му, със земята равен да стане!…

Люта клетва — не дай боже от измамена първина! Още същото лято гръм от небо се откърти върху дъба. Ошмулиха се грани, зинаха хралупи и птичка, и песен край него заглъхна. Сегиз-тогиз угрижен гълъб само прилетява на един клон; въздъхне няколко пъти и като че и той се убоява от тая пустош, отлита си пак.

Но веднъж във ведро утро, кога с леки крила полъхна през Балкана цветната пролет и събуди и цветя, и треви под дъбът — тя загали и стария корен на лозата и тънка лозина поднови коляното й. Още лучите нестоплили лозата, и същинска майчичка, тя изви крършен стан, усмихна се на слънцето и замаяна от радост, хвърли се да обвие снага о почернелия дъб, че в празника на пролетта се лесно забравят минали обиди и злосторства.

Зашушнаха пак мили думи; страстни прегръдки застискаха посърналия дъб; загали го, замилва го тя — с

галене и милувки песен и радост отново в него да пробуди. Ала той гледа с изсъхнали клоне — ни на привет отвръща, ни на милувка се усмихва.

ОВЧАРИ

През белоснежни облаци денят процеждаше зари и в бистра утрина се проясняха рудините, които като вълни приливат нататък, чак до бреговете на Тунджа. Под стръмния рид из пътя заскрибуцаха колата на подранил селяк. Зад рида се обадиха хлопатари на стада и татък откъм село, а след малко отвиха и брегове мъглива покривка, която се смъкна и повлече надолу по долът. И ей сякаш се запали небото от едната страна, далечни вършини пламват. Над тях бавно се надигна слънцето и в лека позлата обля крайбрежния рид, дето се възйема чевръсто стадото. Късайки отсам-оттатък росната трева, овцете се спреварят нагоре, а след тях, повдигнал по-висока от себе гега, бърза и овчаря да го не превари овчарката отвъд.

— Тръч! — тупна той гега до овцата, лакомо задърпала влажни стъркове отстрана. Тя се затири нагоре и звънчето й припряно зазвънтя да я чакат другите, що бяха превалили край шипките зад ридът.

Овчаря се изстъпи на върхът. Под него — преляла брегове — мъкне плавакът си Тунджа и като змия в дупката си се вие и губи надолу край надвесения върбалак. Отвъд полето още тъне в призорна мъгла, из нея тук-таме се мяркат върхове на купи сено и тополата, щръкнала на брега. Самотен като топола се бе изправил отсам овчаря. Вятъра мята и развява късата му абичка; вперило в него очи, кучето сякаш го чака да му каже какво търси. Той рее поглед в дрезгавината и нехай.

— Няма я — изви най-подир глава. — Къде току се мае тези дни. Хем снощи се прехвърли чак там на ракитака, всред Тунджа, да й извика по-отблизо дано го

чуе. Тя може пак да го е чула и да не е рачила да дойде; отвъдянки са големливи. Рекла е, ще си поиграй с него, подире да има да се хвали на другарки и те да се смеят на умът му… Да не е този вир под ракитака, той ще прегази и пак би минал отвъд бари веднъж. А вирът е дълбок, не току-тъй го зоват синия вир, и віртоп има…

Слънцето хвана бързо да се възйема по небото. То надзърта и през ридът и той вече прибира сянка от дола. Тунджа мята бранове въз бродът, раздрана от камъни и ракитак, хвърля се във вирът и оттам повлича пак водите си надолу. На овцете е леко — съблекли вълнясти руна, надварят се една по друга, където има по-крехка трева.

— Пък де на друго място ще напои овцете си! Ще не ще, на пладня тя пак ще завърне насам — и той ще запладнува под дивечката и ще я чака… Повлече мълчаливо гега овчаря, наведе глава и погледа му го поведе из цветята. — И синчец — колко много теменужки разцъфтели! — Но изведнъж се стъписа.

— Ягода, пляскуница! — извика с глас овчаря и очите му светнаха. Тук имало ягоди, пък той да не знае — толкози дена се щура тъдява! И той се наведе и задебна из ягодовите шуми. Насам-нататък една вирнала главица разсмяна, други се склонили под шума, сякаш си шепнат нещо — той всички ще намери! Докато откъсне една, друга ей оттатък… не сети кога зави цяла китка в ръка. Изправи се, па вдигна китката. Сякаш във всяка ягодка се руменей лицето на овчарката: и тя също тъй му кима усмихната, също тъй свежда очи и го поглежда дяволито. А може и думите й да са тъй благи. Може — той никога не я е чувал!…

— Отвъд дали има ягоди? — И да има, там е ниско, мрътвина: те най-рано зреят по припеците. Чакай! — просветна нещо в паметта му. Той ще й покаже китката и ако му я поиска, ще я прехвърли. — Тц! Не — едно

пачниче от лозина ще изплете, ще го напълни с ягоди и кога слезе на бродът, ще й го прехвърли по реката…

— Нататък има дрянови пръчки, а лозина надолу край върбалака колкото искаш!… — Той скокна по ридът, извади ножче и се погна да реже жилавите дряновини.

Кога по морави заклатиха глави конете и под пладнешкия зной глъхнаха дори скакалци околовръст, овчарката подкара овце към брода. От зарана тя търси сгода да се откъсне от другарки и едвам сега можа. Те слязоха надолу по лъките, а тя се одума: не иска уж овцете й да си скубят вълната по глогинките нататък и се отдели сама.

Отпуснали дълги вратове, овцете се бутат една друга на водопой; кучето въз една страна ту протегне предни крака и се прозей, ту пък навири опашка да се брани от мухи. — Той вчера беше запладнувал под дивечката — облегна рамо връх тополата тя и лека ведрина я полъхна от долината. Извлякла целия си плавак, Тунджа, сякаш морна вече, спада и напречните камъни по бродът тук-таме се показват над водите. Между камъните струят светливи потоци и бистрят гладката повърхност на вира. Като стена отвъд се изправя ридът, по който са разперили храсти няколко шипки — зад тях жива душа се не мярка.

Овцете се натрупаха надлъж, натопиха муцуни във водата, жадно залоца кучето отгоре, а овчарката сведе очи и се замисли: — Може да му е додеяло да я чака и е подкарал овце въз друга страна. Другите овчарки, като тръгнаха след нея, сякаш че бе ги вързала у себе си… Тя се смръщи и застоя на мястото си. Изведнъж спрепнато подсвирване подплаши овцете, кучето наостри уши и овчаря — скрит зад рида нарочно да я дебне — се впусна надолу.

— Той се изтиря, сякаш Тунджа ще прегази! — трепна овчарката, като че издънка току-що поникнала до тополата.

— Ягоди, шипки! — викна той, като повдигна пачниче насреща й. Но гласът му заглъхна всред дружния шум на потоците, наредени един до други по бродът като улеи.

Овчарката протегна ръка.

— А-а-а, да имаш да вземаш! — скри той шеговито китка отзад, па извърна очи. — Аз затуй ли съм ги брал… — Ала не сдържа — пръхна да се смее и кимна на овчарката.

— Ще ми ги прехвърли! — вдигна глава тя и цялото й лице пламна срамежливо.

Той пристъпи по брегът, закрепи пачничето на гегата, надвеси се, додето му ръка стигаше, па го пусна сред реката. Овчарката прехапа устна. Китката червени шипки затрептя над ягодите и водата затласка пачничето по бродът. По тоз, по онзи бързей да слязат във вирът — не може. Овчаря взе няколко камъка и хвана да го замеря. — Ех, да би можал по бродът барим до ракитака да стигне, подире би се прехвърлил и отвъд, сам да й го занесе!… Но леките вълни от камъните подемат пачничето, ей го то избиколи ракитака и по бързея скочи във вирът. Шипките се завъртяха всред въртопа, един цвят падна и се повлече надолу.

Докато овчаря вдигне камък да хвърли, зад ридът се отекна гласът на пъдаря, викнал, що сила му държало: стадото салмисва из нивята. Хукна изплашен той и овчарката не го видя кога възръсти и прехвърли ридът.

Тя нищо не можа да разбере. Погледна веднъж-дваж нататък, па се доближи до брегът да вземе пачничето, което все още се въртеше на пиригла всред вирът и шипките се огледваха засмени във водата.

Овчарката не стигна; скочи връх високия камък, коленичи и протегна гега, додето й стигаше ръка към вирът. — Снощи той без малко пак в този въртоп щеше да се удави, сега пък аз да не отида надолу с главата… — Едва достигна тя китката, и я запримъква към себе.

Свита на сянка до една купа, стрък по стрък овчарката кити до вечерята.

Една до друга тя реди шипките, върже ги с трева и кошута, докато изви венец, сложи го на глава, па припна към брега.

— Хе, да дойде сега да я види не е ли съща русалия, отдън река излязла!

Като русалия се изправи и тя под тополата, по върхът на която току-що трепнаха сетните слънчеви лучи. Дълги сенки на купни и дървеса се повлякоха низ полето, на приспивка засвириха щурците; хвана вече да се смрачава. Кучето завръща отсам-оттатък овцете, те заобикалят овчарката, умолително протягайки дълги вратове. Едва се доближи до нея и хвана да й ближе ръката.

— Все й е то! Може и подир вечеря да се върне в къщи, пак ще го дочака. Той ще дойде — ще дойде да я види как се е стъкнала… Пък може и да прижуми веднъж и да прескочи. Снощи как слезе чак на ракитака…

Овчарят знаеше, тя го чака, и отдалеч беше подйел със свирка. Песента му изведнъж се изви и отекна по долината. Овчарката трепна. Щом от върхът я зарна той, разбута по-скоро овце и се втурна надолу. С венец шипки на глава овчарката не сети как песента я повлече: плесна с ръце, скочи, па лихом се завъртя по свирнята. Рипна насреща й той, преплетоха и двамата крака, па се залюляха — тя оттатък, той отсам.

Глъхне полето, прибулено от майски сумрак. Струпани стадата настрани, чакат овчарите си да

тръгнат, притайва се и Тунджа, вече спаднала между подмоли и ракитаци, само свирката вие и кърши глас, мятат се по него и двамата — и сякаш забравят, че трябва да си ходят.

Изправи се най-подир той, сне свирка и се спогледаха с овчарката. — Тя пак отсам, той пак оттатък! Тъй ли те само ще се гледат… А преди малко песента като че бе надсмогнала над реката и нейните мерни звукове като че ги бяха сбрали ведно…

— Да би имал криле, ех… — разпери ръце овчарят, па тръсна мишци — литнал би сега над вира…

— Ама пък… — сведе той поглед към Тунджа, която се бе вече прибрала в бреговете си и сънливо се влачеше надолу. Камъните като зъбци стърчат един до друг по бродът: ще скочи на този, ще се подйеме с гегата на другия — по лескатa, на ракитака…

И без да довърши, той скочи на камъка, подйе се на гега, прескочи бързея, по леската, ей го пак на ракитака. Той вдигна глава към овчарката, която се кикоти на другия бряг.

— Дотука лесно, ами по-насам!…

Но овчарят тази вечер няма да се върне като вчера. — Каквото ще да става! Той пак рипна, хепна се на гегата и се хвърли през бързея на плочата, която стоеше отгоре над вира. Изведнъж плочата се вдигна от едина край и овчарят полете надолу във вирът.

Овчарката викна изплашена: няма жив човек наоколо. Тя скочи на камъкът и протегна гега. Овчарят се боричка с въртопа: тук крак се мерне, там ръка усилно се повдига, за нищо не може да се хване. Щом допипа гегата, джасна я изведнъж и овчарката не видя как се цамбурна във вирът.

Въртопа завъртя и двамата.

Кучетата от бреговете се хвърлиха с навирени опашки към Тунджа, а двете геги плувнаха наспоред по водата надолу.

СЕНОКОС

От тъмни зори като отиде нагоре по ливадите, едвам за обед се прибра дядо Милко. И щом слънце слезе остен от икиндия — беше легнал уж да дремне — стана, не го свъртя в къщи, вдигна тояга и се запъти, пак към косачите. Мита, зарнала из мала градинка баща си, притули под престилка китка и се залута по лехата: невям цветето си ще плеви… Дивно чедо! Дядо Милко зави нагоре, край подкастрените тополи, като че нищо не видял; малката мома накичи китка и докато стареца изкачи валога, тя нарами кобилица и припна към кладенеца за вода.

Макар най-малка, глезена, научили са я и майци почит да има, и на баща път да не минува, че там де пред стари се не срамят и не познават роднини, няма и божи благослов. Селяни, до един познават честта на дяда Милка — той съсед без помощ в нужда не е оставил и досега никому вратата си не е затворил. Затуй както се приказва из село, наспорил му господ и здрава челяд, и имот. Нивите му, ливади, лозя око ги не хваща, с кон се не обхождат. В три колена вече кръв му се е пробудила, три реда софри и по заговезни едва стигат да нареди рода си. И всички синове и зетьове настанил е през живота си, неволя да не познаят. Ката пролет, щом гората се развий, те изкарват коньe и се погват по сборове и панаири. Всеки, дето е проводен и каквото му е отредено, да свърши. В къщи стои дядо Милко и нарежда. Той си знае — сега житото е още миличево, докато узрей, докато складат по ливади и сеното… виж подир някой ден драгоманина довел четата си. Мине ли гумното, напълнят ли се хамбарите, златист мамул ще

се завие на леса, сушини и дворища застели щат се с хластина. Тлаки и хорища — да избелят царевицата, след тях пък като градени сълзи ще се изцъкли и налян грозд сред лозе. С нова радост берачки щат вдигна косери и пачници, яки мъже ще нагърбят хутии и в трема ще рукне от линовете обилна шира. Ей тогава, сбрали вересия, завръщат се оттук и оттам с пълни кемери синове и зетьове. — Излизайте на посрещи, свенливи невести, деца, излизай, стара майко, в дисаги за всекиго армаган е донесен, и веселби, сватовства и кръщене ще оглашат широкия дом.

Тъй си е вървяло от памтивека тук. И докато в слога дядов Милков род свят светува, няма да вдигне господ ръка от него. Стар е той, но читав и здрав е още и както всички чада досега е настанил, надее се да му продължи бог дните и от най-малка щерка внуче да види.

Мита е още малка. Едвам сега майци отмяна на ръце да стане, прикя да си изтъче, а като се замоми, и момците ще вземат да обикалят край дядови Милкови. — Ей я, като пъдпъдък, що перперка с криле нататък из пожълтялата ръж, втурнала се, сякаш на земя не стъпва. Не рачи над валога менци да пълни от чучура — баща й нарочно е довел вода по-близо до къщи, — запъти се чак горе на главата да си налее — там е бистър извора като сълза. Пътеката лъкатуши под моравите, отсам-оттатък из тревата са накацали като леки пеперудки подрумче, карамфил, самакитка, я гледай… сякаш самодиви са ги разсели… Пък по току-що покосените ливади е несъбрано още сеното — един лек, пресен мирис от гороцвет разтваря и разширява гърдите й. Зарумена, тя сложи менци до брега, изстъпи се над извора и се загледа в кръшната си снага, що трепна над водата, избистрена под кривата хралупа на върбата.

… Че тя порасла — мома вече станала! Леки къдри засенили лицето й, под тънки вежди светнали модри очи, а шити пазви трептят — наистина мома! Тя се вслушва в подкършената песен на потока, в безмълвните думи на цветята, в тихите въздишки на перястите грани — досега тя нищо от тях не проумяваше.

— Ще се замоми. Ще спусне дълги поли, на чело ще забради ръченик и няма вече с първи подевки на хоро да се хваща.

Ведро лице заруменя още повече; тя захапа долня устна и докато се сети да напълни менци, от другата страна край израсналата по брегът островърха кошута се изправи голобрад момък, дошел на косачи лъжиците за вечеря да умие.

— Сама ли си, Мито?

— Сама, Динко, менци пълня… — се заозърта тя като плашлива птичка.

Колко пъти е срещала Динка, колко пъти по лозята му се е молила за зелени орехи, пък сега какво се засрами — не смей очи към него да вдигне. По нея и той като че се обърка и забрави какво щеше да рече…

Слънцето вече прибра златисти ресни от падините, из листата зашумя вечерника; разлюляха се сенки край тях, а по набръчканата вода под върбата се срещат игриво наведени им глави и гранки свиват отгоре им венец. И двамата, навели глави, мълчат.

Сепната, тя пръпна изведнъж и Динко загледа след нея засрамен. — Кой я гони, та си изплиска менците да бяга?…

Горе, откъм косачите, се показа дядо Милко, зад него татък скрибуцат колята през моравите, ала Мита бърза да слезе по валога надолу — не смее назад да се обърне, страх я е да я не застигне баща й.

ЗМЕЙНО

Думаха му. — Нея вечер излезе майка му с пълно ведро мляко из кошарата и се спря на вратника отпреде му: — Стига, Косьо, стига свири… И месечко ще изгрей, не е на добро. Ще ти стане нещо да се разболейш, подир не можем те уварди от съседи.

Облегнал гръб о дирека на вратника, впил очи в срещния прозорец тамо горе, па подкършил песен на свирка — той не чува. — Какво ще му приказва майка му! Наведе тя мълчаливо глава, вдигна ведрото и зави към другите порти за вкъщи. Сетни ненакатранени кола проскърцаха татък зад плетищата; отсам-оттатък по тесния път залостят вече врати; — залости своите насреща и Недина майка.

Излезе буля му и тя, издоила, ще се прибира. — Хай, драгинко, хай, ела си. Виж как свети месечко, не личи да е нощя. Потайна доба е — всякакво броди наоколо.

Овчарчето снеме свирка, извърне глава: — прибрало се вече всичко из село. Само хлопатари на овце се обаждат един други из кошари; отсреща край Недина плет промъждукват светулки, а прозорчето изнича горе изпод лозата, провесила тежки гроздове по бялата стена, и вътре се потайва сама Неда и не иска да го знае.

Застои се той, пак току го сепне кака му, изстъпана отдолу на портите, вика го.

— Ти си върви — сопне се Косьо и пак засвири.

Всичко се смърлушва.

Когато есенната нощ приспа наокол селото, чак към петляно време, открехна се прозорчето и през граните на къдравата лоза надникна усмихната Неда.

Песента замлъкна. Овчарчето вдигна глава и наблегна още по-силно гръб о дирека. — Ела, ела…

— При кого? Какво да правя? — смее се тя.

— Да ми кажеш защо се пусна от хорото. Както отидохме, тъй щяхме да се върнем наедно. Нали ми се врече, пък тръгна с онези! И се избръщахте да ме гледате, да се смейте с мен…

— Да те викаме, се избръщахме, бре! Ти защо не доде. Ганчо щеше да ти купи халва… — жигосва го тя, та на овчарчето се доплаква чак, но сълзи не му дойдоха да пророни.

— Аз не ги диря тях: ти слез да ми кажеш…

— Бре, защо съм ти аз… Какво да те правя, ще те бавя ли?… — отряза най-сетне тя и хлопна прозореца.

Косьо процеди през зъби закана и стисна юмруци:
— Играла си ме, на хорото за смях да ме сториш… — И зави надолу към портите, стъпките му заглъхнаха в ромона на капналите листа по двора.

Цяла есен мина, Косьо се крие и от другари, и от моми — кой дето го види, само го подкача. Зазими се. Тръгнаха сватове из село, вдигнаха се сватби; най-подир и Неда под венчило отиде… овчаря го виждаха само ранобудния клисар и епитропа, в тъмни зори тръгнал с шейната за дърва. А по Ивановден, на черкова, майка му взе да се оплаква пред жените, че онзи ден, като си дошел от корията, вечерта легнал и не можал да стане вече.

— Уроки ли е, какво е — вайка се тя — дойде си, тръшна се: ни става, ни отваря уста да продума…

— Змейно е то, ама току мълчи — прекоси я съседката Касърка. — Нали го гледам по цял ден през плета как се щура замаян из къщи. Също като попадийкина. Ще довлече и тоя някоя поразия да запали селото…

— Който овчар свири по месечина…

— От свирката му не можахме да заспим есенес… — погълчаха и други съседки.

Оттогава Косьо все крее, съхне и никой болката му не може да проумей. По него ни кокошка вкъщи заклаха, ни да перат посмяха — да не попарят болестта, че още по-зле. Остана и вълната невлачена тая зима, да й не развалят леглото. Най-подир захванаха и гозба със запалена свещ да й оставят в кътa: дано се наяде и отпилей… Всички го гледат накриво, а нему се запуши душата все из къщи да стои — и заизнича през прозореца. Но и дървеса, и градини са глахнали в снежната си мразовита пустош; къде да се дене!

Зазори се. Денят простре върху потъмнели планински чалове влажния си ямурлук, па като морен пътник току виж, че се сврял под него и задреме. И един подир друг редят се тъй дни, все кални, влажни, докато веднъж слънцето надзърна топло през мъгли. Закапаха стрехи, стекоха се бари по двора и по тях се заоглеждаха пътем белоснежни облаци, засновани по изведрялото небо. Ден-два — покривите на къщите се лъснаха на припек, зинаха навред врати и закнижени прозорци. Потегли нещо Кося; облъхна го пролетния дъх и душа му поби към слънцето нагоре, като полски злак.

— Буле, нали от копривена чорба кръвта се пречистя; — да ми свариш коприва, да стана и аз да се махна вече оттук…

— Да ти сваря, драгинко. — Къде ще вървиш? — го спогледа буля му.

А Косьо се изстъпи посред къщи, потъмнелите му очи светнаха и двете: — Кръв да се пречисти и всичко, каквото ми се е набрало — ще стана да си заведа овцете в Балкана. Не ща да виждам никого…

Първа лястовица щом зачурулика под стряхата, татък през пътя, покрай Недина плет, едва разцъфнаха

вошките и овчарчето наметна ямурлук и подкара овцете.

Скри се като пущинак в Балкана, стои и досега там. Ни в празник слазя, ни на майчини заръки отвръща. Забравят ли да му занесат от село брашно, сяда на хромеля и сам си смила жълъд. Трето лято ще мине вече и никой не знае какво прави Косьо в гората. Едни разправят — ката вечер змеица със златна кочия го отвеждала нейде из пещери в сараите си, други — самодива го залюбила и по цели нощи карала на хоро да й свири… Кой каквото му хрумне, отваря уста и разправя.

Приказки прокудиха овчаря; по тях той омрази селото, но сега нали е далеч от всички, не иска да ги знай. И сегиз-тогиз само по дървар или случайно зареян из гората момък провожда по присмех и закачка за някого. Пък кога някой урочаса, погват се да го дирят — ако го намерят, дава им змейско було да се кадят или чемерика. На молби лесно сърцето му омеква. — Тази пролет като беше прилошало на Касърката, затикоха се пак при Кося. Два дни и две нощи се лутали из планината да го търсят и едвам втората на призори го намерили въз самодивското хорище, билки да бере. Дал им няколко стръка трева да й сварят и казал, че по Еремия, какъвто болен и да дойде тук, като преспи на хорището, оздравя. Здрав пък никаква болест вече не хваща. Нея нощ самодивите се къпели оттатък на вирът, под водопада, и после литват по хорища и рудини с жива вода да ръсят.

Като чуха селяни, още сред бял ден зарязаха работа — болни, здрави тръгнаха да търсят овчаря в Балкана. — През долчинки, по кози пътеки, които само той знае, поведе Косьо мало и голямо нагоре. Три години вече селяни не са го виждали, сега не могат да му се нагледат; туй ли е коритана, с когото Неда се подбиваше… Ни на почуди, ни на приказките им мари

той. Като някой харамия развял ямурлук, вдигнал глава, само сегиз-тогиз вдига гега да им оправи пътя. А пътя е дълъг: все през гората, между сиви камънаци нагоре. Чак по тъмна вечер излязоха на самодивското хорище и се разведри небото над тях. По-старите, капнали от умора, насядоха долу под моравата, а по-младите плъпнаха след овчаря нагоре към разредените дървеса, през които се открехваше отвъд небото, обсипано със звезди. Вече месеца се бе надвесил отгоре и само гласът на водопада гърми отстрана в дола и сподавя тъмния ромон на гората, като зелено море, простряна под склона на хорището.

Овчарят се изстъпи отгоре, под него — обраслата околовръст с гора морава, почерняла от свят: и от тяхно село, и от околни колиби, всичко, що могло душа да носи, дошло тук като на сбор. Само Неда нийде се не мярка.

— Може и да е тук. Из пътя колко тумби настигаха, хора прииждаха от всяка долчина. Може да се е затуляла нейде — познава си вината пред него. Ще я намери той. Раздяна ямурлук овчаря, сложи го до буля си и сестра си, които що бяха приседнали да се отморят, и слезе из навалицата уж да ги разпореди. Селяни, селянки се сбираха на купчини по моравата, а той дебнешком заизнича край тях. — Тук-там… Я тази — досущ нейния стан! Не. Онази оттатък, дето се кани да приседне — тя сега може да е напълняла, — не е и тя. — От купчина на купчина той обреди навред — ту в тая се взира, ту оная изглежда отдалеч, а Неда нийде няма. Докато слезе долу в гората, разговорите заредяха — повечето от жените, морни от път, се простряха върху тревата; някои от мъжете, като че не им се още ляга, стояха седнали, заслушани в щумоленето на гората, що глухо се подйемаше по падините нагоре.

С оборена глава върху гърди, овчарят се върна пак при своите горе. Вече хорището заглъхваше и ромонът

на листата се засилваше наокол. Подложили ръце вместо възглавье, кака му и буля му бяха се свили край ниските шубраци. Той се отмести малко настрана, постла ямурлука и мълком се изтегна върху него. Отгоре месеца кротко гледаше хорището, заспало под леката му сърмена покривка. Шепота на гората, като потайна мълва, се предаваше от клон на клон и ту чезнеше татък далеко над ридовете, ту се повръщаше пак насам. Като че в морния си грохот се унесе и водопада. Само овчаря бореше неспокойна мисъл: като обжегнат, той се бъхташе та на тая, ту въз оная страна, най-подир му дотегна да се обръща, надигна се и седна.

Сам-там, между натрушканите по хорището мъже и жени, някой прохъркваше в предутрен сън. Един отсам протегне крак или ръка, други се обърне, отвори очи, но вижда, зори още не са сорили — и пак се свие. Обърна се по едно време и буля му и като го зарна седнал, надигна се на лакът и зашепна едва чуто:

— Какво си седнал, драгинко… Цяло село доведе тук да спи, пък ти сам не склопяш очи…

— Ами Неда?… — отби той изведнъж приказка, като се примъкна излека до буля си. — Защо не дойде тя…

— Как ще дойде, драгинко — тя, свекърва й, не я пуща у майчини си сама до отиде! Тебе прокуди, ама и тя не хароса. Мъж й все по гурбет — можеш ли на нейната свекърва угоди!…

Овчарят млъкна. Буля му се извърна, застоя се, погледна го и отново пак задряма.

— Свекърва й не я пуснала — под свекърва най-подир преви врат — додаде в себе овчаря и склони рошава глава на гърди. Той нощи нямаше да й рече, искаше само да я види, да я погледне веднъж: мята ли пак поглед, от който губеше свят и сила овчарят. Или шетня и грижи вече са угасили ведри очи и като на улетял цвят подочници се вият под тях. Не я пуснала свекърва й! А пък що ли му е била! Що ли му трябваше

да подмамва цяло село: той и тъй е свикнал със своята. Самичък е бил, ще си остане самичък пак. Знае си самотията.

Високо зад облаци пребледня небото и пресен утренник полъхна над Балкана. Леки сенки се разредиха горе край дървесата, трепнаха върхарите на гората, клонки се надигнаха, прошумоляха и мигом пак клюмнаха, сякаш искаха да си отспят. Но няма вече време за сън. Небото пребледня цяло, подухна утренника по-силно, дървесата оттърсиха мъгливи обвивки и водопада се пробуди в дола. Над легналата трева отстрана, дето нощува овчаря, се изправиха неподвижни два мака — две изплакани, налети с кръв очи, и безмълвно загледаха хорището надолу. Ей под склона, досам гората, се надигна старец, протегна ръка, прозя се и сочен дъх, напоен с чубрика и здравец, му изпълни широко разтворените гърди. До него стана друг и двамата закрачиха между налягалите по хорището, към водопада оттатък. Пробудени тук-там, отварят очи други; жени седнаха да оправят коси, затриха сънливи очи децата, които ги будеха майките им да вървят да се мият за здраве. Скоро зашумя цяло хорище; хора засноваха насам-нататък и разтъпкани от навалицата билки, здравец и чубрица с пресен и крепък лъх облъхнала отвред.

Но още преди да се събудят по моравата, когато първият селяк коленичи при канарите, под водопада — отвъд по рида му се мярна някой развял ямурлук. Докато плисне шепа вода и разведри лице, овчарят, понесен пак от свойта несрета, изчезна в утринната дрезгавина из гората. Откъм хорището наваляха мъже, жени, деца — едни се нареждат отсам по брега, други прескачат по камъните и коленичат да се мият. А високо от черните скали, между които тук-таме клек провира немощни върхари, се мята водопада. Широките му

влажни плещи позлати слънцето, опна струите му като свилена основа и запреплита сърмен вътък по тях.

МЕЧКАР

Къщата на баба Цена е сред село, тъкмо срещу дюгеня на епитропа. Само куче кога ще побесней, заброжда из пищиделките и свирчока, в които са глъхнали дворът и градинката. Над буренака чернеят сухи грани на крушата, зад тях се виждат керемиди, разредели по покрива, и щръкнал отгоре им комин. Цяло лято зеят продънени стени, дупки, сякаш в тях вампири се спотайват, а на есен, кога задухат ветровете, капаците, увиснали по прозорци, се заблъскат насам-натам и хлопота им еква из пущиняка наоколо. Вътре вихри се гонят из одаята, в собата, въздръстят по тавана и цялата къща се търси от боричканията им. Здрачи се и млъкнат кръстопътища и дворове. — Кой от продънена стена, кой през прозорец, вихрите заискачат из полусрутената къща и се погват из село. Тук край плета, като пребит, заскимти един, друг се сдави таме с ръжаницата на някой покрив — хукнат всички отвред върху му, завъртят се, извият пак вкупом над селото и прязглава се втурнат нагоре по ридът.

На ридът е и нашата къща. Насядали край огъня, всички деца сме се смърлушили, ослушани във вихрите. Те фучат из вошките в градината, обикалят плевника, а току виж някой скочил през коминя и разпилей огъня. Пръпнем ний изплашени, баба по-скоро дотърчи, сбере главните пак, ще се намести в къта и… колко пъти тъй почне да ни разправя как е запустяла бабината Ценина къща!

Балкана развял рунтав плащ по бърда и рътлини, изглежда гордо из висини полите си, завязани вече със златокласи ниви. По ливади и мери припнал жребеца

край хергелетата, стадата се разпръснали до пригори атак да пасат. И топло е — по бързеи булки дръстят козеци, нетърпеливи овчарчета обикалят вирищата, само тъй си е ред — докато се не окъпе мечката, никой не смей да потопи снага във водата. Кой знай пък защо окъсня толкози мечкаря! Мъже вече коват пред къщи косите за сенокос, децата забравиха скътаните за мечкаря от Великден червени яйца, а той все още не иде.

От всички го чакаше най-много бабината Ценина щерка, Калина. Всеки път щом дечурлига се разшаваха по пътя, тя вдигаше очи навън. — Лани сама си не хващаше вяра, понякога дори се присмиваше и тя на себе си, и пак сладка мъка суети сърцето й цяла зима, щом й се мерне пред очи циганина с обица на ухото. Легне ли си или сама остане и той изскача пред нея — засукал черни мустаци, пламнало мургаво лице — и мечката му се бои сякаш… А тя се не побоя от него — когато всички моми си тръгнаха от кладенеца нея вечер… Калина нарочно остана сама да го причака. Какво й каза той под зелените купни на липите, тя не чу, само от приказките му като да се отвориха очите й, и широк божи свят обзърна тя околвръст, незнаен от никого из село досега… Оттогава оживя й мечкаря на сърце. Влезе в градинка, откъсне цвете, реди се, кичи се, а ума й все по него. — Да би я зарнал отнейде! Да би дошел и той на кладенеца да й грабне китката, стомните й да напие! А пред Великден, седнала на трема, завъртяла тънък перваз, и сърце й като птичка трепне, ще изскочи.

„… Той ще мине; ще ме иска…“ — забравя перваз тя. Ами майка й? Как ще я даде на циганин, като е една за син, за дъщеря. Ами попът — цялото село ще стане… Ама кой каквото ще да вика, махне с ръка Калина. И той ако се побои да я иска, тя сама ще тръгне подир него!

Стисва юмруци тя, сякаш сила да сбере и хорски думи да отмине и майчини тежки клетви…

И уж се сърди, като я задяват дружки, че си дала менците да ги напие мечкаря и той й казал сдобром-силом ще я вземе догодина, пък някак сякаш сама задиря да й подметнат за него. Още слънце не кимнало на заход, тя нарамила кобилца, бърза към кладенеца. — Избистрили се вече потоци, подмоли и ракитаци зашумяха; мечката се е окъпала в Балкана и момите от вечер се сговарят.

— Хай, утре на белянката, че време е…

— Хай, Калино, задява друга и бабината Ценина щерка; — мечкаря ще дойде, ти още не си избелила — и риза не можеш го дари.

— Той моя и без риза минава — вие му мислете! Процежда през зъби смях Калина, а устните й се свиват и цялата й снага потръпва.

На другия ден белянката кънна от песни и бухалки. Запретнали поли, опнали ризи на кръшни снаги, наредили се по бързеите момите — дръстят бели платна от зори. И цял ден ги белиха, простираха ги по ридът на слънце, пак ги топяха и пак ги простираха да съхнат. Повея вечерника, потъна в сянка долът, зад него се оттйекна и блеят на стадата, мудно слязващи към село. Една по друга излязоха момите и за сетен път изнесоха платна из водата. Всички бяха приседнали край върбите да почакат, докато се поизцедят платната, а Калина сгъваше на глава късани кърпи, кога отдолу викна една от дружките им: „Къпят във вира мечката!“

И момите по-скоро сбраха платна, па хукнаха нататък.

Момчета, момичета, цял орляк деца подскачат край копката, подскачат и пеят —

Ой, мари мецо, мецано,

долго ти руно непрано;
ще го оперем за сбора,
ще го простреме на двора.

Мечката със забита в носът желязна брънка, у която е закачена веригата й, се гурка във водата, глади с предня лапа муцуната си и ту извръща очи към децата, ту към мечкаря, приседнал на брегът.

Върви, мари Калино, върви си виж изгорника… разстъпиха се момите, а Калина се изправи вече от другата страна срещу него. Циганина вдигна рошава глава и щом я видя, пламна цял. Бабината Ценина щерка трепна; като че се съвзе изведнъж, стисна платната на рамо и припна към село. След нея се закискаха всички.

Селяните още бяха зареяни по полска работа и сам-там по дворища се мяркаха само малки деца, неможле и те да отидат да къпят мечката — когато Калина влезе в село. Тя нищо не виждаше. Като в сън префуча край вратници и плетища, зави по поляната, влезе у тях и чак тогаз се опомни.

Ами сега? Защо побягна… Цяла година да го мисли и чака, пък когато дойде — побягна. От що се страхува? Сега той ако не я потърси и отмине? Ой, този път няма да отмине. Пък ако отмине, тя ще го настигне и ще върви с него, дето й очи видят! — Калина извърна плахо поглед към отворените прозорци, майка й се не чуваше в къщи. Баба Цена беше слязла долу на реката да пои бостаня. Но тя не посмеи и да се доближи до стряхата, хвана се за баскиите и сама се задърпа като луда.

В това време, с вила на рамо и набити от кощрява крачоли, влезе оттатък епитропа и вдигна тежкия капак да отвори дюгеня си. Към гнездото си, свито над покрива, прилетя щъркела и оттук-оттам запротягаха гласове агнетата. Наближи да се прибират стадата, но

вместо звонът на хлопатарите, по поляната се вдигна шум, забръмча мечкарската гъдулка, съпровождана от скокливата детска песен. Калина трепна. Под бяла риза се вдигнаха буйни гърди, огън изби лицето й; тя заръфа устни.

„… Ще отмине ли? Без да ме подири? Ами мама…“, премина през умът й, па прежумя, връцна се и изскочи навън. Няколко жени — коя с вила, коя с мотика, както се връщали от ливади и бостани, — а оттатък моми и деца се натрупали край мечката, тя, изправена на задни крака, подскача пред мечкаря и по глухата свирня на гъдулката му, вдига ту тоз, ту онзи крак, като да тъпче по нагорещена тава.

— Калина!… сбутаха се жените и впериха очи в нея.

Вирнала глава над кипри рамене, впила поглед в мечкаря, тя върви право към него и никого не иска да знай. Като я зарна той, закачи веригата на мечката у дирека пред дюгеня, сложи гъдулка, посрещна я и забравиха се и двамата — прехвана я през кръст, хепна я на възбог и погледна заруменялото й лице.

Никой очи не повярва.

— Дай едно гърне, бе! — викна Мечкаря и се приближи до дюгеня.

— По цигански ще се венчават… спогледаха се плахо момите отстрана.

— Мари, ти луда ли си! — викнаха жените в един глас и размахаха вили и топоришки. — За един циганин ти вярата си ли меняваш… Де е баба Цена?…

— Вървете я дирете, ако ви тряба — изюди уста да се усмихне Калина, та всички се слисаха. — Мен не ми тряба вече…

Мечкаря се повърна — вдигна гърнето, па викна: колкото парчета от гърнето, толкози години наедно живот! — Той хрясна от все сила гърнето в земята.

— Ха, сбери сега парчетата. — И тя се наведе. — Колко, единайсет ли са? Единайсет години един от друг

няма раздяла.

После се извърна към една бабичка, извади от дълга засукана кесия пет лири и додаде: — На, дай тези жълтици на майка ѝ — туй е буба хака… дето са я отгледали. Закона ни е тъй…

Пак вдигна даарето и гъдулката, подбра магарето, натоварено с два коша яйца, поведе мечката и хванаха пътя нагоре с Калина.

Бабичките се спогледаха и закръстиха мълчаливо.

— Да си мени вярата — се изстъпи една сред навалицата. — Тъй без поп, без кръстник, подир един циганин да се повлече. Господ или град ще пусне да ни избий, или мор да ни измори…

И цели три месеца капка дъжд не капна. Под слънчевия пек земята се пропука. Из пресъхнали, покрити с жабурняк вади, жабите закуркаха, ще измрат за вода; шугави овце забляха по прегорените мери, завиха из село и кучета на поразия.

Не стигаха на баба Цена жалби и вайкания по Калина, ами и съседи взеха да я погледват накриво. Грозни одумки отсам-оттатък, ядове и плач по дъщеря ѝ я сведоха без време в гроба. Ден-два ли пред свети Димитър намериха я една сутрина вкочанясала сама в къщи.

Калина се не чу, ни видя оттогава. През години срещнали я градинари, посърнала, сбръчкала се, щура се да продава кошници и вретена по Добруджа. Отколя са минали единайсет години, изстинало им сърце един от други — мечкаря отишел въз една страна, тя въз друга.

Запустяла бабината Ценина къща… Сред село е, тъкмо срещу дюгеня на епитропа, а като че се крие нататък из буренака сама и я е срам с всички наред да се покаже. Моми, кога се връщат от седенки, заобикалят отгоре, отбиват настрана и закъснели кираджии — нощем, никой покрай нея не смей да помине. — Кога

баба Цена беряла душа, нямало кой да я пази, котката я прескочила и тя се овампири. Казват — и досега, склони ли месечко на заход, в потайно време някаква бабичка, подпряна на хурка без къделя, заброжда из пущиняка.

НАД ЧЕРКОВА

Всички знаят — раздели ги черкова на младини. И кога склопиха очи в един ден ни поп, ни епитроп дадоха да ги закопаят наедно и там да се не смеси роднинска кръв! Че де се е чуло-видяло кръстник кумица да люби!

Милча заровиха надясно от черкова, Янка наляво: черкова разлъчи техните сърца, тя да ги дели и на онзи свят…

Но мина се малко, ни много, по чудо божие над Милчов гроб се извишил зелен бряст, над Янка — тънка топола.

И докато пролетес скришом едва надзъртаха през черковната стряха да си кимнат, сега бряста разпери волно клони над покривът и тополата извиши, сякаш с върхове небото ще стига. Сгуши се между тях старата селска черкова. Мирно задрямалите край нея кръстове и куглите се спогледаха: приживе що ги не оставиха да сторят, сега те, лудите млади, сами си чинат, без никого да дирят.

Нехае зелен бряст, протяга клони към тополини крехки грани. Като че не смее да го погледне тополата, а все кърши вейки и навожда върше свенливо по цял ден. — Черкова е помежду им! Лесно ли се вяра прежаля, лесно ли махва ръка на стари завети…

Полъхва тиха нощ. Бледен месец се наведе замислен в небото, ето край него се сроиха звездици и селото се смълча надолу. Зашепна пак с невнятен ромон бряста и протегна клони към тополина тънка половина. Цяла трепна тополата — месеца ги гледа и звездни седенки от небото, как да се пресрами…

— Ще мине и тази нощ — колко нощи вече в мъка и притома минават. Първи петли вече пропяват, те пак няма да се досегнат един друг.

А на сгода сякаш неволник млад, някъде из село зареян, подкърши и той песен:

Опустели ми са, майно льо —
опустели черкови,
онемели попове…
Дълбока вода брод няма,
хубава мома род няма!

Вслушаха се те и въздъхнаха широките клони на бряста, наведе тополата върше…

Но перяст облак, докаран от емнатия в късни нощи вятър, засени нечакано месеца и буйно зашумя бряста. Разтрепера се тополата, като да й притъмня, приви се и лудо брулна бряста. Докато се опомни, докато вдигне грани към тополина шия, тя сепнато се дръпна, изправи и цяла разтрепера.

През перястия облак се изправяше месеца и още по-пребледнял, сякаш себе си не вярва, застана срещу двамата. Из черковния двор по гробищата се подеха пак кръстове и кугли — отново да се възпрат да злословят… Виж, как впиват погледи към тях… и цяла нощ ги не снеха — Когато зора зори, хлътналия покрив на черковата, като стар запуснат гроб, бе облян с росни сълзи — сълзите на раздялата.

ЕДНА

Хлопот от звънци на стадо заглъхна татък в далнината като набожен звън на клепало, отвеян от вечерника. Стъмниха се към запад обкичени с цвят дървеса и сякаш се притаиха пред непритворените още двери на храма на денят, дето гаснеше сетнята зара. И Вечерта, сторила вече късата си молитва, смирено тръгна да затваря една по друга вратите. Затвори първом отсам в планинския пролом едните, след тях — другите оттатък, най-сетне сбра двете канати на средните и излека прихлупи и тях.

Смрачи се. Всичко, пръснато по полето, тръгна да се прибира. Далеко над дъбравите като лек облак се емна орляк гълъби. Ето отдолу бърза към шубърката и гъргорицата, морна, едвам си носи душата, а все пак по пътя видяла фандъче вълна и го не отминала. Донесе го, шибна се под храста, разперил гранки над гнездото й, и щом го настани, пак си намери работа да изскочи и да се защура навън.

Същинска грижовна стопанка! Цял ден са се бъхтали с гъргорикът из полето, едвам една ще се откъсне от работа да донесе сламка в гнездото и пак ще бърза да настигне другия: доде е овреме да насмогнат. Сега тряба тя да обиколи край гнездото, да види и прегледа наоколо, да го причака пред храста, докато си дойде, и двама наедно да се приберат в гнездото. — Но къде остана той? Гъргорицата вече обиколи шубърката, прегледа и разцъфналите пред гнездото теменужки, а той се още бави и не прибира… Тя се поде, кацна на връх шубърката и загледа надолу в полето: птичките се бяха разпилели по гнездата си, татък към дъбравите

бързаше закъснял гривек — кога над нея нечакано се обади глумлив глас: „Ку-ку!“ Какво от това?! — Загрижената къщовница вдигна плахо поглед към клонака, а кукувицата подхвръкна на сухата вейка и поде да я задява: — Ходила си цял ден — защо? Гнездо да свиеш, да има где да причакваш гъргорикът си! За какво ти е? Какво от това?!

— Какво — едва отдели поглед да й отвърне гъргорицата. — И ти ела, сестро — ела само! Ако искаш съседки ще сме. Свий наред с всички гнездо: те сами грижите ще ти кажат какво…

— Там долу — пресече я кукувицата — наред с тебе да се разклопам яйца да мътя? Пфу! — плювна тя и гордо вирна глава.

Отдавна тя бе познала свойта несретна орисия и вече за нищо нехаеше. Когато први път се обади из дърветата, пъпки още трептяха нетърпеливо, по припеци злакове едва побиваха върх, навън от себе да излезе копнееше всичко. Като прокоба се оттекна гласът й над полето, сепнаха се птички и цветя, никой не знаеше какво да й отвърне. Доволна, че смутила първите пролетни мечти, заглуми се тя над радости и надежди отвисоко. Но скоро пак цялото поле се унесе в залиси: всеки ред се покри от цветя, екна от песни на работните птички всяка шубърка, и тя остана една-едничка да се лута, като че на място я не свърта. Не можеше да се суети като другите, ни грижата да им проумей. — Какво от туй?! — кукуваше от сутрин до вечер из дъбравите сама. — Да тръгна сламки да събирам? Само от свое гнездо да срещна пролетта! Да се вържа о една трънка, да отпусна криле — защо?…

Никой не можеше вече с нея да срещне приказка. Затуй и гъргорицата не рачи сега да й отвръща. Какво ще се наддумват двете! Отдолу разперил криле, се показа гъргорикът, изви над шубърката и кацна до нея. Дружно загугуцаха и двамата: забравиха и людски

присмивки, труд и грижи. — Ха-ха, дотук им е всичко! — ги погледна отгоре кукувицата. Да си се съберат и двама, да си загугуцат в гнездото: какво ще му берат грижа за друго. Както всички — ще си снесат и те яйца, ще ги излупят — подире и техните гъргоричета ще хванат този ред, който върви от памтивека. Нито на едно ще мине някога през ум да се вдигне от гнездото си на възбог и да види колко още е широк божия свят околовръст… Ой, свойта волност и ширине за най-топлото гнездо не би променила! — Тя не помни родно гнездо, нито е видяла майчина грижа над себе, затуй людски завети не й тежат на вратът и от вятъра е по-волна…

Възмогната над суетни, занемарила всичко отдолу, тя вдигна пак глава и не забеляза дори кога кукувикът се беше отзовал насреща в клонака. Случайно от вятъра ли подвян насам или подмамен от жадена мечта да найде сърце и неговото да стопли, той заизнича мълком кукувицата отстрана. В леката си сива перушина, тук-там само отзад попъстрена с бели капки, тя бе и с тез еднички накити по-хубава и напета от всички разклопани пилци наокол… Закопня, трепна странника: не щастие ли му се усмихна в този край? Завареник, на мащеха, роден взор не е срещал досега — и той не посмеи да доближи до нея. А щом тя се извърна да го погледне, кукувикът наведе очи и не може да ги повдигне… Нима! Той се срами от нея! Кой е той? Отде е дошел, тя да го не види?… И без да му мисли повече, тя подхвръкна и сама го доближи.

Една плаха среща на погледи, смутолевени няколко думи и сърца сключени се откриха. Как мълком се поглеждат един друг! Как трепетно се с криле милват! И често-често се повдигат въздишки, тъгите, заседнали в души им, сякаш къртят… Горди несретници, незнали ни синор ни бряг, немарили за нищо в този свят, и двамата се смириха в своя блян и кротко замечтаха. В

самост и прилуки изтощават млади сили; доста немили-недраги се реят по света… Виж гъргориците отдолу — впили човки една в друга, теглят се насам-нататък. Зараснали в една шубърка, свързали у нея криле — нищо не им тряба повече. Изкараха до едина край по шубърката, дръпнаха се пак назад и наедно влязоха в гнездото си: честити и благати да отпочиват до зори. — А тях не щастие — несрети сбра на клонът тази вечер, затуй бориха глави замислени и двамата…

„Но и те не могат ли едно гнездо сви?“

— Нима кекавата гъргорица е по-вредна от мен, запъна се кукувицата. И аз не мога ли да си свия гнездо: веднъж да се видя наедно с всички… Чакай — утре щом пукне зора и ще тръгна за сламки.

— Ти само ще виеш гнездо, аз ще нося сламките… — прибърза да добави кукувикът.

И той, и тя сещаха каква тежка грижа си вържат на вратът и не искаха повече да я мислят. — Каквото ще да става! Той първи път видя отворени прегръдки, тя себе позна и всичко забрави… Нали е само един живот — как да е ще го прекарат и те, и ще си отидат за реда, гдето всичко е отишло и върви. Нима все като чужди ще гледат на всичко отдалеч, няма ли и те да сетят радост на света…

Нощта бе разперила широки тъмни грани, под тях трептяха хиляди звезди. Те и двамата се унесоха, без да мислят повече утрешния ден. — Една нощ щастие, в сключени прегръдки една нощ; малко ли е, макар за цял живот! А тази нощ небото е тъй високо и като че още по-високо се вдига над звездите. Сегиз-тогиз като моминска мечта, облаче се мерне над полето, сбутат се грани, надигнат се цветя и едва сдържана мълва прошумоли, пак млъкне и всичко задреме. Нека дреме, да им не бърка. Жадни гърди до болка се притискат една от друга, накипяла сила гори и се разкалява — всичко те искат да стопят! Морни от милване вече, той

склони до нея глава, тя закри очи — само да заспят един до друг, нищо да не слушат, нищо да не мислят. Но дрямка ги не бори. Миг — и те пак отварят очи, като че не могат да се нагледат сами, като че се боят да не изтърват щастието си. Нощта преваля, те не са изпитали сладостта й докрай. Тъмнее наоколо, в присънка тук-таме издигат върше дървесата — а томи се още неспокоен дух и една към друга рват се пак гърди… Призорна сладка дрямка… чакай тъй! Сега нека и слънце ги свари, те повече нищо не щат…

Предсетили първа забяла, облаците се сбраха нататък, към източни далнини, сякаш да прибулят румения лик на слънцето, да не разваля още сетнята дрямка на влюбените. По-отсам край брези и трепетлики задими леката мъгла по долът, орляк патици припнаха из нея, а след тях вредом по шубърки зацъркаха врабци, залюшнаха се лястовици и поля и долини се пробудиха отново. Докато слънцето се възземе над снежната планина от облаци, изхвръкна на връх шубърката гъргорицата, след нея и гъргорикът: поде се, зави над валога, сякаш още един път да огледа гнездото и дружката си, па и двамата се емнаха и полетяха.

Кукувиците се спогледаха мълком и извиха морни погледи настрани.

— Какво хилаво дърво сме избрали — промълви кукувикът, без да я погледне.

— Че аз снощи не забелязах… — отвърна кукувицата и се озърна плахо.

— От всяка пукнатина текъл и тези хралупи зинали: ще ме глътнат сякаш…

Че… че ако искаш пък на друго.

— Всички дървеса са таквиз — махна нехайно кукувика.

Тя наведе глава и го загледа изпод вежди… Нима! Че за толкова ли бе всичко? — Но той е още все същия,

такъвзи, какъвто първи път го срещна. Тяхната първа среща!

— Ами нали щяхме гнездо да вием? — не можа да стърпи тя.

— Гнездо да вием… Вий, щом се съберете с някого, и най-напред за гнездо ви иде на ум…

— Както кажеш — аз само рекох да те подсетя, че… — смутолеви тя.

— Аз не мога. Как да ти кажа: не мога да зарасна в едно миризливо гнездо, от сутрин до вечер за него да мисля.

Кукувицата посегна да отвърне, но нему бяха додеяли вече приказки. — Какво ще я слуша, какво да й приказва: сама няма ли очи да види! — Кривна врат, и той полетя да се не върне.

Укуми се сама-саминка несретницата: не викна тя да го повръща назад, нито дума продума да възроптай срещу него. За още една таквази нощ тя би и душа дала. Само какво да прави сама тук? Макар да я ропаше и тъй нехайно да й обърна гръб, тя спомен по него, докато е жива, ще гали в душа. И с този спомен ще живей… Ами де ще отиде яйцето си да снесе?… То е вече у нея, тя сеща трепета му и потайна радост я обхваща. На пътя ли тя ще го снесе и там ще легне да го мъти или… Но пък малко ли са чужди гнезда — какво ще му бере грижата отсега?… Когато дойде — ей там шубърката на гърлицата. Тя затуй е родена — яйца да мъти и пилца да храни само…

РАЙСКИЯ КЛЮЧАР

Като вощеница, оставена сама да гасне, мъждукаше тя тая есен из къщи. Ката вечер, щом девойки нарамят кобилци към извора, виждаха я седнала на прага пред самото езеро, като да се вслушва в дремливия шепот на вълните. Мудно, сякаш насън, в тези вечери се редеше нейния живот в потъмнялата й памет. — С неволя и блъскане не позна тя младост, па не можа и на стари години да отдъхне. Мъж й я остави със седем деца, едно от друго по-дребни. Не си доеде, не си доспа докато ги отгледа… Най-големия й син, Петър, подрасте и тъкмо да си вземе хляб на ръката, кривна по чужбина — не можа да види от първенец помощ. Па като взеха да ги гонят, не сети мира да го крие и да му бере страха. Не й стигаше туй, ами и роднини, и съседи вървяха на кръчмата да й натякват всеки ден:

— Непрокопсан син си родила — думаха едни.

— Дошел свят да размирява, царство да обръща — коряха го други.

Невям да се отърве от погони и закани вдигна се той — без да й се обади, без да го види, — забягна далеч, да се не връща вече. Тогава уж да я оставят и нея, да й поолекне колко-годе бари… А то като напук, след него тръгнаха една по друга мълви: тоз чул, погнали ги тук с камъни, щели да го притрепят, онзи разправя: кърджии го срещнали еди-де, скитал се немил-недраг — докато в полунощ непознат пътник се отби на кръчмата и с грозна вест й прекоси сърцето. В далечна латинска земя царски хора хванали Петра и наред с всички му другари ги живи разпнали на кръст.

— Какво разбра от живота си той, като ни можа да се прибере, ни покой видя?… — въздъхваше тя, па отплеснеше поглед по тъмносинята шир на водите, набриждени от есенния вятър.

Завръщаха се от вода девойки, вечерни сенки никнеха покрай брега на езерото, горе откъм Ерусалим се протачаше керван катъри, а тя, унесена в размисли, като че забравяше да стане. И не един керванджия спира катърите си и се отбива да почине при нея на прага и тихом я раздумваше:

— Тия, които на живината му го гониха и клеха, виж, измряха и помен от тях не остана; а син ти светец прозваха тук и господ на небото ключовете от рая му дал…

— Дано барим на онзи свят смогне да се нареди и познае нещо… — отдъхваше тя.

И чак кога рибари с високо запретнати крачоли завият презглава дългите си мрежи и тръгнат към къщи, майката на Петра ставаше от прага, притваряше врати и се прибираше. Хладен дъжд заръми из нощта, вятъра като сляп просяк забута по прозорци и врати, тя се свие до огнището и с едно сал утешение топлеше сиротната си душа. Син й, като е на таквози място в рая, все и тя няма да остане непрегледана… Дори понякога, като се размисляше, думаше сама: да я вземе господ, да се прибере по-скоро при сина си…

Ала една зимна нощ, кога сети последния си час и смъртна хладина полази костеливите й ръце, домиляха й пак земни теглила, закръсти се, замоли се — да й продължи бог дните, поне Пасха да дочака. Дълго старицата трепера, отваря широко очи, гърчи се, мята се въз тази, въз онази страна — дано задържи душа в съсухрените си мощи. Не би — изтръпнаха ръце, помътиха се очи и… рано преди тъмни зори тя се озова пред райските врати.

Като манастирска ограда изправили се високи старинни стени, през тях и птичка да не прелети. Наоколо глухо, само някъде отвътре се чува сребърното бъбление на поток и тъне всред сенките и тишината на райските градини.

Тя се ослуша.

— Заспали дълбоко, ама да прощава: не мога изтърпя до разсъмване… Ще го събудя! — И се хвана за мандалото.

Хлопотя й едва прокънтя по ръждясалите порти и без да се оттекне, смъкна се и като че си остана там. Тя се спря — наоколо още по-глухо, извърна глава, без малко щу не падна на гръб — вишината на стените с око се не стига.

… Той пък не е людски, я! Син й е най-подир! Нека си развали един път съня за нея!… Как тя толкози пъти е разваляла своя за него — и малък когато беше, и когато подрасти…

И тя заудря с мандалото от все сила.

„Пъй че нетърпелив гост иде. Какво се е разхлопал! Сякаш не може да потрай малко“… Надигна се най-подир от одъра си свети Петър и както си беше в бозявото расо, затегна жълта петелка на яката и бос слезе да отваря.

— Кой се е наканил по това време? — запъхна ключ в портата той.

— Не се сърди, Петре! Аз съм, аз… Не ме ли познаваш? Майка ти!… — додаде запъхтяна отвън тя и се склони към портите.

— Ти ли си, майко? — просия лицето на светеца — тъй отколе не бе той чувал благ майчин глас! — Но изведнъж очите му потъмняха, сключиха се вежди, краищата на устата му се врязаха още по-дълбоко в рядката му брада. Макар и майка му да е… родната майка… Затуй го господ остави вардач на рая: ни родни, ни близки да знае!

— Няма, няма място при господа!? — отвърна с несвой глас той.

— Какво? Няма ли място за мене? — се стъписа зачудена майката, като че не повярва ушите си.

— Каквото правиш долу, таквоз ще намериш и на небото! Много си прогневила господа. Колко клетници от врати си върнала, колко близки заминала — нищо не ти се е откъсвало от сърце на сиромах да помогнеш…

— И тука ли ти пак захвана за сиромасите! — го пресече тя, сякаш готова стара свада да поднови.

Светеца твърдо продължи: — Когато кръчма на кръстопътя държахме, базиргяни ли дойдеха: ти с пълна ока ги черпеше, сиромаси ли искаха масло да си купят: ексик им го продаваше. Из цяло село харчеше червения пипер, размесен с керемида: в брашното пепел, в млякото — вода. По чужди леси нощем прибираше рибата и пак все мърмореше…

— Туй ли са ми тежките грехове, за които не искаш да ме пуснеш, Петре? Туй ли са? — стъписа се тя, метна една върху друга ръка на гърди и горда усмивка разшири сухите й устни. — Аз мислех, като те е оставил господ на таквози място, барим тука умът ти е дошел, пък то… — Седна да ми нареждаш греховете… Че отхрани ли едно дете ти, свъртя ли къща, да знаеш как се гледат и подрастят дребни деца?… Доде ли веднъж да ми донесеш клечка дърва или в нещо да ми отмениш ръцете… да ми остане и мен време от залиси да помисля за душата си! Като скиташе таквъзи несретен, прибра ли те някой, пак на моя врат увисваше… Даваше и риза от гърба си на другите — защото аз предях и те обличах. — Ама срещнала ли съм аз някога приказка на земята с теб, че сега на небото ще ти доказвам… Като не ме пущаш, аз не се натискам! Хо, не се натискам! На тегло барим съм научена — махна ръка тя и бързо се дръпна към тъмната нощ на преизподнята, която клокочеше татък среду пустошта.

Петър, както беше сврял дебелия ключ във вратите, опря се на него, обвеси глава и дългите му уши сякаш клепнаха. — И тук ли грозни изпитания готви за него господ? — Той се отмести и преви подкосени крака да седне в широкия пезул, вглъбнат отвътре в стената до самите порти. — Едвам помни той баща си, кога с лодка го водеше да обикалят таляните за риба. Майка му го отхрани и отгледа и все на него се надяваше: като подрасне, да помага и на по-малките. И когато един ден взе да стяга бащината си лодка и из къщи пак се размириса на смола, кога седна в кътa и взе да преплита тук-таме изгнилите рибарски мрежи — рече бащин занаят ще поднови, на всички светна пред очи. — Ала нали тогава учителят дойде в тяхното село и взе да прави чудеса! — Тръгнаха подире му млади и стари. Прежали се и той: защото в него беше правдата и светлината.

— И аз умирвам — викаше майка му. — Хо-о, мислиш, толкоз ми се свиди свят. Де е само едно умиране! Ами я: тези деца на кого да ги оставя? Кой ще ги погледне…

Петър не искаше да чуй. Словото на учителя тръгна да проповядва той и за него търпеше вредом и присмивки, и неволя. Колко пъти изподран — месата му се виждат, гладен се завръщаше при майка си и тя, като го погледнеше, разплакваше се и пак го прибираше. Тогава неговото сърце се смекчаваше, дожеляваше му за майка му и много пъти го е налитало да остане в къщи… Вместо да се скита на людски да помага и те да му не рачат помощта, да го гонят… на, на майка си да помогне! Но нали учителят със своята тънка уверена усмивка казваше често — който обича баща си и майка си, да не тръгва подир мене…

Далече оттатък зад стволястите дървеса побледня. През сплетените грани отсам-оттатък се промъкнаха румени зори и заблестяха по дънерите, обвити с

пепеляво-зеленикави лишеи, сякаш ризи на дебели големи змии. Слепи и сакати, немощни и бледни — един на кокили оттук, таме други опипом — тръгнаха да се мият по потока, завил край гората нататък. Докато първите ранобудници запретнат ръкави, докато плиснат шепа вода връз очи, разнесе се набожната утренна молитва и горе покрай стената, през гората, по двама, по трима показаха се праведните. Набраха се около светеца и мълчаливо се запулиха един други в очи — какво го е смутило, та е отпуснал като грешник глава?

„Че тук сам господ му е отредил най-първото място. Може ли такова нещо…“

— „За какво грижа ще бере?… Тука бари не е като долу“ — зашепнаха настрана дрипавия овчар с епитропа.

— Ами — изкриви се като змия усмивка на устата на Петра и той изви очи да ги погледне — ако господ те е пуснал веднъж тук, всички те знаят и познават и чак тогаз сетиш, че си грешен?… — Но — махна ръка той — не могат го те проумя! — Наведе очи, сякаш да прикрий всичко в себе, да не смущава духът на блажените. Всички наоколо се спогледаха, пак свиха рамена и никой нищо не разбираше.

— Майка си повърнах аз тая нощ от райските врати… — не можа да надвие на себе той и додаде замислен: — Тя цял живот за мен се е бъхтала и си е цедила очите, аз да бъда тук, пък тя…

Но докато довърши, отпреде му се изстъпи гола циганка, разгърна улията си и бързо-бързо взе да бъчка дрипите си из нея.

— Аз да те науча, свети Петре. Чакай! На майка ти едно време се примолих да ми даде едно повясмо. Ха, де беше то? — Ето го. „На, каза тя, син имам по гурбет, за негово здраве.“ Вземни го сега и иди я извлечи с него от

пъкъла. Ако не й се е досвидяло, когато ми го даде, то няма да се скъса…

И светеца взе повясмото, погледна го и с наведена глава и сякаш клепнали уши, се запъти към преизподнята. Там още отдалеч ечаха гръмливите речи на знахари и стареи, буйни препирни кипяха между учени и мъдреци и някакви сдавени викове се оттекваха между звънът на брадви и мечове…

ДРЯМКА

Плахо се споглеждваха в потъмнени небеса звездици; месеца, пребродил дол и бърдо цяла нощ, клюмва на заход; едва-едва лъкатушат край брега и се разливат морски вълни. Далеко там сред морето Денят самин къпи левент снага — ту се протегне над водата, отпусне се и вълните го полюшнат към брега, изведнъж пак се повърне, гурне глава в глъбини и дебнешком полека заизнича с закръвавени очи из ширинето, като че не му се ще да се издаде нанавън. От брега му кимат с вейки приведените върби, цветята, насъбрани тук-таме, му се усмихват либаво и от привети ли полъган или го сепна лих утреник, той се надигна, излезе на пясъка и мълком тръгна да гони далечния си път. Тъй се заплесва неволник по гурбет, нает на един дъх сила и младост като чаша руйно вино да изпие…

Още рохли крайморски скали не превалил, едвам нататък в долината зарнал комините на селото — насреща му с ковани менци от вода рано ранила свилокоса Сутрина. Денят притаи дъх на мястото си, вцепенен. Едва пристъпва по меката трева младата гиздавица и свенливо озърта насам-нататък очи като плашлива сърна…

Захапа устни странника… Разтупа се в гърди сърце, ще тресне, и сякаш от свян се загуби, дума не може да продума. Щом се извърна да го зарна тя, стисна кобилца на рамо, па хукна като изплашена от все сила да бяга. Трепнаха дървеса и листи, замятаха се цветята, птички пръпнаха и от всички страни на селото занаизлизаха мъже, жени, деца. Кой вила вдигнал, кой лопата, някои пък и бръскалка, тичат. — Денят ли сабор ще струват?

Късно е… Докато настигнат те от село, Сутринта изплиска менци по ливади, мярна се и изчезна в далнината нататък.

Кога се опомни Денят да се озърне, вече слънцето го настигнало отгоре и пред него широко добруджанско поле се простряло, доде очи стигат. Овреме се проголили стърнища, поля прегорели; ни сянка се мярка, ни птичка се обажда някъде. Тук-таме край мочури се преметне само бял щъркел, но сякаш и нему дотегнат криле, отпусне ги и пак кацне.

Жалба падна несретнику на сърце — наведе глава, па се запъти, където вече го крака понесоха.

Никого не познава и нищо го не спира. Ни в Румъня жетварки, ни витата песен на кавала, нито дори тучните зелени губери, които гостолюбивия Балкан бе растлал под сенките си, нарочно сякаш за него, да отдъхне той сред пладнешкия зной на хладовина. — В душата му оживя тя: трепетно с менци пристъпва и утренника излеком развява свилените й поли: — да би я зарнал още веднъж само!…

Бързаха с него всички, че натежалий клас вече угрижено се привежда над браздите, като че не може да дотрай сърпа да го пожъне. Оттук-оттам, извили дълга постат, жетварки надпреварят се една друга: като паметници на селский труд и мъка след жетварките се вдигат вече високи кръстци, а нататък по тесния друм се съзират белите комини, накъм където се е повлякъл цял керван коля със снопе към равните хармани.

И скоро натежалата от плод и труд земя вдигна сънливата си мараня, в която се вплете църтенето на скакалците и приспа полята. Слънцето се стъписа сред висини, пекна и като заковано, вече от мястото си не помръдва. Край сенките из полугари, овците завряха една до друга глави да пладнуват, а по ливади запасени коне заклатиха глави, сякаш и тям додея и трева, и широко поле.

Прашен, потънал в пот, Денят забрави призорния си блян. Едвам пристъпил, олюля се, ще полети, и току грохна в немощ надлъж по припуканите канари. Разголил изгорели от слънцето гърди, простря се той възнак и тежко задиша. Надолу из скалите се спотаи потокът, отсам-оттатък по долът върби отпуснаха гранки и заклюмаха.

Унесе се той врък голите канари — вече да не стане сякаш; и що бяха непожънати ниви околовръст, поля, глъхнаха като че на всички всичко се отщя.

Но прегаря ли някому нива! — и сред такъва зной и жега той пак не отстъпва от постат. Едвам се извиха сенки от пладня, ветрец понесе немощно разперил криле щъркел към долът и стар драгоманин забради бял ръченик, след него тръгнаха пак жетварите. Над стърнища се повдигна жетварската песен, обади се под канарите потока из долът и мало и голямо се хвана отново за работа.

Само Денят сладък блян суети още в присънка: — Тя е, боже мили! Нейните ромони слуша той… Гали го, милва го — призорни ромони, призорни милувки, — хвана ли най-подир и несретника бляновете си в ръка! Сега оставете го да склони глава на нейните гърди, повече той няма за какво да мисли, какво да желай… Слънце зад баири ще залезе — на половин път ще го остави… Нека. Че какво? Ала кога най-милно го галеше, най-сладки думи кога му хортува — отрони се от ветка пожълтяла круша, тупна над канарата и сепна Денят.

Огледа се насам-нататък той — насън либе беше, наяве пак самост! Вдигна се от канарите, слезе да разкваси уста в долът и мудно — още сънлив — хвана пътя си по възлазите на Рила.

Разведрят се широки поля; пробудиха се песни и шеги, обич и закачки. Овчаря разтири пак стадо по паша и наду кавала. Скоро всичко ще се прибира към село. Немил-недраг, Денят само преваля баири и падини, гори

и поля, отсам-оттатък пулят очи, споглеждат го прашни подрумчета и шушкат със съседните цветя, че из здрача вече се подема вечерница и ще свари друмника на път.

НЕХРАНИМАЙКА

Тук-таме по вратници погълчаха още жените, сетни окъснели селяни се разминаха като привидения из мъглата и скоро селото се сгуши в заснежената котловина, сякаш уморено от песни и веселби на току-що изминалите коледни празници. На кръчмата беше останал дядо Милан, само той се потриваше още и като че не му се щеше да се прибере. Механджията излезе, за да спуща капаци: нямаше вече що — стана и дядо Милан и мълчаливо зави по обсипаната с плява пъртина да си върви.

Отдавна в къщи го чакаше Стоян, приседнал като никога самин до огнището. Тази вечер той не излезе ни с родни да се разпрости, ни на кръстника си ръка да целуне — накрай, съвсем напокон, му домиля за бащина стряха: подрина на кравата, стъкна огън да опече две пити хляб и се спря да чака баща си. Дощя му се — и те като всички хора да седнат двамата да си поприказват човешки. — Утре вече тръгва тригодишна войнишка служба да отбива. Ще си изплати там всички грехове.

— Ще върви ли някой с тебе? — додаде вместо добър вечер дядо Милан и се застоя прав сред къщи, като че не му се искаше да превие крак да седне.

— Тц! — вдигна глава Стоян — другите всички са в пехотата. — И без да погледне баща си, само се смести малко, сякаш с това искаше да го покани да седне.

— За по две години… — добави дядо Милан и преглътна наполовин приказка — сега вече все то… и да му разправя, и да го гълчи…

Стоян наведе глава, той като че захвана да си познава вината. — Да не беше се заядал с кмета, да си

гледаше работата, можеше съвсем да се отърве да не служи, че е един на баща… И той изви очи да погледне изпод вежди стареца: лицето му с отесани сякаш от сълзи ябълки, с небръсната рядка брада, прихлюпваше вълнест калпак и сгъстяваше още повече бръчките по него. — На старини той ще изплаща синови грехове. Кой ще се сети да го погледне, като го остави утре? Бари веднъж камината му някой да замаже…

— Нейсе — въздъхна дядо Милан, като се отпусна до пънът, — дано барим там ти сберат ума в главата…

— Моят ум си е на място… — поде натъртено по стар навик Стоян. — Аз три години като три ще ги изкарам, ама пак няма да преклоня пред кмета.

— Ще му накривиш! — отвърна глава настрана стареца. Беше му додеяло да се наддумва със сина си.

А Стоян сви пестници — щяха да видят и кмета, и помощника му, да не бяха такива баби селяните!

И спомените за недавнашните крамоли се затълпиха пак през ума му. — Крил ли е той! Докато нямаше кмета на кръчмата, и старците, и по-младите държаха до един със Стояна: вадата си тече, откато се е село заселило край селската мера, кмета няма една педа свое оттатък. Щом се окашля отвън кмета, влязоха двамата с писаря вътре и всеки се дръпна до стената, сякаш онемяха всички. И още преди да си тръгне Стоян, отсам-оттатък взеха да се присламчват край кмета, само така — да завъртят приказка с него. А след малко, като помина с кравата, той, вече всички бяха забравили какво приказваха — бяха се наредили отвън пред кръчмата на лавицата и всеки зяпаше кмета в устата, като че от нея мед ще му капне. „Тази ли пустала крава няма де да пасеш, че толкоз залиташ за мерата!“ — го подзе още отдалеч кмета. И като пръхнаха всички в един глас, сякаш кеф им стана. — „Ами! додаде и писаря — отгледал човека стада овце, навъдили му се гнойни крави — тясна му станала мерата.“

— Нехранимайковци ще ни управят селските работи! — отсече кмета. — Я вместо да разправя цял ден на кръчмата, да е подринал, да е очесал тази крава, че като няма де да я пасе, да дойде: аз самичък сено ще му дам!… — Стоян побутна само кравата и без да извърне очи, си отмина към реката.

— Когато кадия ти е даваджия, господ да ти е на помощ… — промълви пак, сякаш на себе си, дядо Милан…

— Ба, ба — то още не се е минало… Чакай да видим, като дойде съдията!… — вдигна отново глава Стоян.

… Той няма като началника да слезе у кметови. За началника Стоян ходи чак в града да го вика. Селяните всички му се вереха — с кмета няма да се разправят, ама на началника ще си кажат поплака направо. А прихвуча началника на кон със стражарите си през село, слязоха у кметови, какво ги гощава, замайва кмета — отидоха при вадата, събраха се и селяните, да покажат кое е селско, кое кметово — пък току един се дърпа насам, други се затуля нататък, докато си остана сам-саминичък Стоян срещу кмета. Дори епитропа, стар човек, знае всеки камък в село и никога не си е за нищо кривил душата: взе и той да се почесва по тила. Пита го началника, а той:

— Че знам ли, кмета вика, негово било — иска да си гради…

Тогази кипна Стоян и на цяло село се разсърди.

— Гарван гарвану око не вади, синко… — смекчи се най-подир закоравяло в гняв бащинско сърце и додаде, — ами язък ти за младините! Теб ли остана да се разправяш?

— Като се теглят до един настрана! Аз излязох — барим един да се застъпи за селото!…

— Че кой те кара да се застъпваш — впери очи дядо Милан в Стояна. — Кой те кара? Не видиш ли, те сами те не рачат. За кого се застъпваш ти.

Кротките слова на стареца като че го притиснаха до стената и той не можа нищо да отвърне, само се ропна по старому, както той си знаеше:

— Ех, ай тъй!… Да им покажа на всички…

А прави бяха думите на баща му. — От неговата крамола нищо не излезе, само кмета го взе на око и не го остави да мръдне. Кой от връстниците му за по година, кой за по две ги взеха войници, пък него, вместо съвсем да го не закачат — тикнаха го в топчиите, да си изкарат всичката мъст. Зарадваха се душмани, зарадваха се и тия, дето го слушаха, че дори и жените в село. — Да миряса. Стига все той врява е вдигал и разбърквал главите на хората… Стига все него сме слушали… викаха зад гърба му те. Стоян нямаше що да стори, ропаше се сам в себе си или се усмихваше горчиво.

— Ех — додаде най-подир той, колкото така да заглади, че макар да не слушаше и да се ропаше на стареца, пак го болеше сърце за него, — като се отели кравата, ти виж да отгледаш телето, пък здраве да е само — аз пак ще се върна…

— Не било в тикви, че в кратуни — отвърна дядо Милан и се усмихна сякаш сам в себе си, — не ще те дочакам вече на този свят аз — на онзи, белки…

— Гледай си работата — като да не вярваше сам на приказката си той. — Дай боже само утре да се изясни… Дип често вълци взеха да слязат по пътя — пък аз нищо няма да нося в ръце…

На другия ден мъглите бяха се спуснали и закрили чак до пояс планинските чалове наоколо. Небото бе цяло покрито от облаци; през тях се показваше дискът на слънцето — блед, студен, и пак чезнеше.

Преметнали торби на рамо и със стърк здравец на калпак, още на ранина оттук-оттаме се завикаха момците.

Стояна никой не дойде да повика. Той излезе из къщи, озърна се — едната мършава крава преживяше под стряхата и с големите си очи го гледаше кротко, сякаш и за майка, и за сестра тя го изпращаше. След него излезе и дядо Милан и двамата тръгнаха наспоред по широката пъртина.

Когато стигнаха на кръстопътя пред високата варосана къща на кмета, те се спряха мълчаливо. Оттатък сред село писна гайда, обади се тъпан — от вратници, край плетища се показаха деца, момичета, след тях мъже, стари майки — всички бързаха да изпращат новобранците. Стоян с баща си се бяха стъписали сред пътя, като че премисляха какво още да си кажат, а ни на едина, ни на другия му идеше нещо на ум. През разтрогите на вратника се виждаше в кметовия двор накокошинен пуяк: с бавни мерни крачки той се издигаше до купището, слизаше и ту отпущаше над клъвката си дълъг червен синджир, ту пак го прибираше. Покрай ниската подграда на купището се бяха стълпили с провлачени по земя кореми гъските, те бяха източили вратове и надали ухо в тъпана и гайдата оттатък и непрекъснато им вторяха съгласно: па-па па. Стоян се беше загледал в надутия пуяк — „туй ти кмета — си мислеше той, — туй и селяните му“. И да беше други път, би си го троснал на глас и би пръхнал от смях, но сега съвсем вече не му бе ни до селяни, ни до присмивки.

— Хайде прощавай… — промълви най-подир той и посегна да целуне бащината си корава косматa ръка. — Аз ще вървя отгоре.

— Много ти здраве… Аз ще ида да видя гайдите. Там цяло село се събрало…

И Стоян се запъти нагоре по неутъпканата пъртина. От мраза земята се беше стегнала, снега хрустеше под цървулите, сякаш нещо вътре в самия него се трошеше,

той още по-твърдо стъпваше и още по-ясно се чуваше хрускането на снега.

ПЛЕННИКА НА КАЛИПСО

Калипсо

Пак тъга ли забуля твоя поглед, Одисей! Дълбок въздъх подема гърди ти… Нима искрометното вино, що тъй обилно ти поднасях до късни полунощи, не можа да разтопи скръбта ти — или малко беше благовонна амброзия с нектар? Малко ти беше цяла нощ с мен в покоите! Остана още по нещо да копнее твоето сърце тази сутрин!

Одисей

Нам, подвластните на съдбата люде, тъй е писано — след всеки подем падение чакаме — скръб след всяка радост.

Калипсо

Одисей не е подвластен на людска съдба. Докато тук, Огигия, обитаваш, ти си наравно с мен — безсмъртие и вечно цъфтяща младост ти дарих… Но никога ти не вдигна глава от гърди божествената си мощ да сетиш, един път не поде младежка радост духът ти — в притома от сутрин до вечер все към Итака да впиваш взор от брегът. Кажи, дали по-кръшни тополи се вишат около твоите двори там, от двете страни на чертога ти, по-стройни купни кипариси ли благоухаят? Или небото е по-ведро, вечерния лъх по-кротък? — Наоколо, чак до чукарите горе, стволести кедри и дървеса на живота — чуй, в гъстолистните им грани нататък кърши глас славея, допява сетня песен… Оттук четири лихи потока подемат бяг надолу по обвитите в кадифени теменуги ридове, като че се надпреварят кой

по-скоро ще се гурне в морето. По ридовете ред по редом къдрави лози се вият чак до брегът, а под перястите шуми на лозите висят и греят на слънцето кехлибарени гроздове — кого не биха слисали, само да ги погледне! — Хубостта и изобилието, с които боговете са обдарили тъй щедро моята обител, не биха оставили никога тъга да залегне в сърцето ти, както зефирите не оставят чепка мъгла да дочака зори върху някой чукар на този остров… ако ти не тъжеше по друго. — Пенелопа, дъщерята на стареца Икария, владей твоите помисли… Всички унижения, които и твоя последен тит се би отказал да понесе, аз бих претърпяла и бръчки не би помрачила лицето ми дори. Но смъртна жена да се мери с мен, една богиня! По-страстни ли са нейните устни, погледа ли й е по-лучезарен или — виж под хитона ми: тез стройни форми, съчетани в най-висша хармония. Нима и пред тази красота ти има още за нещо да мислиш и жаднееш?…

Одисей

Не е ахеец онзи, който пред красота не благоговей! Да бях в Итака, аз сам бих съзвал всички мъже от Аргос и Елада да издигна храм на твойта красота, по-величествен от храма на Афродита. — Тук, мърцина, мога ли аз твойта красота да прославя и да съзерцавам? Вече седем години от онзи ден, в който морските вълни ме изхвърлиха на този остров. От твоя чертог аз гледам все ненагледните хубости на Огигия и при тебе мъча се да забравя болките, що ми гнетят душата. Не една нощ скланях глава на благовонните ти гърди в забрава, изпил до дъно чашата на избраника. Но трепнеше ли зората над чукарите на Огигия, аз ставах от постелята — по-съкрушен в самотията и неволята си. Невнятен бе за мен спрепнатия ромон на кедровите листи и никога говорът на потоците не разведри тъгата на сърцето ми. Само трелите на славея — и той като мене страник,

чезне в песента си за другаде… Аз не зная що е станало в Итака от чертозите, дето някога Одисей прекарваше дните на своя честит живот с Пенелопа и Телемах, палаво чедо, радост на баща си. Като спретната весталка в храмът на Зевса редеше всичко там Пенелопа: наглеждаше прилежно да работят робините, работеше и тя с тях, а след нея припка Телемах, звънливия му глас кънти из покоите и оглуша с радост целия дом. Паметната дъщеря на Икария — не, нейната хубост не може да се мери с тая на една безсмъртна; но кроткия дух, с който тя изпълва жилището ми, тихите и безметежни дни, преживени с нея, дали ще се някога повърнат пак или ми е писано… никога вече да не стъпя в моя дом и да не видя Елада и Аргоса!… Може друг, достоен ахеец, там се е настанил на мястото ми… може в дворът на Пенелопа неканени гости се сбират сега и насядали върху волски кожи, на кости играят, разпилявайки по воля моето имане. Непечелено ни по ратни полета, ни с труд и мъка, чуждо се лесно пилее. — Да биха само отнейде чули те: Одисей си иде! В миг един с един няма да се видят. Сега знаят — няма го, и безгрижно се разполагат с всичко негово, както със свое!

Калипсо

Имането на цяла Итака и Илион, тъй безжалостно разсипан от войските ти, не може се равни с туй, което аз съм ти дала тук.

Одисей

По-добре тит на последния роб в Итака, отколкото безсмъртен властелин в обителта на Калипсо! Титът, който се е бъхтал цял ден, вечер най-подир ще хване в ръка плодът на своите помисли и мъки, ще го занесе на господарят си и ще се прибере с жена и деца да се радва, че е извършил и той нещо днес, премисляйки пък

утре какво го още чака. Тъй ден след ден доживява той своите години — знае там мястото си и своите наокол. — Какво ще извърша аз днес и какво ме чака утре? Тез ръце, корави и здрави, висят сега безпомощно ненужни на тялото, в което дреме сила цял свят да превърне! А моите? — Дали поне още спомнят постоянния в бедите или — Пенелопа, силом принудена от досадни сватове, се е омъжила за другиго, а Телемах, насипал гроб и сторил юнашка тризна по баща си, отдавна го е забравил!? И само Фений, чутовния певец, кога на някой празник или сбор запее за печалното връщане на ахейците от Троя — припомнят си те за делата и несретите на Одисея и песента му подига в тъмна скръб сърца им…

Калипсо

Лаврите и славата, с които те увенчах на Огигия, ти не сети — томиш се да се върнеш в роден край да дириш слава, от която едвам един спомен е останал — спомен за приказ и песни само!

Одисей

Макар един спомен от минала слава — той е по-драг, отколкото всички почести на безсмъртен в чужбина. С него там стареца грохнал въздиша край камината самин, младежи копнеят юнашки подвизи да повторят и над детинска люлка майка го в песен припява. Тоя спомен, тия песни с утеха и вяра топлят те сърцата на всички и в тях юнака юнашки живей навеки…

Калипсо

Раб — нему само в умиление е дадено да се просълзява… За да сети радост, той под мъка непосилна тряба да се превий — на младост се радва, само кога живота превали… Не, наслушах се седем години на

въздишки, нагледах се на съкрушено лице! — Медни топори има много в чертогът, Одисей, влез и си избери какъвто на ръка ти най допада. Иди в крайбрежната гора, там съхнат на слънчевия зной черни тополи, елхи и орехи, сглоби си от тях члун, по-леко ще се носи той по вълните. Сърце като те тегли към роден край, върви — защо ще дразня боговете да те държа силом тук! Докато свършиш члунът си, аз ще ти приготвя пища и всичко нужно за път. Безсмъртните и най-жестоката обида забравят от тогова, когото любят…

Одисей

… Двайсет греди. Словени с шипове един друг, ето и дъно широко да побере и най-тежките денкове на финикийските търговци… Дойде пак време Одисей кроежи да крои, да развърне мъжка сила по воля. Макар рошава коса вече да побелява, много беди и премеждия е минал той, но сърце е младо ощ и хвана-щат сили за борба с вълни и стихии пак — упорита борба! Плет от ракитак ще изплета отвътре члунът. Всред, висока мачта за платното — тая борова върлина. И още — кормило за път през безбрежната морска пустиня…

Калипсо

Слънце от пладня едвам е клюмнало и твоя члун е вече готов, Одисей! Майстор с най-ударни ръце не би могъл да сглоби такъва здрав члун. — За мачтата аз ти донесох яко платно и върви. Ето още хитон и три мяха пълни — едина с вкусна гозба, другия с пурпурно вино, третия — със сладка изворна вода. Всичко е готово. И попътен вятър ще пусна сега да гони мачтата ти. Но пак ти казвам — Одисей, мъж богоподобен, ако ти един миг само можеш да сетиш като те чака в дългия ти път, колко изпитни и премеждия — махнал би ръка на всичко и останал би при мен, на вечна младост да се радваш.

Одисей

По вълни като планини високи и върли да знам, члунът ми ще тряба да се възмогва; да знам, бездни непроходими под него ще се разгърват, не бих се отвърнал пак от пътя си сега, свилокоса богиньо, напразно ще хабиш думи да ме увещаваш. Толкоз странствал, толкоз претърпял за родния си край, нека и на път към него да умра. На път — трепна ми сърцето, като се поклати под нозете ми члунът. Тази ръка откога не е хващала кормило… Юнашки ме посрещна и подвлича вече среброгривата вълна. Крайбрежни цветя кимат отподир. Вълните няма да ме повърнат. Прощавай, Калипсо!

Калипсо

Лек път, Одисей. Нека безсмъртните се грижат за теб…

Вятъра вече наду платното, пак се опна връх левент снага хитонът и запращя — но той не иска и да се обърне дори… Впил взор жаден над вълните, копнее само по-скоро да зарне родни брегове. Може би тозчас също чакат там самотни жена и момък, вслушвайки се в мерните приливи на морето, дано доловят за него вест. Техните думи са издумани отдавна, изплакани сълзите: те пристъпват мълчаливо и двамата и с изцъклени очи гледат само в далнината. — Мачтата вече засени члунът… Пенелопа и Телемах ще го дочакат! И няма да има в цяла Елада по-щастливи от тези, които са надсмогнали изпитни и съмнения и са доживели часът да се прегърнат. Сълзи на сладко умиление, думи спрепнати, невнятни и недоизказани слова и кротък блян, който не копнее, ни желай. В туй тихо, безмятежно щастие отдъхва на старини смъртния, като чулнаря след корабокрушение на завет… Към него е затворен за нас пътя. — Да бъдеш безсмъртен в свойта самота, на всичко отвисоко да гледаш — и на всяко щастие дори!…

НЕГОВА СИН

Тая сутрин зоряха още тъмни зори, когато захлопаха на портите и го вдигнаха от сън. Дойдоха пак най-първите селяни, насядаха на лавицата пред къщи и почнаха да го придумват да се не дели от селото. Като че не им додея все тези приказки да повтарят, няколко дена вече — ред по редом зачете всеки отново своето.

Дядов Митров син е. Баща му цял живот под зелена бука е спал и за род и вяра костите си в Диарбекир занесе. Неговата дружина сянка държа на цяло пригорье тъдява и нивга неверник на тукашни води не посмя намаз да вземе, а ако някой се престрашаваше да надникне над техните колиби, не е виждал как се е повръщал от половин път назад. Дядовото Митрово юначество, дядовата Митрова паметност са за приказ между хората. Затуй ката година по Димитровден мало и голямо отива с бръшлян и здравец на черкова да обкичи иконата му, на този ден тя нарочно се снема и изправя до самата врата редом с иконата на св. Димитрия, като на същински божи човек.

Един несвършил — захваща други и завръща реч:

— Не е бранил дядо Митро толкози години селото от чужди, сега наши нехранимайковци да го съсипват. Няма да слушат кмет, големци — ще се опрат и на началник, и на войска, ако дойде. Пък най-накрай ако не могат — храната, както си е на нивата, ще я подпалят и пак нему няма да ги оставят да снемат!

Той все мълчеше.

— Ако от тебе кръв ще тече, от нас вода ли? — се ропна и най-стария и замаха с ръце.

— Я ставай, докато е време! Ти да не беше дядов Митров син — и нямаше да те дирим биля, ама бива ли хич ти да се отлъчиш от нас! Да беше жив дядо Митро, той пръв щеше да ни поведе.

Изстъпи се той най-подир пред селските първенци и отсече:

— Да ви кажа. Както цели петстотин години ошур на турци всички са плащали, тъй и аз една година на българи ще платя, пък подире ще му търся колая. Не ме придумвайте само да крейвам глава на чужди ред и управа да се опирам. Ходил съм аз с майка си на беглишка чешма вода да пия и знам сладостта й. Ако някой иска тепърва да я опитва — да върви…

Свъсиха вежди всички, станаха, най-стария махна с ръка и без да се сбогуват дори, излязоха си мълчаливо. Остана той самичък в къщи. Уж щеше да се хваща за някаква работа, пък завъртя се насам-нататък из двора, спря се и като че поде пред себе си да се оправя:

Досега като все те най-много са се грижили за общото, затуй из село кои нива закупили, кои къща издигнали, пък дядови Митрови до вчера не могат да си заградят двора. — Разправят мъже, разправят жени за баща му сега, ала по приказка го знаят само. — Него да попитат! — Тръгнал баща му свят да реди и прережда, а къщата си и своите не наредил. Нито някой го викал да му бере грижата, ни някой го зачиташе тогази. Пък колко чорбаджии им са заканяха ряпа на огнището им да посеят! Янаки епитропът, де ги срещнеше с майка му, все туй хокаше: крака на Митра да не стъпва тъдява, че по него цяло село на пепел ще стане… Да е жива майка му сега, та да рачи тя уста да отвори. Че що е видяла и патила от селяни наоколо, па и от самия си мъж! Син му е, няма да отиде да черни бащино име, няма дори на жена си да го каже, ала той си знае — една нощ баща му като разплака майка му, та цяла неделя тя не можа троха в уста да гуди.

Ранна слана беше попарила, студен дунавец проголяше гората и никой не искаше от огнището да се отдели. Баща му го търсеха под камък. Не смееше ни да слезе да се подслони нейде, нито хабер за хляб да прати. Цял ден Янаки с двамата чорбаджии тършуваха у тях, заканяха се на майка му и едва по късна вечеря се пръждосаха да ги оставят на мира. Щу задимиха тръпчиви сурови главни, олющеното гърне не бе се стоплило още и както с просълзени от димът очи духаха в огнището с майка си — току бутна врата баща му нарамил пушка, свъсил овлажнели вежди, малки му очи като въглени.

Майка му се вцепени. — „Не те ли видяха? Турнали са да те вардят край всеки завой"…

Дядо Митро махна ръка, па кръстоса крака сред къщи, като че сила и юначество и пред жена си искаше да показва.

„Я сложи, ако имате нещо гозба, че съм гладен. От техните тупурдии ще измрем от глад само"…

Наобиколиха малката паралия, залапа гладен той, а майка му ту вратата поглежда, ту него — и тръпне цяла.

„Пет хиляди гроша, пет хиляди е врекъл пашата за главата ти — знаеш ли?"

„Стига мърмори! — се сропа най-сетне баща му. — Като е врекъл пет хиляди гроша, иди при Янакя, та да вземеш бакшиша бари ти. Некин тъй слезе при жена си Дончо, тя го срещнала, нахранила, напоила, пък още първи сън щом го занесъл, потопила му пищовите във вода и сама отишла да отвори на турските сеймени. Омръзнало й, казва, денем порти да заключва, да отключва нощем — нито с жените — жена, нито с вдовиците — вдовица"…

Баба Митровица вдигна очи изпод вежди да погледне мъжа си, рукнаха й сълзи от очи, гъкна, дума не можа да продума. Туй й бе отплата от баща му, дето тичаше и след къща, и след работа сама, дето му

береше денем и нощем грижата и за него и родни, и съседи я хокаха отвред. А той не рачи да знай: изкриви уста да се усмихне, тикна кобури под възглавница, простря наспоред с легло пушка, па легна да спи.

Малък беше дядовия Митров син тогаз, но и досега тоз спомен като камък притиска сърцето му и ни въздишки ще го вдигнат, ни годините ще го отместят. — Майка си той никога не може забрави!…

Ни дядо Митро, ни някой друг — един само той познаваше и проумяваше нея. — Тъй я разплакваше баща му, тъй накриво я изглеждаше, като че и ней не вярва. Пък като го хванаха сеймени, заплака, затърси се баба Митровица, приживе оплака мъжа си… — Тогази вече цяло село залиташе за тях — че пак бяха тръгнали черкези да робят; връхлетели на съседен сбор, няколко техни моми да отвлекат. Като се научил дядо Митро, завардил ги още горе на припора и остави него заптии от сбора да хванат, но никой не посмя до момите ръка да допре… Затуй, кога рекоха ще го карат в Диарбекир, всичко по-млади дойдоха да раздумват майка му. Дискос на черкова за тях ще пуснели и пак нужда и неволя няма да ги оставят да сетят… Янаки епитропът беше вече умрял, вяха взели общите работи в ръце хора, що уж мило за драго даваха за народ. А и тяхната приказка трая ден до пладня, пуснаха два празника дискос и черкова; първом сбраха петнайсет гроша, повтором едвам седем, а кога на третия празник отиде дядовия Митров син при младия епитроп, той сви рамена:

„Какво да правя аз, като никой нищо не пуска — всекиму змия в кесията…“

Смислиха ли се за тях, или надникна някой през слетелия им плет да ги погледне на кой са ред! — Майка му бра грижа и на къща, и на него невръстен, па дори борч бащин му на механата изплаща. Чужди къдели вълна влачеше и няколко жетви наред чак на Румане ходи само името на мъжа си да не посрами…

И бял ден не видя майка му. Дядо Митро не се върна. Ала запази тя името му — с него днес и на самия дядов Митров син да натякват…

— Нека… — махна той с ръка. — Дядовия Митров син знае и юначество как се продава, знае какво струва слава на този свят. — Дето само към иконата на дяда Митро възвиват приказка! Помни той добре какво беше и него ден, като внесоха в черкова тази икона.

Мениха се времената, мениха се и хората с тях. Позна се за какво се е застъпвал баща му и като че на всички тежеше на душа отплата на паметта на дяда Митра да сторят. — Голяма отплата: поръчаха на зографи на икона да изпишат образът му, светец да го направят. — Навръх Димитровден изправиха иконата в черкова, събра се мало и голямо да я види и попа от олтаря се изстъпи патилата му да разправя. Че като се разплака баба Митровица! Всички помислиха — от радост не може да се удържи. Пък то, като й се повдигна всичко, що й се е набирало на душата през цял живот… и едничкия честит ден, който тя доживя да види, й подгорчиха тежки спомени.

С тез жалби и спомени тя е вскръмила и него; той знае колко е права хорската приказка, дето казва: чуждото две педи далеч от мен. И ни сърце му вдава, ни сила има да отиде и той сега наедно с другите за общите работи да се застъпва.

Разчистил всичко пред себе си, дядовия Митров син вдигна глава, изстъпи се до плета и се загледа надолу из селото. Слънцето вече се вдигаше на пладня, а стадата навред стояха неизкарани от кошарите; ни по път, ни из дворове да се мерне някой. Пред затворената канцелария на кмета татък по поляната се сбират селските кучета само, душат се нещо и пак едно по едно се повличат край плетищата нататък… Сякаш всичко гузно се е смърлушило в ясния майски ден като пред някоя напаст.

ГУСЛАРЕВА МАЙКА

Ако снахи не могат й пригоди, дъщеря й я вика да отиде у тях. Стига е стояла да кукува сама в къщи при толкози синове, снахи и дъщеря! — Всички я имат — и снахи й се срамуват, и синове я почитат. Ката пролет най-напред нейните ниви ще заорат, по жетва посевите й не ще оставят да прегорят, ни да преплават. А зиме — заговезни ли дойдат, кумци ли ще посреща някой от синовете й — баба Гена в горния кат до гостите първа ще седне, до нея един до друг ще се наредят синове, снахи, дъщеря, унуци — всеки на реда си.

Ядат, благославят, пият, ала стане време — и в най-голям студ тя ще вземе тояжката си и ще си отиде в къщи.

В тази къща баба Гена млада булка е дошла, шетала е на свекър и свекърва, деца родила и отгледала; оттук и мъж на онзи свят изпроводи. Най-малкия й син божем снаха щеше да й доведе — да има кой очи да й затвори — ала, кривоврат делия, не рачи къща да храни. Сви гусла под мишца, крейна глава и пощуря гурбетчия по света. Жив ли е, умрял ли — не знае, нито пък той я знае… Сбере ли на дълга трапеза челяд, та сеща че го няма, потропа ли някой на врати, бързо надзърта — не е ли той. А щом насън долови кръшната му песен, и посред нощ се сепва, надигне глава, па погледне старата гусла, увиснала на стената с изпокъсани жици — и още по-тежко й става.

— Не, няма да излезе тя от къщата си, да угасне при живота й старо огнище! — Дадоха й за другар най-голямата унука — колкото да има кой вода да й донесе и с кого да се раздумва. И с нея баба Гена не оставя ни в

къщи незамазано, ни двори непречистени. Надвили са я вече години и все пак фитариите й пред прозорците от ранна пролет, като се зажълтеят с латинка, цяло лято цветя не прецъфтяват по тях до късна есен, докато снега засипе димитровчето. Види ли пък нейде се поизрутило или край плета татарско тръне поникнало, страх я съвзема. — На, днес-утре, разправя тя на унуката си, ще склопя очи и всичко ще запустей; къща ще се поруги, двор ще обрасне в буренак — таласъми ще вземат да се гнездят в нея… Па сякаш се бои да не остане бурена, втурва се бърже и го изтръгва.

Тъй реди и учи унуката си тя, къщовна стопанка да я направи. И за кладенец, за хоро не я никога оставя непременена, ненатъкмена. А зиме сама я кара да кладе седенки у тях.

Моми и момци, като се сберат в одаята и буен огън лумне да се разгори на широкото огнище, баба Гена слазя на седянката да занесе орехи и сушени сливи.

— Сега — седне тя до огнището — да ми изпейте песента на Нена, дето сте я наредили.

Споглелнат се, поусмихнат се девойки, понаведат зарумени лица и от някой кът току проточи тънък глас подявка. Зареди по нея втора, третя, па отпуснат се девойки и скършат витата песен на безгрижния гуслар.

Захласне се в песента стара майка и сама, като да се забрави по синови прилуки и несрети.

Цял ден вик, закачки, врява. Цял ден никой не мирясал. Кой моми по хоро задирял, кой с руйно вино под зелени буки се черпил — в късна вечер всички момци пущат коње към село. Гусларя е първи. Гусларя — навред в полето… По него се кършат и пръхтят коње вихрогони, волно се веят и мятат тъмни, черни гриви и далеч полето ечи от тропот и викове.

Всред полето цигани катунари са дрипави катуни разпънали.

„Всички днес сме късмет търсили, да идем да питаме циганката, кому що дял е на късмет!…“ викна млад делия и всички един през друг към катуната урнаха.

Загледа на боб гледачка и всекиму каза какво на късмет му е писано. Дойде най-подир Гусларя.

„Черна маганко, какво на мене ще кажеш?“ — опна Нено юздите, та кон му на задни крака се изправи.

„Какво ли на тебе е писано? — Първом, кажи, какви армагани за баща и майка, за сестри и братя носиш от сбора?“

„Армаган съм сам и веселба нося!“

„Желба да ти не остане — друг късмет теб е отреден. Всички ти ще веселиш, теб да няма кой да развесели; всеки ще тебе да слуша, ти няма кого да чуеш; край теб хоро ще вият, по твоя свирня ще хепат, ти стожер насред ще стоиш, нивга хоро не ще люлееш — на себе да се порадваш…“

Пуснаха момци отново, кой на врачка ще вярва!… Гусларя е пак първи, Гусларя — напред. По него волно се кършат и пръхтят коньe вихрогони, волно се веят и мятат тъмни, черни гриви.

А пък тя като че от божи уста да беше дозела прокоба. Сбъдна се кому не сбъдна, кой срети кой не срети — никой гусларева орис не проумя.

Вредом той е драг и чакан, всички му се радват, пък и той всекиму душа и сърце дава. Акраните му всички до един се прибраха, само той сърце не може да надвие.

„Нено, кривоврат делия, Нено, гуслар пощурял — стара го майка засъди, — стига едностърк стърча на света! Отмяна на ръце ми доведи.“

„Коя да ти доведа, майко — не зная. Кога са редом в хорото, като им свиря да хепат — червени като ябълки, вси ми допадат на сърце. Откъсна ли една от хоро, дома да я доведа — на жълта дюля ще мяза…“

И замлъкнат гласовити песнопойки, погледнат баба Гена, а тя едвам се съвземе в кътa. Повдигне побеляла глава и блага усмивка разведри набръчканото ѝ лице. Отвори уста, като че иска да рече нещо, ала преглътне си приказката сама — тя с приказки не може изказа сладката скръб на песента, в която се топи нейното майчино сърце.

— Тъй си и застаря момък, Нено… — промълви някой всред млъкналата седянка.

— Орис, не можа на орисия да надвие — додава втори.

Ами през години, разправяха подолци, срещнали го край Узунджово — волен и млад си бил още. И де има сбор, по негова свирня ще се друсат пъстрополи моми, де веселба — неговата песен ще се чува. По сватби и мени за утеха на момина мама пак той свирел. Ала свърши се веселба, разотидат си всички, Гусларя се повлича сам-самичък да пропие всичко, що са го дар дарили. Седне в механата, обръща чаша след чаша, па току свие с гуслата си и подйеме сам свойта песен —

— Цигулар къща не гледа,
цигулар свои не храни!
Цигулар пита-разпитва
де има моми хубави
и върла бистра ракия…

— Най-хубаво пак сам си наредил песен… Господ нека го закриля, дето е! Стане баба Гена и оставя младите сами да се смеят и задяват.

КАСАНДРА

Пада вечер. Под сянката на Ил настръхнаха пак срещу врагът високите стени. Смърлушиха се нататък в зеленината Приямови палати в трепетно очакване сетнята разправа с ахейците. Сам Приям, залутан из чертозите, оборил глава на гърди — когато вестник от бойното поле дотърча запъхтян и застана пред стария цар. — Свърши се! Паднали Ахил и Аякс, един от собствената си ръка, друг от ръката на Зевса, и залудо останали всички опитни насоки на Одисея, както и на Нестора мъдрия. Тази вечер троянците, щом изскочили из илионските врати и се втурнали към вражеския стан, на мястото, дето ахейците станували — димят в пламъци шатри и платната на последните кораби възвивали към Тенедос, татък зад буйните митри на острова. На брегът стърчи само една дървена грамада, прилична на кон, която кой знае какво значи. Едни искали да я внесат в града като трофей и поставят в Акропол, други, противни на това, настоявали да хвърлят в морето този непросен дар на данайците и с него да се заличи и сетния помен от тях в царството на Прияма…

Съкрушен от терзания, петдесет сина оплакал, само не можал да прежали Хектора, опора и защита на всички троянци, Приям вдигна старчески ръце да благодари боговете, че най-подир простряха свойта закрила над Троя и не оставиха челядта и старините му на поругание на враговете. Като видя мъжа си, стана — възрадвана от тази вест — и престарялата Хекуба, скочиха след нея на крака и всичките ѝ дъщери, дори потъналата в безутешна скръб Андромаха. Зевс, пред

стъпките на когото стоят два съсъда — едина с горест пълен, другия с отрада, — проля най-сетне щастие и над тях. След десетгодишни кървави борби първа радост озарява широкия Пергам и шумни веселия се оттйекнаха из чертозите му, първи път подир толкози изпитни!

Незасегнатата от тази обща радост, само една Приямова дъщеря, Касандра, мълком като сянка се отдели през колонадите, зави край тъмните кедри и бързо изчезна навън.

— И в радост, и скръб робът е пак роб. В нищо той не е господар. Радост ли получи, тряба да вдигне ръце да благодари, скръб ли му дойде, ще наведе глава покорно за милост… — загръщаше тя широкия си хитон, чевръсто пристъпвайки към градът, сякаш кудена от шумът и веселбите, що ечаха след нея в Пергам.

Но едва тя приближи градът, весели викове я оглушиха отдалеч. В буен пир се люлей и цяла Троя тази нощ. Потоци от хора се стичат по кръстопътища и мегдани. Навалени по прозорци и врати, троянки радостно се оглеждат, час по час назъртайки надолу към Илион.

— Идат, идат те, хероите, що прокудиха чак зад вълни хелеспонтски кървавия враг! — викат всички в един глас.

Сред тях старец наставяше:

— Идете, невести, идете в градините, още тази нощ най-крехките грани на дафинът и на миртът, най-благоуханните клонки откършете. Венци свийте за победителите, спасили живота и честта на Троя. За тях са цъфтели лаври и мирти в Приямова град.

Крадешком сал извила поглед към стареца, Касандра пак сви между навалицата и горчива усмивка разряза бледните ѝ устни. Но сред общия метеж и тази усмивка, невидяна от никого, бързо се спотаи в сърцето ѝ — там, де сълзи окъпват всяка горест, та кога тя се

покаже след време на свят, блясъка на сълзите да заслепи всички и никой да я не познай…

Като заблудена тя се залута сама из тълпата и нийде я не свъртя. А веселбите се разгарят. Там се обаждат тръби, запремятаха се оттатък флейти и вихрен танц като да завъртява цяла Троя. Касандра едвам се промъква. И ей отдолу се показаха снажни воини — вдигнали горди погледи, пристъпват насам. Както морски вълни се втурват към високите гранити, за да се разбият и пак отново се възмогнат срещу тях, тълпите се отбиха във воините, стъписаха се, зашумяха и пак отново се втурнаха да ги обсипват с почести и цветя… С накипяла жажда за борба, в гърди с неизтощени сили се връщат храбрите троянци. Копията са скрити. Чак отзад отмахнати, мечовете се бият по бедрата. И прегръща наложницата си воин сега със замахът, с който може би е щял да върти меча на бранно поле.

— Вино, вино, хей! — реве един със запенени уста там.

— Троянци, туй не са жени, ни деца! — вика друг. Да не блъснат щитове и да обърнат гръб…

И подйемат се присмехи отвред.

Но сред туй общо опиянение Касандра озарява мощна промисъл. Божествено съзнание вълнува нейната гръд и страстен копнеж я влече към стъгдата. — „… Горко на победителя, който след като изтощи сили в пиршества и бой, пак ще превие врат надоралото, сред дребни грижи да влачи дните си…“

И тя отби поглед нататък, де по прагищата невести и беловласи жени извиваха очи нагоре, вече унесени в блянове за мирен живот. — Полята, десет години тъпкани и обливани с кърви, пак ще застелят буйнокласи ниви, пак ще оглашат стада бреговете на Симонс и Скамандър, чак до Хелеспонт. Под щедрата десница на боговете, които всякога са обсипвали с

благодат техните покрайнини, пак всичко ще цъфне и ще се раззелени околовръст… Как тая благатка надежда ги лелее, как кротко се подемат гърди, сякаш отместили тежък камък от себе!

… Такава е човешката съдба! Както празника утре очакват делнични захласи и суети, тъй падение глупаво чака всеки горд подйем на смяна… — и сви се сърцето на Касандра, вдигна вдъхновено чело тя, но на устни ѝ замлъкнаха пророчески слова тоз път. — Кому ще говори сега и за какво? Тя махна ръка. Слезе от стъгдата, зави отстрана и се запъти навън. — Далеч от суетната врява! По-скоро — из тия стръмни улици. Нагоре към Ил!… Там, де се съчетава песента на боговете с вечните блянове и копнежи на земята. Във всеки звук от тази хармония тя долавяше откровение ново да извести. Уви, остаха глухи към нейната реч ония, чиято орис трови живота ѝ ден и нощ. — Еднъж ли тя се подйема да вещай бъдните дни на Троя и колко пъти словата ѝ сбираха нехайниците със зяпнали уста край нея. Тъкмо кога в забрава се мъчи да долови най-спотаените ромони на сърцето си, кога сегне да хване неуловимите образи на своите блянове, там някой се зачеше по тила:

— Хубави думи приказва дъщерята на Прияма…

— Аполон, светлоликия, я надари с дарба на всеки блян образ да дава и нечувани-невиждани неща да прокоби.

— Но хубави думи тя всякога говори — с думи ли само ще се залъгват троянци… — сепва се от опиянението на нейната реч и други и цялата тълпа се повръща пак към своето щастливо доволство, изглеждайки я с присмех на уста.

И туй бе нейната мъка — нейното най-висше доволство. Тя сякаш е крилата: бързо се подйема по хълма все по-нагоре и по-нагоре, да избяга от всичко — от врявата и от себе си. Ето и върхът. Касандра разгърна шир от хитон и приседна да отдъхне на меката

трева. Но томления невнятни и тук й не дават покой! Сбъдва се жестоката прокоба, що нявга Аполон й прокоби в свещената гора — когато тя сети огъня на божествено вдъхновение да разгаря гърдите й първи път, а отмина гордия Олимпиец! — За да сдобие нейната любов, той нищо не пожали, дори божествения си дар да предвещава съдбите човешки… Но и когато почна да разбира тайнствения ромон на горите, да чете в пламъците на огъня и слуша шепота на звездите — пак не пристана тя послушница на Аполона да бъде…

— Богиня съм и сама като богиня ще живея. Прощавай! — и отмина го хладно Касандра.

— Горко ти, дъще Приямова, която съблазнява венецът на ясновидеца — трънен венец е той. Твоите слова, необгорени от любов, никой няма да повярва, твоята реч, непрекършена от въздишки и неслъкатушена от смехът — ще прозвучи без оттйек през пустинята на людските души!… — И дълго гледа след нея Аполон, докато тя се изгуби нататък по своя път…

Нощта облъхваше върхът, милваше моравата и с кроткия си лъх като че разведряше и душата на Касандра. Спи морна от веселби вече долу Троя, спят нататък и крепки стени, и полята ратни. Само Скамандър се блъска в бреговете, ехти в нощта и прегракнал, отлива към задрямалите вълни на Хелеспонт. — Водите му ту тайнствено притихват край ракитаците, ту в присмех кипнат над леската: каква ли орис предвещават пак за утрешния ден, какви ли прилуки и несрети?

Касандра дълго се прислушва сред тишината на нощта и в грозно предчувствие спотаи дъх. Тя вдигна потъмнял поглед. В туй време нататък по брега, палеха вече да горят телата на падналите през денят воини. И ей шумът на водите сякаш трепна в пламъка над мъртвите тела. Мигом се сплитат червено-синкави

пламъци, спотайват се, побледняват и пак избиват като тайнствени слова. Вещателката скочи поразена. — Камък на камък от Троя няма да остане!…

Тя преметна широкия хитон, но непристъпила още крачка надолу, стъписа и отпусна десница:

— Аз предсказах преди седем години Хекторовата смърт. Никой не чу. — Няма кой да чуе и за утрешния ден…

НЕСРЕТНИК

Години откак загореца-керванджия изпя свойта песен край Стърмен, поведе биволи — и сухи листи засипаха стъпките му в есенната нощ. А и досега през майски нощи полъхне ли утренник и една по една хване да гаси звездите, таме долу откъм реката сякаш се подйема глас на свирка, заплаче, зачезне, занарежда и в нейния напев се униса заспалото село.

Сепнати в дрямката си, закимат дървеса с върхари, клоне се сбутат един други, листата подземат смътната песен. Край изтаяли огньове по седенките някой извие очи към побледнялото небо и промълви:

— Засвири вече…

— Скоро ще сипва зора. Хайде — додава други.

Из утренната дрезгавина си разотидат моми и момци. След тях се разщъкат селяни с газеничета по оборите, татък по пътя заскрибуцат коля, стотици хлопатари на стадата прелеят от всички страни и в пробуденото село пак заглъхва песента.

Стане от сън и Койка — деца, години и грижи вече съвсем са омаломощили и нейната крехка снага; — тя едвам се доближи до гераня, разведри подпухнало като гъба лице, поглади проредели коси и пак се впрегне в работа.

В шетня и тичане по полска работа тя отдавна забрави и себе си, и загореца.

Но и тогази и Койка, и всички из село го гледаха — него, тънкия, висок керванджия, ником привел глава, с кротки като на сърна очи — и знаеше ли някой от какво балканско гняздо е прърпнал той, да е вцепенил криле тук, над равно Румане? Замахна, сви… само една песен остана, плахо да се прислушват в нея моми и момци по късни седенки.

Така докрай си с е сбъднаха бащините му думи; той на живота си още му беше предрекъл:

— Не се ли спреш, не пуснеш ли корени на едно място — ни ти ще познаеш нещо от света, нито пък някой тебе ще познае. Тъй да знаеш от мене. Човек е като дърво: дето е покарал издънка, там ще да си никне. Сърцевината и червей ще му подяжда, и хала ще му чупи клонете зиме, ама на пролет ще се развие, на лято да се счекне от плод. Не е той вятър стиховит, кога му скимне да повей — не е: дето го свара свари да легне, да стане…

Не искаше да слуша Бойко, дръпне се и нехайно отвръща: Като ми оставиш биволите!… Навред аз свои ще намеря и ще стъкна огнище. На него и през ум не минаваше от тези думи колко тежко става на стареца.

На негови ръце майка му сирак на година го остави; баща му го къпа сам, приспива до възглавницата си сам и от край време още все си по залита към него. Преди да затвори очи, искаше му се да го види и той влязъл в пътя.

Не беше пък крив и Бойко, кога сърце му го теглеше нататък към ширинето — като се понесе като жерав, ни синор, ни бряг да го спира. Каменистите чукари около село сякаш го отделяха от свят и от воля, тегнеха му и понякога като му се запуши душата, изкара биволи, тръгне и по месеци баща му го не виждаше. След смъртта на стареца той едвам до третини дотрая и оттогава като му ритна сърце от бащин дом и от братя…

Него ден — на бащините си третини — видя той до де лакомията може да заслепи и изюди хората: вече и най-близки да се не познаят.

Отструваха. По двора стояха още неразтребени дългите софри, някои от по-старите и не бяха си дояли още, като се изстъпа горе от чардака най-старата му буля да викна колкото й сила държеше. — Снахите разграбват на яма свекровата си покъщнина. — Една дръпнала котле, друга сито, трета пък впила ръце в котлето и

ситото, тегли се и с двете и крещи. Изведнъж по крамолата стекоха се мъжете им и вместо всеки да дръпне жена си настрана, както стори най-големия им брат — поведоха се сами по женски ум. Скопчиха ръце, сблъскаха се, запринасяха едни през други кой каквото допипа и отмъкна.

Само най-големия, макар на него да беше оставена къщата и от покъщнината първи пай да му припадаше, той се бе дръпнал настрана и със скръстени ръце гледаше как всичко, що баща му и майка му и той са сбирали едно по едно през цял живот — сбирали и пастрили с таквази грижа! — в миг се разпиля, сякаш кърджалии минаха тук… Докато най-подир и на него му преля.

Сестра им — вдовица, — като не могла и два тануря да се вреди да вземе, слязла в обора, вързала телето с коланя си и без да се обади, рекла да го откара. Тъкмо отваряше вратника, зарна я брат ѝ и хукна от чардака. Много вече бе му се набрало за всичко. Дръпна ѝ от ръце коланя, тласна я през вратника, тя що не поора по очи. Пък като се извърна, да отвори уста да ревна срещу него и тя, кънна наоколо.

Тогази, от немай-къде, рече и Бойко да се вмеси.

— И ти ли пък! — задави го изведнъж брат му.

Бойко млъкна.

— Ти какво искаш? Върви, прибери, ако нещо е останало от онези — пръждосвайте се всички, да ви не виждам!

Колкото и тежко да паднаха Бойку на сърце тези думи, той в живота си досега никому на приказка не бе отвръщал — наведе глава и мълчаливо ги преглътна. Само опустя му наоколо в къщи, людсък беше той тука — дотолкова, че не посмеи да влезе в плевника да извади слама за биволите си.

Още надвечер отиде при дъскаря да вземе от него кирия и макар другите керванджии да бяха отишле от бичкията в Балкана да товарят, Бойко си сметна: утре рано, като натовари той оттука, до вечерта ще догони кервана отвъд.

Но сякаш не бивало от толкова само да отмине бащина къща — трябало още да види…

Рано в тъмни зори още, току-що беше изкарал колата из дола, пред погледа му се задиплиха ридовете, един зад други нанатък до Балкана чак. Зад балкански вършини се разгарят зарите на пролетния ден и багрят краищата на белите облаци, пръпнали насам-натам в небото. По ридове прилива в къдрави вълни разцъфналата ръж; някъде от храстите се емна орляк гълъби и се зави над нивите. Нагоре пътят е стръмен, Бойко бърза да изкара кола още по хладовина, докато мухи не са налегнали биволите. Той повдига остен, побутва едина, другия бивол, те мятат крака въз стръмнината, замахвайки пред хомотя насам-нататък димящи ноздри. На завоя да неостанат биволите сами, той откачи синджири и ги поведе; току-що прихлопаха тежките му кола по моста, да закриви, и Бойко се стъписа слисан. — През сипея отвъд, на връх рида, изстъпила се гола жена сред братовата му нива. Той притаи дъх, не искаше сам да повярва очи си. — Сестра му, кръстосала ръце над гърди, косата ѝ се разпиляла по рамена…

— Како! — викна той и като че от гласа си се опомни.

Тя се връцна, трепна, дръпна по-скоро два класа — докато да продума Бойко, — наведе се, грабна дрехите си и хукна зад рида.

Като не може инак, тя пък с магия ще си изкара на брата му! — сведе очи той и вдигна ръка да се хване за теглича на хомотя.

… Чувал беше го туй — от сестра си трябаше да го види. — Докато още не е узрял класа, дошла на призори да краде берекетя от братовата си нива за своята.

И нему отново дожаля за баща му, мина му през ум вчерашната крамола, той махна с ръка: — Да прави кой каквото иска, като не ги е ни грях, ни срам…

Беше вече към обяд, кога Бойко прехвърли Балкана, покрай него се разредиха дървесата и той се изстъпа на отвъдните плешиви чукари да погледна пред себе: надлъж и нашир доде очи стигат равна Румъня. Долу под склоновете гюловите долини — през май тъкмо е беритбата им и всяка утрина те се пълнят с

благоуханието на цветовете и със сребристите смехове и песни на момите. От гюловите долини нататък, равни, избуяли човешки бой, нивя: днес-утре и жътва тука ще се захване. И воля, и простор — на всяка страна път се открива; по който и да се понесеш, ни спомен ще те спре, ни свой някъде задържи… Лека сянка покри лицето на керванджията и изведнъж се мярна над канарата, ето я на по-оттатъшната — той вдигна глава, — в небото над него царствено се ширеше орел, също тъй хванал по воля незнаен път…

А и керванджиите, сякаш са знаели, че Бойко ги гони, мудно се спущаха по склоновете на Стара планина. На пладня слязоха в полето, разпрегнаха кола край Тунджа да пладнуват, каляха биволите и пак полека хванаха път надолу. Бойко нито пладнува, нито каля биволите си и вечерта, кога рекоха да отбият от пътя керванджии, да завъртят на колело колята, и той, настигнал, току слови отдолу края на кервана.

— Пак мъжки си карал!

— Като ни застигна, преди да спрем…

Посрещнаха го отсам-оттатък другари; всички разпрегнаха биволите си и се разщъкаха наокол да стъкват огън и за вечеря да приготвят.

Бяха вече загаснали зад плешивите бърда на Средня гора и сетните прашни зари. Полето безмълвно и глухо се тъмнееше нататък в далнини; ни нейде зад рудина да запуши комин на селска колиба, ни дъбрава да залъже око наблизо. Под пътя отдолу само една река бъбли по долът и отсам-оттатък по бреговете и са клюмнали върби.

Докато пръснатите керванджии се сберат, сякаш плах рояк светулки, звездици пръхнаха в небеса и топла лятна нощ легна над полето.

Всред кервана се изви тънък ствол дим. Отсам оттатък, през процепите на колята, захванаха да прескачат керванджиите — един съчки за огъня носи, други гърнето за боба плакне, а трети с Бойка хванали няколко мрени и раци по долът, ще ги пекат на жаравата. — Запращяха съчките, сложиха гърнето с боба въз една страна и всички заобиколиха огъня, който разпръсна лихите им сенки по канати и колела на колята, извити на търкало зад тях.

— Де, пък огън ли накладохме да лумне! — скочи от радост Бойко и протегна ръце към високите пламъци, що се кършеха според боя му нагоре.

— На Бойка му е душа и свят в полето! — извърна се усмихнат към другите най-стария и се поотмести, че грейката на огъня припичаше вече и не можеше да се търпи.

— Право, душа ми е и свят! — подйе Бойко, сякаш отърсил от себе и забравил ежби и приказки, що го прокудиха от бащин дом. — И цял живот тъй в полето ще си прекарам!

— Ще те видим…

— Недей се отсега врича, че поглеж утре, като извием към Стърмен, да те не оставим там… Полянките на много наши загорци са завили ума. И ти, гледам — не сме минали оттук, да се не отбиеш или на хоро, или на седенки… Онази, Койка ли я викат — ще те доведе тя да забиеш кол в полето…

— Ха, каква е тая, Бойко? — спогледнаха се керванджиите и всеки на свой ред захвана да подкача нехайника.

И цяла вечер, докато изядоха рибата и изсърбаха боба, де на шега, де наистина, все него подмятаха всички.

Когато чак се разгоря жаравата и сънливи пламъци се снишиха над нея, млъкнаха шеги и закачки. Един насам, вкруги нататък се заотместяха керванджиите; по-настрана под новия си ямурлук се изтегна Бойко, който едничък не можеше да заспи и дълго още се прислушва в свирнята на щурците, трепнала далеко из полето околовръст.

— Туй дето го викаха те, да ме не оставят край Стърмен, да не излезе най-подир наистина… — Хвана се самичък в помислите си керванджията, но като че не можа де

се удържи, отплесна се по своя блян пак. — Утре вечер ще си засвири той край Стърмен и пак ще отиде на седенките да я види. — Как поглежда изпод вежди свенливо, а на устните й трепнала блага усмивка… Пък може, като си тръгне и на седене да останат сами, тогази те и двамата ще си доизкажат всичко, което мълчаливо с погледи едвам са си загатвали…

Унесен в свойте блянове, той полека заклюма и не сети как го обори дрямка.

Ала когато на другата вечер галения блян наяве стана: — зад тях в мрачината заглъхна смехът на съседките моми и те се затулиха под сенчестия свод на дървесата — Бойко обори мълчаливо глава.

Такъва си е бил той всякога! — Докато е самичък, реди и бленува — замайва се в блянoвете си сам, — а когато се изправи пред нея, свършват му се думите и навожда глава.

По него и Койка като че се свени, не знай какво да приказва. — Пък той е чужд, мине-замине със свирката си, колкото да повдигне ядовете на тукашните момци. — Техните подмятания да заглади, Койка най-напред се спприказва с него на извора, после баща й го покани един ден в къщи да посвири и след туй като че людските погледи ги отделиха и сближиха и двамата.

— Ей и нашата къща — спря се Койка.

Те се изправиха пред високия дядов Добрев вратник, през разтрогите на когото се белей широкия двор нататък.

— Ще си вървиш ли? — вдигна най-подир глава керванджията. — Хай много здраве. И на дяда Добря много здраве, аз пак може да намина на връщане.

И като че искаха още да си кажат нещо, спогледаха се един други, но не им дойде нищо на ум.

— И ти много здраве си носи — прошепна Койка и като се изправи до вратника, обърна се и додаде: Намини, на връщане пак намини — нашите момци не ги слушай какво приказват по седенките…

Открехна се тежкия вратник, притвори се и тихо заглъхнаха по двора леките й стъпки. Бойко тръгна към реката, дето стануваше заспалия керван.

В небето се бяха разредили и спрели звездите, като да очакват месечината, спотаена татък зад равнината. Сред кервана тлей още из пепелта будната жарава и керванджиите, протегнати под колята си, хъркат. Наоколо из полето се тъмнеят биволите и като да се обаждат един на други с лениви махания.

На Бойка се не спи. Той възви край кервана и отиде да приседне оттатък въз рида, под който бъблеше реката. Да си постои самичък.

— Да рачи — въздъхна невнятно той. — Те нека си викат каквото щат, полянските момци по седенките. Тя да рачи да дойде тъй с мене. — Да седне в колата — аз да поведа биволите. Като замръкнем, ще стъкнем огън, като сипне зора, пак ще тръгнем. Ни ще за нещо грижа да бере, нито ще слуша хорски приказки…

Татък, на края на небото, се надигна закъснялата месечина и златиста пътека се изви пряко обляната с роса равнина. Над село и полени лъхнаха тихи майски полунощи и в кротка дрямка се притаи шепота на листите. Един керванджията само се суетеше още в своите блянове. — Нему беше и леко, и сладко да бленува самичък сред нощта, че с тъмни зори още той пак ще се понесе пряко поля и гори. Ала тя?

Не ще е затуляла Койкина майка дупките на кросното, кога е присновавала, затуй като отвориха уста да одумват Койка от нея вечер, няколко дена не ги затвориха. — От по-напред още всички знаеха Бойка и имали са го, и радваха му се като на свой. Издалеч само се зачуе свирката му, мало и голямо ще наизкача по вратници. Спират го, закачат го и във всяка къща му отварят врати да влезе. И никому нищо от туй. Пък Койка я е страх да надникне през плет да го види и пак — защото баща й първи го поканил в къщи — всички я гледаха изпод вежди, като че всеки бозна какво знаеше за нея… А като се отделиха след седенките да я доведе до тях — вече пред никого не можеше да се разправи.

Най-тръпнеше Койка, че тези приказки и одумки ще достигнат до ухото на дяда Добря, подире да не може да погледне в очи баща си. И тия дни всяка вечер, щом дядо Добри се прибере, Койка плахо надаваше ухо да чуе какво приказват с майка й, ту пък ником изглеждаше баща си: дали и той вече е дозел нещо.

Тя не се сещаше, че и дядо Добри е бил млад, отзел си е дял от младини и немареше той на хорски приказки. От толкози челяд един син и една дъщеря са им останали всичко и той, и баба Добровица трепереха над тях. По-миналата година задомиха сина си, който пролетес замина за чужбина, подмамен от големи печалби. Тази — ако излезе късмет, и Койка ще омъжат. Не са богати и имотни кой знай колко, но не се и лакомят на богатство. Нали са само син и дъщеря — има за тях, дори има и зет на привод да си доведат.

Загорецът допадаше на старите. Ни родът му знаеха те, нито откъде е, ала който веднъж бе срещнал кроткия Бойков поглед и чул свирката, що хортува вместо сърцето му — не му трябаше повече… И Дядо Добри, като срещна Бойка на връщане, самичък го повика да остане у тях, за жетва да помага.

Керванджията беше самичък останал… Другите, щом разтовариха гредите, и удариха пряко през Балкана, по-скоро да се върнат, че идеше вече работно време. Пък Бойко потегли право по пътя, извит между нивята нататък към Стърмен. Загарката вече грееше узряла по цялото поле, отсам-оттатък по пътя привеждаха овошките клоне, счекнати от плод, и спокойно ожидание лежеше навред, сякаш майката земя едвам удържа благодатта над хлеботродните си бразди.

Полъхна вечерник, зашумяха нивите — керванджията току-що възвиваше край лъките към село, и някой му извика:

— Добра среща, Бойко.

Той извърна глава и по тясната пътека, която прекосяваше между високото гръсте, се показа насреща му Дядо Добри.

— Какво си ударил тъй самичък, мълком — де ти кервана? — го подзе Койкина баща и тръгна наспоред с него.

— Не можах да намеря кирия — смутолеви Бойко. — Другите си разотидоха — коситба е вече по нас.

— Ох — подйе дядо Добри, — ние покосихме, ами да видим жетва как ще изкараме. Не се върна син ми да ме отмени — пък тряба пипане, тичане… Я, ти като си сега парапет, да рачиш да останеш.

— Че…

— За десетина дена — поясни стареца. — По нас сега никому не можеш се примоли н'ам колко да дадеш.

— Като е за десетина дена, да остана — кимна керванджията и изведнъж мисълта му го отплесна. — Сега барим от зори до тъмна вечеря… Сам баща й го вика. Няма ни с полянци да се наддумва, ни някой ще го задява…

И на сутринта керван облаци едвам се подйе от източните вършини нанадолу, Бойко и всички дядови Добреви се изправиха на междата на нивата. Навред на тумби, на тумби се натлъчват румънки. Слънцето бавно върви по ясното небо, сякаш се помайва към тъмна вечеря, дано насмогнат само работни жетвари. И в слога под ударни ръце дружно зазвънтяват сърпове и паламарки; въз проголени стърнища лягат ръкойка след ръкойка, а по тях пристъпват замашни възрачи и вържат тежките снопи.

Наедно с всички жънат дядови Добреви. Тяхната нива не е голяма; тям стига един помощник. Баба Добревица, снаха й, Койка сръчно въртят сърпове, подир тях сбират ръкойките дядо Добри и Бойко, а настрана сладко е заспала унука в цедилка, свързана на сливата край синора. С божи благослов — тройно и четворно е дало зърното, хвърлено напролет в ровките бразди. Само Бойко пристъпва някак без сърце.

— Не спори, — кивна глава загореца.

— Хе, чакай де, кой ти каза, че не спори! — изсмя се дядо Добри. Не е то туй, като да сбуташ биволите, да забиеш на която страна искаш — я гледай!…

Бойко се извърна, погледна натрътшканите по стърнището снопове, като че отсечени дънери, и пак се наведе да сбира ръкойките. Далеч отнякъде гласовита жетварка изви, по нея подйеха и други и проточената песен се оттйекна над полето —

Подуйна вятър, Стано море,
подуйна вятър,
де гиди, ашик Стано море,
по Вардарско поле.

Но скоро жетварската песен притихна, сподавена сякаш от тежката мараня, която наблегна ниви и поля. Слънцето се спря сред небото, дружно църтение на скакалци оглуши навред и мълчаливо само жетварски постати настъпват напред. — Бойко като да се е залисал, като да са го свързали: таз ръкойка го дръпне отсам, онази оттатък и той немощен се клатушка между тях да ги сбира.

… И тъй, като мравка да пъпля по света? — изви глава той, та погледна дяда Добря. Стопанина и цялата му челяд сега бяха напрегнали всички сили да приберат класовете. Ризи им залепнали о гърба, кръста им ще се откъсне; капки пот се ронят от сбръчканото изгоряло чело на дяда Добря — и никой като че не ще да знай ни жега, ни умора.

По едно време детето се разплака в цедилката; майката едвам се откъсна от работа да го накърми.

Бойко наведе глава и додаде пак в себе си; как няма да пъплят като мравки, когато от работа очи не могат да повдигнат, а пък колкото остане хубост и сила, децата го изсмукват из гърди им… И майката, и бащата разкъсали се на няколко парчета — на една страна едно плаче, на друга друго болно — все едно да откъснеш насам ръка, нататък крак: речи да тръгнеш някъде, не можеш ги сглоби: пък остави ги, все те ще ти са в ума… — Керванджията кривна глава. Не може се той преви под ниска стряха: сутрин да излиза от къщи, вечер да се прибира с жена си; да орат, да женат и свят да въдят…

Невястата остави детето и пое пак сърп, по-скоро да настигне постатта. Вредом работата вървеше без отдих, без почив.

Работно време. Тъй жетвата дядови Добреви караха до вечерта и другите дни, докато си поженаха всичките посеви, превезоха си снопето и се прибраха да го вършат в село. Не утрая докрай с тях Бойко, На втория ден още нему се стегна душата, додея му тази не за него работа и рано на третия, без да се обади някому, извежда биволи и хванал пътя. Спогледаха се баба Добревица със снаха си: не му ли пригодиха нещо или някой от тях изтърва приказка да го докосна, та ги отмина и не ги зачете да им се обади бари. А дядо Добри свъси вежди, погълча, па го остави — и без людска помощ толкози години както е надсмогвал, пак няма да остави нивята си да прегорят…

Ни дума не пророни против загореца Койка само, нито посмеи пред буля си дори да отбие бащините си укори. — Макар такъвзи нехайник да беше загореца и със свойто нехайство той като че още повече да й допадаше: тя не можеше лоша дума да чуе за него…

Той може пак да се върне, мислеше си тя, ще премине на баща й, всичко ще се заглади, като че не е било. Тогава и тя сама ще му каже да остане у тях, стига е ходил горе-надолу несретен… И в нивята ли прибираха кръстците със снопи или из къщи разтребваше, тя час по час надаваше ухо, дано долови отнейде гласът на свирката му.

Напусто нейната притома, напусто галени блянове през тия нощи — дядо Добри вече си отзе от него и съвсем въз друга страна възви приказка, кога на втория врах дойде леля й да ги навести.

— Ти загореца го остави. Той самичък най-добре знаял, не е за нас — и хубаво стори, че си отиде овреме оттука. Ако ще правиш работа за Койка, виж там етървения си момък. Баща му по оран пролетес ми загатваше. Защо я не отсякохме още тогази! Една дъщеря имаме — да я настаня искам в къща, дето и нази знаят, и ний тях знайме. Нямам време да вървя с човек, комуто пушката звездите мери…

Като приснемаха с майка си и буля си сред хармана, отпусна вила Койка, щу я не бутна диканята да мине през нея. — Тя знаеше, бащина воля не се прекърша и туй, което рече веднъж дядо Добри, на две не става. Какво ще прави? Може ли и дума направи тя за Бойка. На майка си тя сама би казала най-подир, ами на баща си? Пък и загореца, кой знае накъде е подкарал биволи, засвирил и… Боли ли го него сърцето за нея тъй? Досега ни веднъж той дума не оброни…

Койка немощно се озърна насам-нататък — кой да й каже що да прави? Седнал с леля й под купена на сянка, дядо Добри изглежда дебелия харман, майка й, буля й бъкат и приснемат с вилите, коньете обикалят край стожера, сякаш да бълдат из златно хлебно море.

Чак подир вършитба — захванали бяха да берат мисирите, и в късна вечер веднъж зачу се Бойковата свирка. Койка уж беше подвила врат пред бащина воля. Майка й, леля й наблегнаха и тя нямаше какво… Пък като се подйе долу откъм реката свирката, както се бе привела да бели копани на харта у съседите, дядовата Добрева щерка скочи, що не полетя сама срещу керванджията. Моми и момци всички вдигнаха очи.

— Стой си, стой си, Койке, той ще те намери.

— Да дойде и на нас да посвири — смръщи се настрана момък.

Две моми в един глас пръхнаха срещу нея: уж леля ти ще те жени и дето го е избрала тя, ей го е, тръгнал е да те задява…

И Койка преви крака пак да седне на мястото си, а момците взеха да шушукат и двама се отделиха към вратника.

Гласът на свирката се оттйекна из дворищата на селото и млъкна. Всички на харта наостриха уши и ником загледаха Койка. Татък зад плета, по пътя, се чуха леки стъпки, някой доближи до вратника и захлопа.

— Кой хлопа? — изправиха се скритите отвътре момци.

— Аз съм — обади се Бойко.

— Не те познавам. Кого търсиш?

— Никого. На харта ви и аз ида — смутолеви керванджията отвън.

— Чужди на нашта хар не щем!

— Отдето си дошел, там върви! — отрязаха му един през други момците отвътре.

— Бре, оставете загореца, какво ви прави човека… — обади се Койкина дружка, която беше събрала харта. Нека и той да дойде. Ще му дадем един варен мисир и ще ни посвири…

— Оставете го, какво искате от него… — се вмеси и Койка най-подир.

— То наша работа — повърнаха се при харта момците и никоя от момите не се нае страна на загореца да вземе. А той зави мълком и се запъти към колата си надолу. Няколко кучета се спогнаха след него и до край село лаеха подире му.

Но той и на тях не се извърна да махне с ръка дори.

— Белким ще взема на полянци да уйдисвам на ума, сега да се разправям с тях… — махна нехайно Бойко и като че го доядя сам на себе си, хвана да се одумва. — Хубаво цяло лято той си беше намерил кирия надолу, кой го караше да се връща насам! Тъй ще му се перчат и ще го и вземат на гавра пред момите. Пък и те моми ли са или Койка е помежду им бозна-що, кога едни поплювковци им съдят… Защо не послуша той полянския керван, да натовари с него овнешките кожи на каракачаните,

чак до Одрин и Цариград свирката му щеше да се чуе. Като е тръгнал, бари да се знай… Какво пак възви към Стърмен, като че са го вързали към нещо тук…

Разсърди се керванджията този път и на селото, и на момците, па и на самата Койка и рано преди зори още дръпна синджирите на биволите и се запъти, да се не покаже вече насам.

В ядът си той забрави, че беше зарязал кервана и работата си да дойде да се оправи пред дяда Добря, защото беше му чоголно, дето се измъкна тъй, и всеки път, като си спомнеше за тази жетва, червеше се самичък. — Защо дядо Добри да го смята вън света и Койка да слуша одумки за него — мислеше си той. И стори нает да се върне, да му каже право — ай-такъвзи си е бил от малък, като се спре, стяга му се душата, не може!… Койкина баща не е човек неразбран, няма да му върже кусур, пък и да го посъди, да го погълчи — неговата дума е като бащинска… Разпрегнал биволи при реката, той беше се запътил към дядови Добреви, кога зарна оттатък у съседите събраната хар. — Може и тя да е там, му мина през ума и загореца рече да се отбие, да разбере по-напред от нея нещо.

Нали несрети всякога са носили загореца по света! Понесоха го и сега и не можеше вече нийде да се спре. Кога с кирия, кога пък само току тъй, да отиде някъде да напасе биволите, до късна есен той не остави път да го не изходи, село, край което да не е поминал. Не завърна само към Стърмен. И кога дори му се случеше път, той заобикаляше отдалеч, макар че все го теглеше нататък.

Така на път го свариха есенните мъгли. След мисиря полската работа е на привършване — с първа влага орачи угарисаха, и нивя, и ливади глъхнаха посърнали. Горняка проголи върхарите на дърветата, над полята завиха черни гарвани, ето захващат и проливни есенни дъждове. Потъмнели бърдата на Средня гора, дълги сиви мъгли се провлекли по тях, понякога от сутрин до вечер все ръми. Керванджията няма де да се подслони. Изви си самичък над канатите на колата няколко обръча, обтегна над тях една рогозка и се преви на завет под чергилото. Тук в колата, рече пък той, да нареди своя кът и постла чуловете на биволите, от една страна провеси торба със сечива, от друга с хляб, турна помежду им бъкела с вода — като на къща да замяза. И как му допадна на сърце тази наредба, как се радваше самичък като дете на покъщнината си.

— В колата лягам, в колата ставам и тук съм като дома! — викаше той на загорците керванджии, с които се връщаше веднъж от морето, дето бяха ходили да возят загарка и мисир.

— Дъжд-вятър, не искам да знам… Ела да се подслониш, дядо Благое, ела да видиш и най-скопосна булка може ли тъй угледно нареди…

— Чакай… — отърси пропит от мокрота ямурлук дядо Благой, качи се и преви крака сред колата му, а Бойко приседна между канатите отпред, да подканя биволите с остена.

Отвън ръмеше и сякаш ромонът на дъжда да се слива с дремливия шепот на капналите листи. По раэкаляния път биволите едвам тътрузят колята, които хлопаха, клатейки се насам-нататък и керванджиите по тях се гушеха в дебелите си ямурлуци.

— В такова време твоя ветреник за царски палат заслужава… — озърна се в колата усмихнат дядо Благой, натъпка чубучка и взе да цъка огниво да я запали.

Бойко се изврърна и като видя късата чубучка, замъждукала в полумрачината под чергилото — светлика и димът, който се зави из колата, сякаш му стоплиха сърцето, нещо забравено го съживи: — Видиш ли, на… като си отидеш в Загорье, да разправиш, че в тая лапавица аз съм ти дал подслон. Се едно бил си у мене на гости, видял си ми къщата. Кажи им, таквази къща като Бойковата няма друга по света — където ходи той и тя с него върви…

— В Загорье… — поклати глава стария керванджия, потегли пак чубучка, която озари почернялото му от вятъра лице, па току изведнъж обърна приказка: — Я си ела ти с нас да те заведем, Бойко. Какво ще се рееш тъй несретник по света. Да нямаш ни село, ни свои — и празник, и делник да срещаш самичък. Живот ли е то тъй вън-

света, никой да те не познава и ти никого да не знаеш. Да няма нито кой да ти се радва, ни ти за кого да пожалиш. Било билото — върни се ти в село.

Сега захващат тъкмо сватби и сватоване. Най-хубавата мома, кажи ми, аз ще отида да ти поискам…

— Нали видиш, аз самичък се научих да си редя — що ми е мома, дядо Благое… — изкриви устни да се усмихна той и отби приказката на керванджията. Той като видя, че Бойко я обръща на смях, заклещи в уста чубучка и не рачи повече да му приказва за туй.

Тогава загореца не беше още сетил самост, не бе му опустяло пред очи и — в късна есен чак, привечер веднъж, той спомни пак думите на дядо Благоя.

— Думи прави бяха те! „Живот ли е то вън-света… Да няма нито кой да ти се радва, нито ти за кого да…“ Еднъж не ги е чувал той, ама едвам сега взе да проумява що казват, когато една неделя се клати самичък с празни кола по царския друм, не знае ни де да отиде, нито какво да прави.

Още не е захванало да се смръква, а друмът запустял. Като сухи мощи се проголили дървеса, щръкнали отсам-оттатък над водолиците. По нивя са наболи като зелени игли зимнини, нататък вдигат фанара купчини тор, а по купчините ровят орляци пискливи врабчета.

Изкривил рамо да затеглил синджирите на биволите, Бойко мудно пристъпва въз припора нагоре и му се не ще да измъкне барим свирка от пояс, през нея толкоз дни е изпял.

Песен се пее не от празна душа… Сега от пръстя ли ще изсмучиш да надуеш свирка? — Пък и да надуеш сред тези посърнали поля, кой ще те чуе.

Като изкара биволите горе, керванджията за качи синджири на теглича и се качи в колата Макар вече да беше му омръзнало и под чергилото, пак често надвечер през тия дни той обичаше да присяда отпред и облегнал рамо въз едната каната, да припомня как едно време се е изправял пред прага на бащината си къща и до късно причакваше овцете да се приберат. — От пролетес не беше се връщал в Загорье, пък струваше му се, че от години… Но и пролетешното Загорье не беше то онуй, що знаеше той и по което спомняше сега, спуснал крака над процепа, побутвайки с остен биволите, които лениво поклащат опашки. — Де баща му, със старините си от сутрин до вечер край къщи да радей! Самичък синовете си нарежда, всеки го слуша и къщата му забила здраво колове всред село, който мине ще познае честта на стопанина й. — Крамоли съсипаха и ред, и почит там; осрамиха къщата му пред людски и свои… Сега братята му се сдобрили, най-големия прибрал и сестра му — дори заръки-поръки от всички по другите загорци керванджии: да се върне Бойко, искали да го видят и да си вземе пая от бащино.

— Що ми е! — Забравил беше той бащиния, откогато се зави край Стърмен, и нямаше да спомня за нея и сега, да не беше тая негова орис. Мисълта му го отплесна от свои и Загорье — пак потъмняха модри очи, пак се напъннаха широки гърди и несдържа го на колата, скочи и сбута биволите по-скоро да вървят.

… Къде ще върви? — Над потъмнялото в мъгла равнище вече захваща да се смрачава, опустелия път се протегнал пряко равнището, край се не вижда. Ако нямаш работа, хвани го и върви: колко ти сила държи, върви и днес, и утре не можеш го извървя… Да беше и той в реда на хората, сега, вместо да не знае къде — щеше да завие край дивечката таме, дето се отбива тесния път — право на Стърмен.

— С Койка ли не си допадаха един друг, у тях ли не го срещаха като свой или дядо Добри не му отвори самичък врата! — Ама крив ли му е някой? Подире тъй ще вземат връх над него момците и той ще обикаля самичък окол село — да не смее да се доближи…

— Ама… — стъписа се на раздруме той, сключи вежди, като че иска да спомни нещо. — Нали… нали снощи беше скроил да се върне в Стърмен и затуй удари насам?… Хем нощес на призори е заспал, да мисли какво ще каже на Койка и на дяда Добря, пьк днес по пътя съвсем като че му щукна из ума.

… Ако от харта няколко поленски поплювковци го върнаха, чева не го е повърнала Койка, я дядо Добри! — Като възвий колата край дивечката сега, още с видело ще стигне до воденицата, оттам по лъките — колко е до селото… Тъкмо ще са седнали на паралята за вечеря, когато ще зачуят свирката му. От поляната ще подкърши той своята още и всичко, що се е набрало в душата му, през свирка ще изкара. Срещу неговата песен не е устояло досега сърце…

Подйет от мисълта си, той не сети кога отби биволите от царския път и хвана тесния междуселски друм, обрасъл отсам-оттатък с трънки и глогини. Всеки завой, всеки камък по този път знае той. Колко пъти по него се е отделял от кервана самичък да отиде на седенки в село, колко пъти се е връщал, само туптяло ли е сърце някога тъй! Гледай — и биволите му се съживиха с него, как чевръсто запремятаха тежките си крака, като че ги подкара към дола…

… Всичко е докато рече един път човек! Да рече и да тръгне… И — толкози да обикаля той, а един път да му не дойде на ум да се спре, да каже… сякаш го беше страх и да помисли дори… Ала няма сега вече какво да го спъва.

Вечерен сумрак беше вече покрил полята, горняка съскаше из сухи бодили и буренаци, но Бойка сладък блян топлеше отвътре. Колкото той се приближаваше към Стърмен, толкози по му порасваше сърцето.

Ето вече се показа схлупения покрив на воденицата, глъхнала под пътя отдолу — той се не спря:

— Днес е неделя и воденичаря се е прибрал в село! — Други път като стигнеше дотука, смяташе вече е в Стърмен, пък сега докато отмине, докато изкара лъките, струва му се, няма край…

Най-подир загореца поведе биволи пряко поляната, над която се показаха ниските плетища на селото. Това си е то Стърмен — станал му беше той като роден. Наокол всичко се прибрало и само няколко одърпани гъски кретаха из реката на горе.

— Тъкмо в мрачината, си помисли той, ще влезе в село и право у дядови Добреви. Няма никой да го види, никой да го знай. Не рачи и свирка да извади — по-добре, тъй с думи каквото е намислил да каже на дяда Добря…

Но щу захващаше отново да припомня какво ще приказва, и откъм село се показа мъж. Бойко се втренчи в мрачината и го позна. Воденичаря с кучето си се връща към воденицата.

— Ти ли си бил, Бойко! — приближи го той. — Добра среща. Какво се помайваш — бързай и ти на сватба да тропнеш…

— Сватба? — сепна се керванджията.

Още преди да отвори уста воденичаря, той като че предсети някак думите му.

— Я чувай гайдите…

Бойко впери очи в него.

— У дядови Добреви. Дъщеря му женихме днес — додаде той, отминувайки надолу. — Със сватбарите, че и аз окъснях — ще ме яде вълка по лъките…

Загореца сам не повярва ушите си и като че всичко се завъртя пред него.

Както беше повел биволите към село, пристъпа два пъти, обърна се бозна-защо, изгледа кучето след воденичаря — пък и на сватба ще отида! На сякаш нещо го поведе да отбие биволите нататък към реката, дето лятос стануваше кервана.

Той извади жеглите, разпрегна. После обиколи веднъж колата, като че търси нещо и пак се спря. Краката му бяха се подкосили Повъртя се тъй на едно място, помъчи се невям нещо да спомни и току се сложи на процепа.

Жени се… Друг го преварил…

И дълго, без да може да се опомни, стоя тъй на процепа.

Наокол се стъмняваше. Отгоре, през сливака, сам-там замъждука по къщите светлинка и още повече мрак се сбра в душата на Бойка.

По едно време гайдите пак писнаха татък из село. Той вдигна ниско приведена глава, но изведнъж сведе поглед и се загледа в огнището. Толкози пъти беше

станувал тука с кервана! Сега и от него вятъра е раздухал пепелта и сред тревата угорената и набита с черни въглени земя сочеше като изприщен лишей.

А гайдите пищяха нататък. Хоро се люшка. Сам кума е станал от софра да го води. Отмери напред, дваж назад — не се сбират вече пред къщи — подйе се, чак сред двора го изви. Из трема пръпнали дружки подвличат и Койка да отиграят с нея сетньо хоро. Ето отдолу, те подйемат към кума да срещнат двата края… Срещнаха ги. Заситниха напред и изведнъж свиха, извиха пак над широки двори. — Бойко като че ги гледа пред очи. — Провиква се волно кумеца. Всички пак по него завръщат, само ником привела под було чело, Койка излеком подрусва шити поли, не смее да вдигне очи да погледне хорото…

Сипкави ручилки повдигнаха изведнъж гласове, оттйекнаха се в глушината и замлъкнаха.

Момкови и момини ще си тръгват. Разшаваха се по пътища сватбари. Татък се притварят порти, през сливака пък замъждуква светлинка; от дядови Добреви веселбата се изнася нанавън и заглъхва сам-там из нощта.

Пак тихо зареди и заплака реката по дола, закимаха над нея върбите, а след малко ето — студен вихър се подйе над село, изви над пътя горе, втурна се и размята цяла купчина сухи листи срещу колата.

Извърна се към биволите, легнали отпред до хомотя, Бойко, стана, взе ямурлук от колата и като се загърна, приседна пак на процепа. Зад него, оттатък дола, по равнината свиреше вихърът, но край колата беше тихо: чуваха се само биволите — сумтенето на широките им ноздри, чийто топъл дъх излеком той сещаше да достига до врата му.

ПРИКАЗКА

Тая приказка спомням си от неврътни години още. — Когато и сетньото закъсняло куче се прибере татък в манастирските оградни и вечерен сумрак припадне над бостаните, баба сядаше пред колибата да стъкне огън. Орляк деца се разщъквахме из маносаните изсъхнали малини: по-малките берат съчки и ги носят на огъня, някой от по-големите разкопава с търнокоп гнездата, а другите сбират картофи в пачници. Скоро пламък човешки бой лумне пред натъпканата с пъпчиви тикви колиба — всички наобиколим огъня и почнем да си заравяме в жаравата картофите. Как спрепнато пращят съчките в провара, пламъка им облива с румен нашите глави и отхвърля сенките ни да си играе по проголените буци на бостаня… Полъхва студен вятър, засвистяват по синори трънки и глогини, хладни тръпки лазят по снаги ни — примъкваме се по-близо до огъня. — Далеч нататък са задрямали балкански вършини в тъмнотата, над манастирските кубета е щръкнал самотно кръста и само жабите крякат надолу по долчината.

— Вр-р-рякакака, вр-р-рякакака… сякаш и на тях им е студено на плиткото, та се препират — обажда се някой от нас…

Тогази баба ще подтикне съчките на огъня, ще се усмихне и ще вдигне глава:

— За друго се препират жабите…

Както всяко младо на тоз свят, кога тръгне по късмет, търси мома, що майка не я е раждала донине, станал отколе поп Кирчо да дири неродена мома. Млад и личен бил, попадията му пък още по-млада и по-лична: цяло село ги имало и почитало, докато той се радвал на

жена си и на честта си държал. Скършил по крива пътя веднъж — бродил, скитал нагоре-надолу и една нощ си дохожда в село — върла срамота, — охукали му брадата… Вдига се мало и голямо срещу попа, проводили го там, в манастиря: умът си да сбере и в път да тръгне — както бива.

Нали си бил поп Кирчо волен и нехаен, и в манастиря не смогват ни епитимии да му подвият вратът, нито канони да смирят немирната му кръв. Цял ден той стоял сам-самичък в килията си — запрян като вълк в кафез, — а нощем си разпаши пояса, свърже го на прозореца и кога всички задремели в манастиря, той се смъквал по пояса си. Под звездите едни горял змийска риза на юнашка пепел: магия, дано хване нейде неродената мома, която ходела сама през земя и вода, както се казва, да си търси лика-прилика…

Попадията все го милее и тегли ѝ сърце към него: като не я пущали денем в манастиря, нощем сама, да я не види никой, отивала под килията му. — Над балканските вършини грее ясен месец, звездици се роят по небото, а в полето не трепва лист, не шавва сянка. Кога наближава петляно време, тъкмо що отдалеч попадията зарва в прозореца на килията замъждялото кандило — и поп Кирчо се спуща по пояса си гологлав, разчорлен, развял расо насам към долчината. Като я било страх да му се обади, попадията тръгнала след него, да види какво ще си бае под звездите. Пък маха патерица, скуби брада попът, иска нещо и като че не може да намисли сам какво иска. Най-подир дохожда до долината, изправя се таме над канарата на ридът. Изправя се по-настрана и тя.

Колкото била хубава попадията, на оная месечина във водата сянката ѝ още по-хубава трепнала. Като я вижда попът, обръща му се сърцето.

— Ей неродената мома, дето я диря аз!

— Какво ме дириш неродена? Цял живот с тебе под една стряха радеем: мен не виждаш, сянката ми ще гониш… — рекла да се затече към него попадията. Но попа вече и не слушал, хвърлил се във водата да лови неродената мома, там си и останал.

Врекнали оттогава жабите в превара:

— Умр-р-ря попа, умр-р-ря попа! — обаждат се по-старите:

— Де да го р-р-ровим?

— Във бр-р-род на бър-р-рзей, във бр-р-род на бър-р-рзей.

И куркат те оттогава за попа, ще си куркат, додето свят светува.

Тук-таме се прозее някой от нас, огънят се сниши, сънливи езици се залюлеят над будната жарава и ние вдигнем димящи главни да разравяме картофите.

А крякат жабите надолу из потъмнялата долчина…

НОЩЕН ВИХЪР

В ноемврийската влажна нощ, когато цялата земя е глъхнала и спи, той един вилнее над покриви и градини — нощният вятър. Вслушай се навън. Емнал се отгоре чак, пряко полята и града фучи насам. Смее ли се, или плаче — не можеш го разбра… Някъде оттатък изтрополи по керемидите, преметна се върху оголелите клони из градината, сбра върховете им… Чуй, разскрибуцаха се като мачти те на тежка гемия. От клоните изведнъж над почернелия връх на тополата се изправи, изсвири, сепнато, обви се около стъблото ѝ и се смъкна, окапалите листи да сбира по земята. От бакърени, вкотлени листи той дреха намята върху разголената си снага, изподраскана по тръне и камънаци — и като че се досети нещо, пак се погна през калната улица. Тъмно е. Той не гледа накъде тича. Блъсна се в насрещния дувар, таме на завоя развя дрипите си — кой знай какво го е подзело!… Не, чакай! Извърна се, сви пешове, ще се повърне насам… Чуй, цял настръхнал вече блъска твоята врата като бащина. И плаче, и кълне, и псува — чуй, той няма да отмине!

Ако ти си сам, приседнал край огнището, грееш уморени нозе и макар отколе е време да легнеш, все още не можеш да надвиеш безсъницата си, недей остава глух към поплаките на клетника — стани му отвори. Ще видиш — пред прага той ще свали своята калня измокрена дреха от осланени листа — по нея тук-таме се чернеят кървави петна от раните му, — ще се втурне вътре и като псе ще се свие до камината. Ти се върни пак на мястото си, седни си и посъбери главните само. Най-напред той няма да се стърпи: ще стъкне

огъня, ще го раздуха. Поглеж: цял рояк искри избили в очите ти чак — не му придиряй. Дето влезе той, изведнъж ще помете, ще почисти, може в бързината си да капичне нещо и да счупи — то защото не му иде нищо отръки, пък много се припира. А сега виж трепере цял от студ, бърза да се разгори огъня, да съживи премръзналите си стави. Ти вече остави на него, той както се е свил в къта, често-често ще се избръща към огъня, ще го подклажда, от очи му ще капят сълзи върху димящите главни и какъвто си е дърдолив, ще ти разправи де е бил и пребил.

Недей да му обръщаш глава, послушай го! — И за него се е пуквала някога пролет, по цели вечери и той е шепнал тихите си думи на цветята, а в полунощи се е притаявал да сбира сребристите трели, що славеят разсипва сред росните гори. Не мисли, че се хвали сам, ако ти каже, че няма по чукари цвете, което той да не е милувал, и няма дърво, което да не е обземал сладък трепет, кога той го е доближавал…

Ала много скоро той на всичко се е насищал — сам обрули и радости, и цветя и без жал ги затъпка в калта. Почна да се ропа, почна да се дърпа и веднъж надвечер, когато надлъж и нашир в полето щурците подеха да разправят приказката на морния жетварски ден, той се втурна по друме и раздруме да събира праха, за да засипва с него небото. Притихна всичко, потъмня навред, а той се изви над полята с праха-вихрушка танец да върти.

Оттогава така бездомен той се скита: всекиму се криви и присмива. — Гурбетчия, забързал към дома, той го пресреща, иска да го отбие от пътя, размята му скутовете, сякаш да го претърсва за печалбата му. Орачът, вдигнал благочестива ръка, засява угарите си — той отзад му бръска семето и му подсвирква насмешливо.

Той не се срамува от себе си. Би ти разправил всичките си погони и премеждия. Но тебе те обори дрямка и той вижда, че ти вече го не слушаш. През вратата ли, която си забравил добре да притвориш, или през коминя, той ще скочи пак гол навън, ще свие покрай къщи и ще търтят отново босите му крака по смразената улица. В присънка ти отваряш очи пред загасналата жарава — всичко наоколо затихнало след него.

Недей сбира вежди, нито се гневи някому. — Ако от стария иконостас не са ти махнали кандилото, стани, запали го. Когато светлината облее проглозганата вече от червеите светогорска икона — ти се прекръсти за всички, които в тази дълга есенна нощ ги не сдържа край топло огнище, които ни на грижа, ни на радост марят.

ОТ ПРОЗОРЕЦА

I

От рано овчари докараха от мандри стадата, от рано зареяни по вън кираджии се прибраха в село. Бъден празник ще срещат и сиромаси, и богати. Де Рале други път по туй време ще се свърти дома! Да се сети и свещи да донесе, и салтамарка да отърси — утре с първи богомолци да се кани на черква да рани… Цял ден ще обикаля с дружина от кръчма в кръчма из село; като се постъмни, ще ги помъкне към кладенеца, де кумудни девойки се стичат за вода. Що китки е от чела им дръпнал… Коя не е задирял, коя не е лъгал? И досега като го срещнат млади булки, ником навождат очи и лица им божур руменеят. А като гледат Рале какъв прибран къщовник стана, кривят уста, цъкат по прагища баби: иди се надей и този развейпрах да влезе в пътя…

— Кой каквото ще да вика. Всеки знае своето… не иска да дири никого Рале. Остави вощениците в иконостаса, закачи на клечката салтамарка и се доближи да отвори прозореца, че в одаята беше се запушило от дим. Облегна се на лакти и надвеси навън.

Дворища и покриви засипал сняг до комини чак, лека синкава мъгла прибулила снега, а в мъглата едва-едва се долавя как се разгръща и стели вечерната тъма. Гъст чер дим се вие от всеки комин, татък през побелелите, сякаш разцъфтели дървеса, се счува топор на дръвник, по-отсам някой притваря врати и бърза да се прибере в къщи.

Едни нехайници млади, вчерашна Ралева вярна дружина, само не свърта при свои. Застегнали пояси до

мишци, опнали високи ботуши, подкачат се и се смеят — същите пак, сякаш току-що ги е оставил.

Рале чакаше да го закачат, а вместо закачка някой подпусна шега и всички пръхнаха да се смеят. Той разбра, на него се присмиват те, на неговата домовитост и дето е присмирял… И, гледай, ги, отминаха, един не вдигна очи да го погледне…

— Като че до вчера не ги водеше той, сега подели глава и над него — пред него ще показват воля и нехайство… Подсмихна се в себе си Рале и загледа пак из прозореца клюмналите под снега дълги страхи.

Колко години наред кара той из тоя път и откога не е погледвал от топла одая през свой прозорец селото нататък! — От дете, хе-е, едвам-едвам си припомня той, вечер как с пръстчето си триеше коприненените шевици на скрежа по джама, да гледа навън…

II

Тъкмо беше подрасъл млад момък, като повтори майка му да се омъжи. Тя слезе отвъд, в Румъня, той не рачи да отиде на прехрана у пастрока си — да си туря господар самичък. Остана. Ако не бе се намерил дядо му да го прибере, кой го знай де щеше да се дява… Но макар Рале да му ядеше хляба, той си караше своята и колкото да викаше и да го хокаше стареца, пак дохак не можеше да му доде. — На някоя мома на вратите една нощ момък обесил куче — на другата нощ Рале с дружината си вдигнали момъка и на същите врата го вързали надолу с главата, без малко щели да го утрепят… Друг път селския писар дошел с кехаите да развали една седянка — Рале извил на писаря ръцете пред кехаите, вързал го и им го дал да си го водят… Така умря дядо му, той нито присмиря, ни се научи да седне с всички заедно на софрата. Щом пое работите в къщи свако му — той с време още го погледваше накриво, — и даде път на Раля. На него не остана друго: — от баща му имаше една порутена къща сви се там в долнята одая и оттогава никой не го знаеше какво прави самичък. Понякога лете го виждаха сам да си пере ризата в реката, понякога поискваше игла от кръстница си да се закърпи, а най-често се навърташе около кръчмата срещу черкова и помагаше на бакалина.

На несгоди и сиротност още немареше той и никаква неволя нито можа да смръкне ведрите му големи очи, ни от устни му да пропъди веселия гласен смях. Затова момците го обичаха и било по седенки, било празник, докато всички се не сберат около него, той да ги поведе, не тръгват наникъде.

По-лани срещу Никулден събра дружината си пак Рале, изведе я от кръчмата и като я помъкна из село — шеги, подмятания, лудини, — нищо не оставиха на мира до тъмна вечеря.

Смрачи се. През деня беше полъхвал топъл вятър и с нощта заваляха едри парцали сняг. Първом снега се топеше, после взеха да побеляват покривите на къщя и плевници, тъмна влажна нощ се смъкна над селото, дружината вече не се виждаха един други. Този насам, онзи нататък — един по един, — разнищиха се; Рале остана пак самичък. Други път повръщаше се на кръчмата да се посгрее и навечеря, сега бакалина от рано затвори и се прибра и той никулденския рибник да яде. Да се върне дома, няма клечка дърва. Че няма и хляб… Хвана покрай този плет Рале, кривна към онзи завой, всеки си намерил мястото и седнал между своите — само той един цапа из локвите и меси калта с продраните си цървули. Я на какво е заприличал — бродник… същи бродник… Подире му, ако тръгне някой куче да се полута с него из снега, сподири го донякъде и пак се отбие настрана да си търси вратника — оставя го и то. — Сега да го срещне човек — както са му засипани и вежди, и мъха по лицето от сняг, — би се уплашил от него…

Объхтан, мокър и гладен, най-подир Рале се изстъпи сред село и тъй безсмислено му се видя и смеха му, и момците, и всичко наоколо. За какво ли досега е тъпкал грешната земя толкози години — само да хитрува, да приказва приказки нахалост и смях за другите да прави… И току нечаяно в потъмнения му ум

взеха да се нижат глъчките на дяда му — че човек няма да стане, че две на едно няма да събере… Отде-накъде тъкмо пък сега за тях спомни? Едва да се отърве от одумките на стареца, току бръмнаха в ушите му други — и по-сърдити, и по-грозни, на свака му, когато го пъдеше от къщи. И всички укори и присмивки на людските — от които не е искал да знае до днес, изведнъж като да ги сети и сам се сепна от тях…

Клюмна глава Рале, обърна се насам-нататък, дойде му жив да се оплаче, само захапа долня устна той и сълзи му не овлажниха очите.

След това като че се пречупи нещо у Раля. Ни му даваше сърце да се наддумва и да хитрува пред старите на кръчмата, нито пък да се шегува с момците по кладенци и хора. По-напред да дойде момък при него най-съкровена болка да му ввери, той ще го изпсува и ще обърне на смях. Сега сякаш някой го прекръсти: слушаше всекиго, кимаше му с добрите си очи, а понякога ще зашлеви момъка ласкаво по врата и без да каже нещо, току протегне ръце, въздъхне и горчива усмивка се разлее по устните му.

— Пък що ти е бе, Рале? — извръщаха се другарите му към него.

Той или не отвръщаше, или махне с ръка и отбие приказка на друга страна.

IV

Скоро за всички стана ясно, не е вече онзи Рале с открито сърце: таи той нещо в себе си и не иска никому да се изкаже. След някой време стана още по-скрит и мълчалив. Отвори уста да рече уж нещо, а само подпитва, и думите си сякаш с конец ги мери — да не би да изтърве една повече, да се хване някак. Спре ли се пък някой да се прикаже с него — който и да бил, — Рале така ще изкриви око да го изгледа, като че с поглед да го изпитва: — Кому ги продаваш ти тези?… Кого ще подиграваш?… Напусто един от момците се мъчеха да го разговорят, други се умилкваха около него — той си беше сложил своята за всекиго в ума и никому вяра не даде.

Вчерашен ли е той или чак толкоз глупав го смятат тези момчетии… Да се не преструват, Рале знае и бащите им, и майките им, цяло село го е взело на присмех и подигравка. Пък и как инак ще го гледат и какво ще хортуват по къщите за него: — несретен само се лута насам-нататък и все много знае, а то пази боже! Ето връстниците му по три-четири деца имат, тези, що настигнаха подире им, и те се наредиха, трета дружина повежда той — стар батю е на всички и — ще върви с тях моми да задиря! Рале не е сляп да не вижда, че не може да се отпусне както тряба пред тия, а също и те се срамят и някак свиват пред него, ами ввират се и се умилкват наоколо му само да откопчат някоя дума, подире зад гърба му да има какво да разправят и с кого да се смеят…

И колкото той премисляше това, толкова убеждаваше себе си, че другояче не може и да бъде.

Понякога се сеща съвсем отпаднал, победен от всички, понякога пък свие гневно пестници, скрърцне със зъби: чакай… ще им дам една, да ме познаят… Само и сам той не знае какво ще стори да си изпълни заканата. Ту му минава през ум да отиде да открадне най-богатата дъщеря в село, дето е една на майка и наоколо й всички момци се увъртат — ту пък го помами друга мисъл, да тръгне по имане: из клисурските пещерни девет катъри злато има заровено. И макар да вижда много добре, ни от едното, ни от другото ще излезе нещо, вечер като се прибира от кръчмата или докато заспи, някак сам си дава воля и се отпуща да си бленува. Повече го теглеше имането. От дядо си той е слушал още за него, пък и не един селянин в полунощи срещу Благовец е виждал сам-там по върхове из клисурата да играй огън.

V

Нали опак всички му работи са вървели, вместо да поръча на ковача железен шиш да тръгне по пещери да дупчи и опитва — така уж си беше скроил в ума, — кой знай как се обърна, та Рале отиде сам да заравя имане.

Освен къщата от баща му останаха и две ниви, дето ги работеше дядо му, докато беше жив. Откогато се отдели самичък, той нямаше как да ги оре и засява, затова ги остави ливади; ката година по Гергьовден продаваше сеното на някого да го покоси.

Както и лани след отпус на черкова, селяните вкупом навлязоха в кръчмата и от първа дума още някои захванаха да го подкачат за ливадите. Този път той каза таквази цена, та купувачите опулиха очи: помислиха — подиграва се с тях. Вмесиха се и други в пазарлъка, взеха да го придумват, да го коткат — той като невъзсядан кон, стои на своята и не оставя никого да се доближи до него. А ливадите му бяха наистина избуяли, тучни, пък както тази година сеното се вдигна, мамеше комахай всекиго. Най-подир един му напълни цената, начете му още там парите. Когато той подложи едната си кривач под лавицата, а с другата захвана да бута среброто, всички селяни, що бяха в кръчмата, спряха разговори и чакаха да развърти широката си ръка Рале, както той си знай.

Миналата година на същия този ден, като продаде пак сеното, закупи кръчмата, доведе зурлите от село, цял ден ги пои и весели, вечерта двайсет свещи налепи по лавици и прозорци — докато не прахоса туй, що беше взел, ни сам миряса, ни другите остави на мира.

Без да мари на ожиданията им, сега той си прибра парите, извади от пояс кърпа и взе да ги завързва в нея.

— Е, Рале — рече да си направи устата някой от къта, като подмигна и на другите, — толкози пари ти начетоха на ръката, тъй току без черпня ли ще оставиш да мине?

На всички устата бяха се напълнили със слюнка, зяпаха го право в очи.

— Да имате да вземате! — промърмори той и запъхна възела с парите в пояса си, без да ги погледне.

— А-а, не е ред! — подхвана важно като кмет от другата страна втори. — Не е ред, ти казвам, и не ти прилича.

— Ами — насърчи се и трети да рече — пари за какво са, като няма да си изкарам кефа с тях… Чева не ще ги правя калдъръм…

— Бе, вие, като намерихте, хамен че се забравихте! — извърна се Рале, та всички до един се слисаха от приказката му. — От баща ви ли съм останал аз, да ви сбирам и да ви поя ката Гергьовден! Като ви се иска веселба, що не си развърже някой от вас кесията, ами все на мене, сиромах, налитате? Утре да умра, няма да имам за попа да ме опей и гроб да ми изкопаят! Ще ме хвърлите таме на кръстопътя, кучетата да ме ядат!…

— Е-е, чак такваз като е била — остави я… Хайде — вдигна ръка и сключи разговора най-стария.

Селяните гледаха Раля и очите си като че не вярват.

Вечерта, като се прибра в къщи, той полека, сякаш се боеше да го не чуе някой, отмести одърчето си и тъкмо в къта, дето подтисва едина крак, закопа възела с парите. После пак бутна одърчето на мястото му и се тръшна върху него.

Едва да склопи очи, някой като че го подсети: ами ако додат да го обират, нали най-напред върху него ще налетят и одърчето му ще разнебитят?… Всеки знай — в

една къща всичко се крие в кьта. Не, не става! По-добре на друго място. В огнището! Кому може да му доде на ум, че под огън пари ще стоят?

Кой знай защо, туй хрумване: да си зарови парите в огнището, му много хареса. През коминя проглeдваше една бледава светлина от луната — Рале поотрина пепелта настрана, изкопа с ножче насред дупка, зарина имането си, после със стомната поля над него кръстом вода, притъпка го с крак и го засипа с пепелта отгоре.

— Не му тряба ни заклеване, ни нищо! С не зная какво разковно да додат, тука не могат го намери. — Той се повърна и отново си прилегна. — Аслъ, в огнището, викаха старите, на една доброчестна къща змията се гнезди. Там като о стожер се върже всичко — и на имането мястото му е там… — като че доубеди себе си Рале — отпусна се и заспа.

VI

С пролетта започна и полската работа. Както никоя друга година, Рале не остана нито един ден парапет. Нивя ли да плеви, кукуруз ли да прекопава или на коситба — където го повикат, тичаше. Всяко нещо му идеше отръки, за каквото се хване, работи за трима.

Към изход на Петрови пости, сенокоса навред не се е привършил, току-що захваща жетвата. След залез-слънце вечерната зара дълго още се руменей зад леката дантела бели облаци, минават час и два и все се не стъмнява. Отсам-оттатък пътищата из полето се зеленеят, обвити от повет, бурени и трънаци, белите комахай еднакви цветове на бъзът и на равнеца са опрашени и завенали, между тях се мяркат жълтеникав млекоча и подрумчето — тъй зле прякоросано лай-лайкучка — с изсъхнали и повечето улетели наоколо бели листица. Змейската хурка със своите жълти като кукурузени зърна цветове е избуяла вече до пояс; над нея е надхвърлила бой лугачката — с шест-седем колепа на стъблото и във фунийката ни на едно не се задържа вода. И по шипъка са улетели всички цветове и шипките все още не са се зачервили. Навред детелината е прецъфтяла, цветовете й са изсъхнали и придават на непокосените ливади една тъмна ръждива основа, над която, като лека мъгла, се жълтей енювчето. На места, дето има повече кантарония и глухарчето не е прецъфтяло, тая мъгла се сгъстява и комахай нищо друго се не забелязва, на места пък, дето жълтите цветя не са струпани, се пъстрят синята метличина и винения камиляк, кървавите цветове на мака и сивото звънче. Из по-рано покосените ливади се вдигат само

мъхови бели топки на прецъфтялото глухарче и от всяка страна пръпкат хиляди скакалци, като че играят на прескачаница.

Над клисурите се изправи ранила вечерница. Далеко негде в полето се показа Рале, повел тумба момичета, всяка със сърп и паламарка в ръка. Той завързал врат с дълъг червен пош, жетварките смъкнали бели тулпани и кръстосали краищата им над гърди. Лицата им, морни и обгорели от слънцето, приличат на печени ябълки. Пресен ветрец полъхва от клисурите, от назрели пожълтели ниви се носи наситен хлебен мирис, примесен от мириса на мащерка и зелени треви. Коя боса, коя по чехли на прябош, те вървят по прашния друм, закачат се една друга, подпущат си приказки и като пръхнат всички в един глас, спират се сред пътя.

Рале върви отстрана, изрядко се усмихва на шегите им, само ги подканя да се не бавят, че чак долу в полето са ходили да женат, а селото къде е по пригори нататък.

Някъде в бъзака промъждука светулка, две момичета с крясък и смях се хвърлиха и заприсягаха една през друга да я ловят. Едната я хвана и пак я изтърва, другата замахна с ръка, подскочи и я прихвана отново. Тази жетварка имаше къдрави бухкави коси — тя вдигна светулката и я запъхна в къдрите си, насред, тъкмо дето се разплитат косите й. Момичетата извърнаха глави. Тя забележи и друга светулка и се погна и по нея. Сам-там по прашните буренаци край пътя замъждукаха още и жетварките, като че невиждали светулки, се пръснаха да ги ловят. Мушиците не се задържат в косите на другите, те ги задаваха на жетварката с къдравите коси, някои, да се не бавят, запъхват й ги направо в къдриците. Накичиха я и сякаш орляк врабци се разчуруликаха около нея:

всички пляскат с ръце, смеят се и викат една през друга:

— Кипро, да се видиш!

Кипра като че се бои да не орони накитите си, полека излезе напред да достигне Раля и го запита със сдържан дяволит глас:

— Какво ще кажеш, бай Рале — я ме виж! Хубава ли съм?

Ако неговото сърце не бе сключено за волности и радост да се спреше в този летен сумрак, изпълнен с тихото безбрежно румолене на златокласи ниви, и погледнеше жетварката, той би видял самата онази неродена мома, за която царски синове през девет земи в десета губят ума. Тъй кротко, свенливо светулките проблясват в тъмните ѝ къдрици със свойта яснозеленикава светлинка… Това не са светулки — същински смарагди на някоя невидима корона.

Занесен бог знае къде, Рале бе оставил назад жетварките и съвсем не забелязваше тяхната забава, та едва подигна очи към Кипра и смотолеви само:

— Хубава си… Мома, хе-е, като кратунка…

Цялата тумба момичета пръхна така с глас да се смее, че той както бе поел пътя си, спря се пак, извърна очи и взе да си премисля думите.

— Всички сте хубави… — смънка Рале отново, като че искаше да се оправи.

Жетварките се кирнаха и запревиваха още повече.

— Като кратунка… баба също тъй вика!

— Като кратунка… — подйе задъхана и втора: — как не намери друга дума да рече…

Рале поизкриви малко зачудено уста: досега той не бе чувал на негова приказка мома да се присмее.

— Мари, той съвсем… — викна и Кипра. — Съвсем го няма вече… Пък и ний уж с момък сме тръгнали…

— Е, тъй да бъде… — додаде като че нехайно Рале и закрачи отстрана, само веждите му се сключиха,

ноздрите взеха да сумтят и недоволно той повтори няколко пъти в ума си: — Сега и за вас приказките си ще захвана да отбирам, нали…

Някоя още пошепна на другарка, в темнотата, отподир други мълчаливо се изкискаха, трета се опита да заприкаже Раля и току-що притихнаха и забързаха по възлазите нагоре всички, далеко нататък зад заспали вършини, като презнощен блян, бавно изпъпла закъснялата месечина.

Сякаш по даден знак жетварките се спряха, извърнаха глави и изведнъж от уста в уста невнятно се понесе:

— Е-е-е-е.

И пак притихна.

— Ех, какво се лапнахте сега? — измърмори Рале, без да вдига глава.

Момите, загледани в продънената от месеца далнина, и не го слушаха. Месеца се подйе през един тънък теменужен облак и изгря над него още по-ясен.

На Раля му се беше посъбрало и само търсеше да си изкара сякаш:

— Не сте виждали месец — засумтя пак той. — Ката вечер изгрява…

— Слушайте го… — изкриви глава една.

— Ех-ех, Рале, и ти… — съжали го втора.

И без да искат да се разправят с него, жетварките завиха по пътя нагоре с още по-олекнали сърца, а Рале, мълчалив и навъсен, се повлече като сянка след тях.

Той не знаеше на момите ли или на себе да натяква.

— … Всичко с време и до време бива… Веднъж ли през тези летни вечери се е спирал и Рале тъдява по възлазите да гледа месеца как сребри и позлатява леката, едва доловима паяжина облаци. Стихнало полето, опустял друма, отблизо и далеко се понесла свирнята на щурците и приспала всичко. Сегиз-тогиз някъде се оброни глас от птица, като в просънка

прошуми хлебната мълва на назрели ниви, а той сякаш не е на себе си — унесъл се в нощта и се забравил… Или ако не се е кичил със светулки — малко е драскал пръстите си с рогати бръмбари! Малко е гонил нощни пеперуди: онези, големите, що са закачили очи на крилата си и слепешком през нощите летят да си дирят късметя… И приказките им знае Рале, и с тях се е радвал на нощта и на месеца, когато сам имаше в сърце радост… Пък сега?…

VII

— Тя се видяла мойта що щяла… — рече си той и като да му се отщя от всичко. Клюмна глава като кираджийски кон, а който и да бил, клюмне ли глава веднъж, то се знае, вече всеки ще си направи кефа да го подритне. Пък Рале не е какъв да е — доскоро не се излизаше насреща му и с това си лудо ходене, със свойто много знаяне сума скрита злоба и завист бе подигнал срещу себе. При туй кого де е срещнал, никого не е пожалил, та сега всички само туй са чакали, сякаш и той да им падне, да си изкарат за присмехите му и за закачките. И как го не подмятаха. Празник към кръчмата ли излезе, ще го спре някой да му каже: ей таме, хе, видял децата му да се бият! По работа ли помине някъде из село, друг го запитва: тези дни всяка вечер се чува — някой вика през коминя, че хилядил — да не е той? И кикотене, и нахалост приказки край нямат.

Та дори и свако му, когото той за човек не смяташе и откогато е излязъл от дядовата си къща, не бяха се поглеждали и двамата — и той… Рале с години беше си взел навик, като тръгне сутрина от къщи, да се спре таме край слетелия плет, да помачка тучните стъбла на пелина. Неговия здрав и горчив мирис му много допадаше. Той нагорчаваше ръцете си със стъблата му и тъй, дълго възпрян, стоеше там да ги мирише. Свако му помина с колата покрай него и без да обърне очи, както бе повел воловете си, изкриви уста:

— Пестил от целина ли си правиш? Да си подслаждаш душицата зимъс…

По-рано да чуе таквази приказка и не от другиго — от един ратай, дошел на привод в дядовата му къща,

дал му би една, та събрал би цяло село тука. Ама сега изгледа го и него, той зави си колата надолу край пожълтелите градини, извърна се, изсмя се в очите му и Рале не помръдна от мястото си да му рече нещо.

Само от тези закачки и одумки скоро захвана да прилива на Раля, пък като се привърши и полската работа, като се завъртя пак около бакалина — няма какво да прави, та отвори уста да одумва и той де кой му попадне. Еди-де си тоз пресрещнал еди-коя си, пък еди-коя си на не знам кого си пошушнала еди-какво си — всичко, от което по-рано от дън сърце се е отвръщал и не е искал да го слуша, сега едно по едно го сбира, сякаш на връв да го върви. Седне вечер в кръчмата, заобикалят го момците, па като захване — надали и най-благи гозби някога с такъвзи ищах е мляскал в уста както махленските клюки. А когато му падне да разправи нещо за някоя жена — тогази и тези, дето го слушат, се спогледват помежду си: насън ли Рале бълнува или наяве приказва. Никой не е чувал таквизи страхотии и причуди за дявола, каквито той разправя за жените. Всяка жена била жива невяра. И очите ѝ, и хубостта ѝ — само да вземе на мъжа ума. И не знам още що и не знам още как — не може вече сам да го изкаже, а очите му се разширяват, гласа му се сниша, сякаш и той вярва на приказките си и наистина се бои от жените.

VIII

Още не беше се запролетило, веднъж, дали защото му додея все в тъмното да си ляга или и той даде ухо на приказките на децата, че таласъми се криели из къщата му — поиска от бакалина едно кандило, наля в него малко вода, отгоре дървено масло и го занесе дома. Иконостаса беше в горнята, порутена одая — той сложи кандилото в пезуля над леглото си, запали го и когато кроткия светлик замижа, изведнъж той се усмихна самичък, някаква тиха детинска радост се пробуди в душата му. Тая вечер той беше се врекъл на дружината си да ги води по седенки, а той се загълвика с кандилото — толкова леко и драго му стана, че не му се искаше да излезе из къщи: развърза цървули и току прилегна на одърчето си.

От пезуля светлинката на кандилото трептеше по одимения кафяв таван, той гледаше белите остри гъби, поникнали като ръбци тук-таме по дъските, дето е капал дъжда, и мисли една след друга се затълпиха в ума му, не го оставяха да заспи.

Тая нощ спомени, затрупани някъде в паметта му, глъхнали и вече не зная отког не припомняни, припомни Рале.

… Ето есенна тъмна вечер, в иконостаса мъждука кандило, баща му и майка му си доядат на паралята, а той, дете гледа оръфаната светогорска икона. На иконата е изписан дядо Господ с дълга брада, седнал на трон като владишкия в черкова, в ръцете си държи люлка, в люлката показват главички няколко дечица… Той знае вече, умре ли дете, дядо господ го взема, на

онзи свят и люлее в своята люлка… Там е и недавна умрялото му сестриче…

— Той отколе не е спомнял за умрели — сега в главата му само те се редят… И макар нощем и самичък, Рале пак се не бои да си спомня за тях.

… Сред лято по двора около къщи складени снопе на купни чакат да се вършат, а отвън на чардака се пострял на носило баща му, майка му си къса косата и нарежда, вървят съседи и роднини, палят вощеници и обкичват с китки и цветя мъртвеца… Дълго след това, щом помиришеше трендафил, и пред очите му изпъкваше баща му, прострян на чардака, закрит с бяло платно, и попа над него чете…

— И каква мъка бе… — се обръща към стената Рале. Той не вярваше и майка му да оживей. А тръгнаха третини, деветини, парастас, тамян, отструване… Да се изпълни реда, както си е, и в този ред още тогава захвана да забелязва той — под черната забрадка майка му си надви, укрепи се и дойде пак на себе си… Рале ляга на очите си, не иска вече за нищо да спомня — да заспи, че втори петли отвън пропяват, — но тръгнали веднъж мислите му, диплят се една след друга и той не може да се отърве от тях.

… Ето майка му вдовица, бъхтат се и двамата по цял ден и не могат да надсмогнат. Хората, вместо да ги пожалят, присмиват се, подкачат майка му и дори пред самия него разправят таквизи приказки за нея, че той свива пестници — ако би имал сила, премазал би всички… Тъкмо когато Рале е познал цял свят, когато се е отвърнал и намразил и тукашни, и людски, майка му отива да се омъжва за един полянец. — Да биха му казали, че тя сега ще умре, не би му докривяло тъй… Той беше забелязал как от няколко дена полянеца обикаля около тях и щом зарне майка му, почва да си усуква тънките мустаци, малките му очи бързо-бързо замигват — беше го намразил.

Маслото като че изгоря в кандилото; светлинката потъмня, допряло до водата, фитилото зацвърча, после пукна искра и замъждука пак. В морната памет на Рале също тъй беше потъмняло всичко — след сватбата на майка си той нищо не можеше да припомни. Тук-таме смътен спомен заискреше и тъкмо да светне, угасваше.

Така и осъмна.

IX

Но оттогава Рале вече съвсем се смири и като че се изгуби от очите и на стари, и на млади. Някога по цял ден се щура из къщи самичък, някога пък измъкне се из село и никой не го знае къде е. Би Великден, биха хора и люлки, той се не показа никъде.

По едно време из село се понесе тъмна мълва — Рале отишел в манастиря да се калугери. Тоз чул и се обзалага, този пък с очи го видял с калимявка на глава в манастиря.

Току-що пред сенокос бакалина каза, Рале отишел да си вади вула, млада вдовица другоселка щял да доведе.

— Толкоз се надига, толкоз хвърка, че най-подир и на вдовица ли кандиса? — Изви пак глава и се зачуди на ума му и мало и голямо.

— Била мома, била вдовица, всеки с късмета си на този свят… Само да се прибере наред с хората и той… Вече беше си свършил в ума Рале, беше врекъл приказка и не даде ухо ни на една людска дума.

Людските знаеха ли що бе видял и патил тези години той? — Когато по Никулден през нощта се залута самин гладен и мокър из снега… Или като някой дърт калугер взема да си заравя парите в земята… Когато му се сключи сърцето, нищо не вижда, нищо не чува наоколо си освен глуми и задевки. Пък в ума му се тълпят само умрели… и денем, и нощем не може да си намери място. — И сега, като се извърне назад да погледне, страх го съвзема…

Не мина много и горе под бащината му дълга стряха погледнаха два прозореца като две тъмни очи на

чевръстата и уредна домакиня. С парите, що бе турил настрана Рале, повикаха дюлгери да стегнат къщата; туй, що не доизкараха дюлгерите, свършиха си го сами двамата. Той насече вършина, наби коле и огради двора. Тя пък се запърши, затули дупките, очисти гъбите от тавана, прибра, скъта и всяко нещо на мястото му тури. Дори и пелиня окърши, свърза го на една китка и го провеси отвън под стряхата да съхне — в една къща, дето хора стоят, всичко потрябва…

През есента Рале угариса и ливадите си. — Прибраха се и двамата и ето — вярно куче поклаща вече опаш пред къщния им праг.

X

Вече беше глъхнал и пътя, и дворищата наоколо. Татък зад някой плет замъждука нисък прозорец, след него като рой светулки сам-там по къщите светнаха и други и нощта — студена, безветренна зимна нощ — се спусна и разстла над цялото село. Рале, облегнат на лакти върху прозореца, още рееше поглед над покриви и градини и тиха някаква радост го топлеше отвътре. От свой прозорец, като гледаше околовръст, сега той проумяваше и света, и реда му, и себе си в него… И най-затънтеното татък по края полузакнижено прозорче вече светеше в нощта, комините все повече задимяваха със своя черен блажен дим и сякаш радостта на бъдния празник, що трептеше във всеки прозорец, дружно се подемаше с димът от комини към потъмнялото небо.

— То се отдими… Затвори, че взе да става студено — обади се зад него жена му.

Той прихлупи дървения капак. Извърна се мълком и облегна гръб о стената до прозореца да изгледа покъщнината си.

Огънят се разгаряше в огнището, огрени от него, светеха котли и саханки, а там в кътца, в стария дървен иконостас, къщовницата оправяше фитиля на кандилото — оправи го, светлинката му обля кроткото ѝ лице и мигом на Раля се стори, някаква нова икона като да видя пред очи.

Той взе триножник, приседна до камината и унесен в тихата радост на къщата си, отвори пак сърце, забравил присмехи и ветрогонства по кръчми и кръстопътища.

СЕНКИ

Нека в тръне и буренак заглъхне великата слава на исляма! По бейлербеюви чардаци отдавна бухат бухали, също Маркови кули зеят тъмни обори, години наред из които са цвилели хранени коне… Глен с жабуняк ще покрият мраморни хаузи, там, де до вчера трепетно пристъпваха правоверните за намаз. Мрътвина ще лъхне из прозорци и врати като из кухините на оголен костник. И няма веч от минарето в ранни зори муезин да призовава божи благослов над техните огнища, нито вечер оракчии на тумби ще бързат към беюви юнаци, де правия мюсюлманин всекиму е приготвил отмерен хак. Кой знай дали в незнаен час нявга заблуден овчарски пес ще повий сред самотата, едни пущиняци да отвърнат на гласа му, та и самия него страх да съземе!… Само потокът ще търси може би своя път из съсипните и тихом ще тананика песента си — що берекет и слава са затиснали под себе тия камънаци, що весели веселби са глъхнали из запустели конаци, де ката вечер знатен в три нахин бей е кеф правил, седем бели гяурки са му прислужвали, а унесен ашик редил слава и благословия за беюви род-роднини, които чет нямат в този свят, за нивя и имот, дето с кон се не обхождат тъдява… Стара песен на доброчест, на безгрижие и воля! Кой ще слуша твоя напев — ту спретнат-поривен, като речта на добър юнак, ту плах и спотаен като шепота на двама влюбени! — Ще дойде ли в зори гиздавица млада да развие яшмак, бяло лице — слънце не виждало — със сълза вода да разкриви или вечер ще приседне на злачен бряг побелял мюсюлманин и унесен в нея, ще поглади брада и ще припомни

времената, кога един е бил аллах на небото и падишаха на земята…

Благати времена и трижди благати прадеди мюсюлмански, само за кеф и повеля живели тогава. Робиха и плениха далече пряко Влашко и Богданско те и тежка беше ръката им и всякога правдив и жесток съдът над неверните. Не остана под небото сила да устои срещу тях. Нито твърдина да не потрепери от словото на пророка. Кога им омръзнаха победи, отседнаха вихрени коне, да се радват на господството си и да добруват над имота си под сянката на стария Балкан! Нямаше за тях друга грижа освен богу да пригодят, нямаше друга работа, освен да изтриват силяхи, за да крепят царството на падишаха. Защото имот сам от себе си се множеше и приумножаваше, а благословения беше сам закрила над техните огнища. Колко сиромаси се прехраняха край тях, колко гурбетчии диреха работа по вратите им. — Още пролет непукнала, и от вси страни се стичат работни загорци да орат широките им ниви; настане жетва — ей драгомани водят цели дружини гяурки, у кои песен не секва и кръст се не прекършва нивга. А дойде ли есен, всеки повежда хрътки към гората…

Аллах, аллах, насън ли обърна ти всичко туй! Нима гяури днес ще редят и пререждат славното царство на падишаха, дето всеки от памтивека мястото си знаеше и думата на мюсюлманина бе закон за неверните? Какъв тежък грях изплащат, че от господари ги остави роби на чужди! Далеч от бащинската защита на падишаха, те тряба да уловят ралото и с пот на чело да изкарат хляб за децата си. Тежко, тежко на мюсюлманина и на децата му, които ще превият врат под ярема на неверникът!…

Харам е вече в таз земя петъчния намаз, харам са всички утренни и вечерни молитви. Тежък дял световен: — да изнесете мюсюлманския род от старите му огнища е отредил за вас аллах, нека бъде благословено името

на пророка вовеки веков! — Мюсюлманина не е пророптал досега срещу късметя си, няма и в най-тежко изпитание да изкриви уста за ропот. Откъде е зора зазорила що кола до кола, що турчин до турчин са минали надолу — премина-щете всички през беди и неволи да стигнете земята на падишаха и нека веч там да доживейте земните си дни. Подканяйте се, стари и млади, бързайте, роднини и съседи, още таз нощ, щом двурог месец извий сърп над чамови гори, да ви съзре на път. Който умре на път, умрял е на път за рая, който оживей, в мир и любов ще живее с едноверците си. Впрягайте каносани волове, товарете жените и децата си и хващайте далечния път. Що ви е богатство и имот, що ви е къща и покъщнина? — В благословената земя на падишаха — там аллах още по-щедро е раздал имот и берекет. Зад всяка чимшир-порта зеленеят смокини и дафин, златисти лимони зреят из градини посред зима, а небото трепти лазурно-бистро във висини, по-бистро и от газелевите очи на палава гяурка, що нехайно среща и отминава всекиго…

Както в проточения дълъг керван се изличва всяка кола, тъй ще се изличи всекиму жалбата във великата жалба на Исляма, за която няма сълзи и коя с думи се не издумва. Татък през плетища се подканят мъжете, ей и съседът, запрегнал кола, дръпва синджири — облегната въз едната каната кадъна вдига с каносани пръсти остен и воловете забързват към припора да стигнат кервана… Ала, чакай, поне за сетен път да пие вода от чучурът, който баща му за себап нявга издигна сред мегданя и сам с ръка посади над него да се зеленей стволяст дъб, та гурбетчия ли или работник заморен се спрат тук да отдъхнат на сянка, да разквасят уста и да се помолят за душата му. И памет бащина, и благосторено сякаш всичко е било нахалост правено, за да го отминат най-подир.

И заскрибуцват лениво въз припора коля, бавно запристъпват волове — тежки спомени изнасят те из тия покрайнини, та едва-едва кретат нагоре. Някъде по колята избръщат очи деца и ханъми към спотаеното в кичеста зеленина село — над което се издига, порутено от тежко гюле, минарето, като че иска да ги изгледа докрай… Но кервана преваля — в претоварените с дрипи, кошници и храна коля се окумват ханъми и деца; отсам-оттатък край пътя някой завръща овце или крава, а кучетата и хрътки, обвесили глави, подвили опашка между крака, вървят под колята. — Станете от гроба, прадеди мюсюлмански, и погледнете останало ли е сянка от гордия ви османски дух във вашите потомци, бледи, оръфани сега оставят земята, що наготово са наследили… Сенки, само едни сенки от вас ще се върнат в земята на падишаха!

Не се ломи с глава волята на седем краля! — Така е и казано в светата мюсюлманска книга… На друго място вече слънце ще ги огрей. Кротък ветрец полъхва из балкански клисури — време е вече сетни приливи на вечерната зара да изтаят по снеговити вършини, да глъхне друма и полето, всеки къщовен стопан да се прибере под стряха. Сам-там над нивите щъркели прехвръкват към гнездата си из село; по тясна пътека се прибра наметнал аба косач, отсреща в далнината веч запушил над селската хижа комин и димът му незабелязано се разтайва в летния сумрак. Останаха тук едни гяури, що ни аллаха знаят как да славят, ни словото на корана познават, в слога над огнищата си да добруват, и не искат никого да кертят. — Широко зеленеят равни двори, спретнати къщи се угледно белеят отдалеч, над тях, пък, разперил ръце от високо черковно кубе, Христов кръст да ги закриля от беди и напаст невярна. — Който мюсюлманин отстъпва от родът и вярата си, който горда глава под несвястна гяурска управа може да преклони, нека остане тук да

гледа синовете и унуките си да робуват на бащините му вчерашни аргати. Да ги гледа днес роби — утре изневерени, същи гяури, готови и ръка срещу своите и калифа да вдигнат…

Отпуснаха се сенки, задрямаха горите и полята, край пътя изкласилата ръж се люлей над нивята, подобно рой жетвари, които със своите свистения премрежват околвръст. Де ще вървите, мюсюлмани, из тъмите на нощта? Отбивайте отстрана, завийте на колело дълъг керван и разпрегнете волове да пасат! Утре аллах усмихне ли се в приветната зора, впрягайте пак и теглете по правия си път…

Лумнаха огньове, заобиколиха мъже на една страна, жени на друга, погнаха се деца между колята, а отблизо край драки и храсталаци нестройно се разпиляха бели волове. Гозба има ли, няма ли, благочестивия мюсюлманин благодари пак аллаха, но кафе и тютюн за всекиго и в изпитание ще се намери. Пиринчени джезвета кипят в разкалената жарава, след малко бавно зафирцват из широки чаши мъжете, дълги лули се заредуваха с чашите и лека-полека затихнаха разговори. Небото, модро, високо изкоруби сводове, безброй набожни кандила замъждукаха под него и тиха лятна нощ зашепна с кроткия си лъх сладки сънища на всичко заспало. Натръшкани край огньове и коля, морни от мисъл, заспиват и керванджиите.

Аллах, който бди от небесата, нека той да не оставя правоверните!

НА СТАРОТО ГНЯЗДО

Полъхна през валога долняка, едва се съвзе посърналата нива и две птички, драги гостенки от юг, прелетяха, кацнаха и викнаха волна песен от върха на оголения глог. Сякаш от тяхната песен се пробудиха осланени треви, напъпиха по синора трънки и храсталаци — ден-два и горе край нивата замъждукаха минзухари, същи вощеници, забодени връх гроба на изтаялата зима.

Хванаха се с присърце за работа птичките. Таз чепка вълна прибере от някой храст, там от кръстопътя вдигне перушина или сламка пък оназ — и двете по цял ден диплят и вият малкото си гнездо. Щом ранили звезди надникнат в небото, те се приберат на глога — едната морна се свие в гнездото, а другата се изстъпи на върха и запее.

И долу от падини, отсам-оттатък през нивата, се отзовават на нейната песен цветята. Ето от срещния синор пъхти като застаряла мома еднострък ата тинтява, по нея с наведени очи пристъпва момината сълза, а по-отсам цяла тумба теменужки кикотят се и снишат една зад друга, сякаш се подтикват коя първа хоро да поведе. Но току се изстъпи сам сред нивата кукурякът — той му немари, — дръпва тинтявата, подвлякоха момината сълза, една до друга се словиха теменужки и заситниха. Пее и умора не сеща влюбен певец, унесена в песента, зад него дреме морната му другарка, а цветята слъкатушат, повърнат, по току в един замах разгърнат и чак отвъд през синора на нивата се извий пъстрото им хоро… Гаснеят в небото вече звездни седенки, месец клюмва на заход, през нивата

ветрец тих шушука: всеки нека се прибира, класът расте и се налива сега…

След много ни малко избуя нивата кон да я не гази. Не се виждат вече ни кукурякът, ни тинтявата — морни от работа цял ден, от рано хванаха и птичките да се прибират в гнядото си.

Под валога грейна като злато узрялата нива — в ранни зори се натлъчиха на нея жетварки, поеха по тях замашни вързачи и наред с всички зарадеха над гнездото си и птичките. Припича слънцето, тегне над нивата задушна мараня: Я птичката не сеща ни жад, ни умора, дреме над гнездото си, а под нея лежат, невидели още свят, свидни рожби. Чак кога сърп сянка направи и жетвари седнат долу в падината да пладнуват, другарят ще й дойде на смяна да легне на гнездото и птичката ще стане да дири зрънце или мушица…

С времето и грижите вървят: още не са събрали кръстците от оголялата нива и дъжделиви облаци взеха да засенят небото. Като огнен змей се изви сред тях трескавица и от нейния гръм се разтърси земята. Литнаха вихър срещу вихър, един се откопчи, търти насам, други се погна по него, трети пък с пречупени криле заперпели край глогът и като няма кому да си изкара, сдавя се с него. Огъва се, пращи — от корен ще се изскубне глогът, а сред вейките му, сгушени в гнездото си, и двете птички, притаили дъх, не смеят да шавнат…

Сипна зора, разведри се небото най-подир, дружно подскочиха и запяха и двете птички, па подеха след тях голички, още слаби рожби и целия глог обсипаха дружни чуруликания.

Радваха се птичките и нямаха край радости и песни около глогът, макар че ратаите прибраха от нивата храната и все по-рядко нейде между браздите се намерваше зрънце вече за тях. Скоро и ранна слана

ослани листа и треви, сутрин стана студено и взеха да зъзнат всички. По черната угар повлече пак рало орачът, клюмнаха край синора и колкото бяха останали още цветя и рано една мъглива сутрин птичките цяло ядро се емнаха да гонят цветна пролет зад Балкана. Заглъхна нивата, долу по падината се повлякоха влажни мъгли, земята се разтикви. Вихрите развяха сламки и перушината из гнездото, хлад и мраз се загнезди в него, както и във всичко наоколо. Не мина много и засея от потъмнели небеса със свойто сито зимата и една сутрин трънката се събуди, огледа се: цяла обсипана с бели снежинки.

Нищо вече не вярваше да дочака светли дни, когато повея над нивата пак долнякът; като лека мъгла се зазелени над браздите зимнината, зашумяха край синора оголелите вейки и орляци птички полетяха от юг. Трепна глогът, поде нагоре крехки вейки: кога ще се покажат и неговите гостенки? — Надвечер зад валога нататък мудно пристъпваха овчари след стадата и прокудените птички налетяха като изневиделица върху глога.

Изведнъж вдигна се препирня, разправии — едни искат тука да останат, други не щат.

— Знайме го, знайме го туй старо гнездо! Омръзнало ни е от миналото лято!

— Хайде нататък! По-хубави глогинки ще намерим… Всяка да си свие свое гнездо!

— Тук сме ви отхранили, всичко наоколо тука знаем… Свийте си всички гнезда тука по синори — как ще си оставим ние старото гнездо!… — започнаха да ги увещават старите.

Никое не искаше да слуша. Емнаха се: едно насам — друго нататък, разпиляха се — никога да се не видят вече. Сами-саминки останаха старите птички, спогледаха се, налетя ги и тях да хвръкнат подире им. Окуми се едната над гнездото, другата подскочи на

върха и тъкмо да разпери крила, погледна: от срещния синор ѝ кимна пак старата тинтява, пред нея се ухлебил кукурякът — ей и теменужките… Премаля им на сърца, спомниха и двете птички що радости и грижи са делили с тези пъстри цветя и не им хвана сила да отминат глогът със старото си гнездо…

СПОМЕНИ

Преди няколко години замръкнах в едно непознато полянско село. Беше късна есен, трябаше да намеря хан или кръчма да пренощувам. Като се лутах нагоре-надолу, видях един старец и се доближих да го попитам. Той беше се спрял самичък до вратите си, тъкмо наканен да се прибира. Изгледа ме мълчаливо, после отвори вратата, кимна ми с тояга и едва с половин уста додаде: „Ела у дома.“ Ний влязохме в широк, постлан с плочи двор, който беше цял покрит с жълти орехови листи. На една страна бъблеше стара схлупена чешма, край нея само два-три безмълвни кипариса: тъмнозелените им листа изглеждаха като че ръждясали от есенните влаги. Ний завихме нататък към високия чардак. Ни по двора, ни пред къщи ни срещна някой: сякаш влязохме в турска къща. Изкачихме се по стълбите, старецът ме въведе в одаята: там намерихме само жена му. Една попрегърбена старица, със сбръчкано мургаво лице, очите й — тъмни и будни, светеха още като на млада. Тя бе по-гостолюбива: вдигна възглавница, покани ме да седна и щом разбра, че ще остана у тях тая нощ, разтича се да приготви за вечеря.

После се научих — откакто се оженил и най-малкият им син, те били останали съвсем сами. Широката турска къща, дето по едно време не можела да ги побере всички, пак заглъхнала, както когато я откупили от турчина и влезли в нея. Нямало вече кой да им се пречи наоколо, нямало кой да ги стеснява. Цял ден и двамата се въртели насам-нататък и сами не знаели за какво да се хванат.

По навик сутрин ще станат, още несъмнало — той излязвал малко да заобиколи из село, тя поразтребвала из къщи, нахрани пилета, патки и подир някой час един отсам, други оттатък, повръщали се, пак ще се съберат. Напред, докато не били захванали още да подрастят децата, не намервали време да си продумат. Той със зори излязвал на нивата, тя само тичала да разтребва из къщи и никога нищо не се виждало у тях на мястото си. Един по един синовете поели работата от ръцете на баща си, отделил се всеки, старите останали да се гледат помежду си. — Не дошел още обед, не са гладни, но няма какво да правят — ще седнат да ядат. Подир пладня той се изстъпи на пътния праг, облегне се на рамо, или пък излезе и се залута нанякъде. Тя тръгне из къщи, повлече след нея опашка сивата котка, обикалят от одая в одая. Тук възглавница обърне наопаки да не вехтее, покривка там обтегне да завие някоя купчина дрехи, всичко скътано и прибрано — какво да го прави, кому да го показва? Само да има с какво на работа да се намира. — А пък сякаш мръкване няма… От училище с буквари под мишница дотърчи малко внуче, завърти се около баба си, колкото да й залъже очи, и пак се втурне тичешком навън. Понякога съседка надзърне през вратата, да се допита за нещо, побъбрат туй-онуй, как било, що било из махалата — отиде си и тя. Сгърне ръце старата сред къщи, доде си и стария, изправят се и двамата и стоят. Прозее се тя, разчекне уста, прозее се и той: „Захваща насън да ме прибива…“ „Ами какво ще правиш пък нощес…“ — обадят се сякаш един на други и пак млъкнат.

Като чука черкова за вечерня, тогава ще турят тенджерата на огъня — по три дни топлели една и съща гозба и не можели да я изедат. — Седнат на една край на паралята, пощипне той с два пръста хляба, тя едвам преполви с вилица късче в саханката… не е то вече, както беше! Да се струпат на паралята деца, не се

побират. Това дърпа отсам, онова пресяга пред него, докато им подаде гозбата да потопят хапка с мъжа си, те очистят всичко и пак обръщат светнали очи към нея. Баща им хем му е драго, като ги гледа как сладко му ядат хляба, хем на ставане от паралята все ще се престори да ги изхока: „Лапате като вълци, бре! Нищо ви не поспорява…“

Сега само си изваждал лулата, натъпквал я и се отдръпвал мълчаливо в къта. Тя ще вдигне паралята, повърне се, пристисне сухи клоне в другия кът — тъй си и двамата стъкнали огнището, тъй си останали на старини да го вардят. Сивата котка ту се облизва покрай тях, ту пък се изправя сред къщи, събере четири крака, присвие тънък корем нагоре и се изкриви като кобилица.

— Слязохме с колата тук. Все ми е на ум… — зачовърквала понякога старата из спомени, прибивала приказка, погледвала мъжа си, като че й се искало да го изпита за всичко, що е потулил в сърце от едно време. Но той, потопил длъгнесто лице в тютюневия пушек, гледал отпреде си късата луличка, понатисвал с палец огъня, сякаш да я не чува.

И тъй те си били вече навикнали всякога.

Тази вечер, според мене, като че беше се отворила по-голяма охота и на двамата. Наядоха се, извади пак мълчаливо лула старецът, примъкна се в къта — отдръпнах се, седнах насреща му и аз. Отвън есенните ветрове като нехайни момчетии се въртяха около къщи, подсвиркваха и един след друг се запиляваха бозна накъде. Помежду ни, тъкмо срещу огнището, се беше простряла сивата котка, а някъде край нас самотен щурец свистеше и като да захвана да унася и двама ни на сън.

Старицата разтреби тарелите, повърна се и седна до котката срещу огъня.

— Ти откъде си? — се обърна към мене тя.

— Не съм тъдявашен. Горе от Балкана.

— Аз го познах — извърна се тя към мъжа си. — Щом го доведе, и го познах, че е нашенец.

— Планинеца навред си личи — извади само лула из уста той и пак я турна.

— И ний сме горе от Балкана — прибърза да ми кимне като на свой старицата…

— То тука в полето, където се обърнеш, пълно с нашенци — додадох аз. — Вий отколя тряба да сте се преселили.

— Че още, казва се, млада булка бях — се оживи тя, тъмните ѝ очи просветнаха и блага усмивка разпръсна бръчките по слабото ѝ лице. Помълча, обърна се и зареди изведнъж, като че отдавна чакала някого да си открие сърцето. — Както бях си надиплила прикята у свекървини си, не бях я никак побутвала, тъй я нахвърлих през прозореца в колата… Като казаха: — турците идат, бягайте! — всеки дръпна каквото му попадна подръка и един с един не се видяхме из къщи. Мъж ми беше отишел при русите на моравата. Доде си запрегна изведнъж биволите — едвам го стигнах с две възглавници на вратника. Хвърлих ги в колата, подаде ми остена, дръпна той синджирите, тръгнахме през село: е-е, там до една чешма видяхме Светогореца, един беше се проседнал от живеница — само той останал… Доде завием навън, от другия край по покривите зачаткаха куршумите… Ти си млад, не ще да помниш. Ама този, който го е патил…

Над нашето село имаше една висока рътлина — забърза увлечена тя, като че се боеше да не би мъж ѝ да я не остави да си доизкара приказката. — Тъкмо да поемем въз рътлината, закандилкаха крака ония биволи: рекох, не можем убягна. Без калимявка един калугер прихвуча край нас на кон: „Разпрягайте колата, бързайте, ще ви настигнат!…“ Аз толкоз да се блъскам подир прикята си, всичко, каквото ми са дали мама и

баба — да го оставя на пътя… Пък по ридове, по могили навалял свят — да ти се слиса главата! Оттука тези подкарали овце, те се плашат, пилеят се, не могат да ги завърнат; оттам онези потеглили с кола право през нивата — класове избуяли, закриват ги, — те дърпат волове, вървят. Майка, изкачила рътлината, сетила се за детето си, повръща се и си скуби косата; там пък под някоя трънка оставено пеленаче врещи… Колкото вървим към клисурата, толкоз навалят хора отвред.

Възлязохме рътлината, хванахме кривините, зад тях имаше едни тепавици. Не бяхме дошли до тепавиците, като взеха да ни застигат пък ранените — няма накъде да се разминем. Нашето преселване, то е паметно. Цял свят тогази наопаки се обърна. Имала глава да пати — ех какво ще правиш!… На тепавиците намерихме нашите. То като се струпали хора, добитък, от тук до таме не се пристъпва. Дядо ми си разпрегнал колата до два воденични камъка, нашите насядали на процепа, викат и нас да останем при тях. — „Аз вече натоварих колата. Ако щеш, върви подире ми!“ — сропа ми се мъж ми и аз какво да правя. Целунах на мама и на дяда ръка, вдигнах пак остена и подбрах биволите след него. Сякаш му беше тогаз докривял света — намръщил се, напушил се, тръгнал… Аз само побутвам биволите изотзад и ме е страх да му продумам. — Вече беше захванало да се смръква. Притъмня, влязохме в клисурата. Едни, дето вървяха пред нас, спряха на тая воденица, други, отподире ни, намериха място по-нататък на втора, трети пък, забележат нейде по пътя полянка, ще завият коля на търкало и разпрегнат. Само ний вървим — той никъде не отбива и аз, като го виждам такъвзи, не смея да му кажа. Не се спряхме цяла нощ. На сутринта гледам: ни някой ни застига отподир, ни някой ни срещне. Останали сме само двама. Подзели сме се, къде ще ни изведе тоя път?… Докато вървяхме из клисурата — балканския път, какъвто си е съдран от

пороите, — тук в яма се бутурясат колата, таме колелетата заскрибучат по камънака: все нещо бари хлопа наоколо, обажда се — като да те раздумва. Ама към пладня, като излязохме от клисурата да настана полето, млъкнаха онези кола и на мене сякаш ми се сключи сърцето. Пък като заплаках! Толкози ми мина през главата, дотам не ми се намокри окото, че там, защото млъкнаха колата!… Аз плача, пък той само още по-сърдито дърпа синджирите, не се избръща и попържа: „За камъните ти ли е домиляло?… Какво си се разплакала? Защо плачеш?…“ — Хе, мина, като че не е било… Седим сега двама, разправям го на стария, той ай тъй мълчи и не продумва. Пък мене все ми е да си го спомня, да си го приговоря с някого. Мъка е, теглила съм я, ще я забравя ли?

И двамата извърнахме очи към планинеца. Този път, защото, види се, имаше и люцък помежду им, той се наведе, подаде лице през тютюневия пушек и като никога промърмори:

— Защо приказваш, като не знаеш какво ми е било на мене тука!

После си отърси лулата о дланта, извади кесия с тютюн, натъпка я и подхвана, без да погледва ни жена си, ни мене:

— Като ти причернее и пред очи веднъж, да ти стане тясно по света, ще вървиш не, ами — от Балкана, през Клисура, през полето — и няма никъде да те побере. — То аслъ, когато таквази изскуби човека с корените му да го подеме, може чак на другия край на света да го завлече. — Ще ми плачеш за камъните, че млъкнали колелетата: като хлопаха по-напред, проумя ли нещо? Пък аз ги слушах, на мене ми разправяха — ай тъй тромо, смотолевено, каквато си е била нашата от памтивека — от край до край ми го разправяха. Кога похлопват като пречупени криле канатите, льоките, като се удрят с тях, или прискрипват колелета, не е то

току-тъй. В полето не ги е чул. Какво има тук, че да разправят? Нагоре, нашата нататък е вървяла. Като моите кола: зарязвала е тук, подемала се там, струпаряла се е и все по този каменист път. Иска човек да е пребродил навред Балкана, да им разбира от приказката.

Старецът пак потегли от късата си луличка и замлъкна.

— Както квачка къта под криле пилците си, тъй сме тичали всички да се крием под тъмните дебри на Балкана — вмесих се и аз да продължа разговора. — Сега вече всичко се урна от върховете му презглава надолу. Запустяха старите заселища на планинците. А едно време, когато родът ни съвсем осиротял, не му останало нийде на никого да се надява, тогава един Балкана бил, който като свой го приютил да го не заличат от лицето на земята. И цели векове не го оставил — вардил го от душмани в горите си, крепял го във вярата му, от безплодните му каменисти гърди сме се кърмили всички.

Не бях дорекъл още реч, и старецът бързо замаха насам-нататък с глава:

— Дето и да срещнеш планинеца, личи! И по стан, и по приказка. Като син в стопанска къща раждан. Майка и баща когото са отгледали. Той себе си познава. Познава и своите и все се държи на цената си. Врат няма да го видиш да преклони. Полянеца — всичко му е дошло наготово. Имотни са и по-богати. Ама гледай го: на хан порасъл. Загубил и себе си, и своите. Люцък, кой отде се показал, все него блъскал като ратай…

Той се отдръпна и потопи глава в пушек, облегна се о стената и тихо, като че на себе си, захвана. По него мигом замлъкналия щурец засвири отново някъде из къта и дремливата му свирня се излеком преплете с приказката на стареца.

— Полянеца… знае ли той като нас какво е да излезе напролет някой ден, да обходи нивята, пък да се спре отнейде да погледне ридове и падини надолу, хи-и-и! Тучна зеленина, току-що завила угарите, из котловини, покривите на селата плувнали в облаци разцъфтели дървеса, пък околовръст притихнало, сякаш господ отново ще се ражда… Откакто сме слезли тука, в шетня и залисия не ми е останало време да се спра някога, да погледна. Горе, момче бях, по цял ден съм се прехласвал на хубост да се радвам. И тъй самичък си, цял си — не са те раздърпали на хиляда страни, — гледаш, гледаш и сещаш вече как ти се пълни и прилива… Ами които по върховете имат къшла лете… Вечер издоят, месечко изгрее, по горски поляни падне росата — изкарай овцете на някоя поляна, изстъпи се на по-височко място, па си извади кавала. Наоколо глъхнали горите, казват, в такова време вили и самовили бродят край овчари — надуй кавала, от нищо да не те е страх. Ти свириш, стадото хрупа и се върти по поляната, пък Балкана — той е зад тебе. Възмогнал се, светнал, слуша песента ти… Към полунощ напасат се овцете, завърнеш ги в кошарата, пък се изтегнеш настрана в колибата под дебелия ямурлук. Тогава пък гората поема. Сякаш досега дърветата са се спотайвали. Сега що са дозели от песента ти, захващат да го предават едно на друго. Затвори очи, слушай пък ти. Как дърво на дърво поверява всяка дума. Шепота отмине, спотаи се в далнини и всичко глъхне. Подире някъде отново се повърне, чуваш го: иде насам. Как го повторят буките и клони тежки въздишат с него…

— Ами пък зиме, когато навали сняг по сипеи и партини, дебели преспи затискат селото в долчинката: едвам сам-там по покриви комините дишат… Като се смръкне да се изстъпи вълкът горе на рътлината да завие над къщите: наоколо никой на никъде не помръдва, мъртвина. В потъмнялото небе само една

звезда и сякаш и тя трепери от студ. Той като протегнал рунтав дебел врат към звездата да заплакал… Както е събрана челядта край огнището, спират и приказки и работа вълка да слушат. Имаше стари хора, по неговото баучене можаха да ти кажат: спорна ли ще бъде годината с агнета, ще подрани ли пролетта или пък дали ще има мор по добитъка… Звездата на вълка, вълка на човека — проумяваха се помежду си там; подсещаха се един други…

— Хлопаха колата, хлъзгаха се колелетата по съдрания път — оплакваха ни живи… — Обърна се планинецът пак към мене. — Какво време беше дошло тогава, този, който ни е крепил през толкова усилни години, него да оставим. На него обърнахме ний гръб… Подире, като се замири, не ми даде сърце да отида. Купих от един турчин тази къща с имота му — той беше се изплашил да бяга: без пари щу ми я не остави. Които се върнаха, казват и пепел на огнищата си не намерили. Някои се полъгали — останали. Ама и подир година-две и техните синове ги видях се спуснаха насам. Всички ни помами полето.

— Кой знае какво е сега горе, излязвал ли си да видиш? — Там, дето са били колиби, села — навред къпина е покрила развалините; от нищо следа няма. Някоя пролетна вечер, по стар навик, орляк гарвани, като се завие да приграчи над тополите на запуснатия ни параклис, той ще спомни какво е било някога. А пък Балкана! Хе-е-е, и днес го гледах от могилата, като се синее, посърнал нататък. Мъглите се повлекли вече по него и той през тях, сякаш през облаци, се надига от по-високо да надникне насам — да види де му са разпръснатите пилци, димят ли комините им още… Да ги види!

Замахна с ръка той и без да довърши реч, затърси пак лулата си о дланта. Старицата, както беше пристиснала колене, се приведе още по-ниско над тях. А

щурецът продължаваше да свисти, сякаш той да доизкарваше недовършената приказка на стареца.

БОРБА

Стария рогач се вцепени на мястото си. — Кой бе този сур елен, що се е промъкнал под неговата стряха и подмамил сърната му! — Скитник, залутан по гурбет, или дърлив несретник, пощурял по слава и борба?… Гледа стария рогач и очи не може да повярва. — Сврени под тъмния шатър на дъбът и двамата са се захласнали в предутринна омая. Еленът, привел глава над сърната, тя премрежила очи, сякаш упоена от дъхът му.

Ни птичка, ни шепот да смути техния блян. Дървесата, унесени в призорни сънища, дремят мълчаливо и дори трепетликата едвам помахва грани като съсухрена вещица, що и насън вещай световните прилуки.

Рогача тупна с крак, вирна горда шия и изпъчи гърди срещу странника, дошел да се глуми над горската му чест. И двамата лихом скочиха на крака. Сърната наведе глава и не може да погледне рогача в очи. Но сурият елен се изстъпи насреща му и те се смериха кръвнишки. Пръхна ноздри рогача. — Посочи вити чаталести рога волния странник — и той има сили да остои своята любов…

Като горди юнаци, що само борба чакат да реши юнашката им буна, пристъпиха един към друг те и тръгнаха да излязат из букака, долу на мечия пчелин да разделят мегдан. Подир тях тръгна мълчаливо и сърната, привела грешна глава… Поклати натегнала за отмъщение глава стария рогач — вирна рога странника лих. В таз гора рогача вдигна като курбан на рога сам еднъж пак такъвзи вироглавец — незван-неканен, примъкнал се на водопой до стадото му да задява

сърните. И тогава пак се начена борба на живот и на смърт, докато чужденеца се тръшна мъртъв в краката му. Орли разръфаха меса му, а горска самовила вдигна белия му костник от главата и между рогата му, като на лира, курдиса прокобни струни да пее по тях човешки орисии… Сурия елен бе по-жилав от дряна и по-лих от вятъра — сама ловджийска стрела е надбягвал и откогато го е майка тръчнала, не е остало дол и бърдо да го не преброди…

Дойде час да изпитат и двамата сили.

Из хралупи се спотайват още диви пчели. Далече през утринната дрезгавина наднича белоснежен връх и се оглежда в застоялите води на локвата, четинясала от тънка островърха трева.

Рогачите се разстъпиха един срещу друг, а отгоре на ронливия бряг се изправи и проточи дълга шия сърната. Изведнъж чевръсто се мярнаха през тревата тънки крака и се кръстосаха един с друг рога. Помери насам едина, другия се отдръпна нататък и пак се удариха чела, изпращяха чепати рога. Стария напъва с всички сили, младият не стъписва. Стария наведе глава да вдигне предницата му, младия замахна на стария към хълбоците. Но стария се изви, отблъсна го и ярка кръв обагри гърдите му. Разстъпиха се мигом борците, премериха се с очи и пак стръвно се хвърлиха един на друг. Рогача пръхти цял запенен, еленът, облян в кърви, едвам процежда през стиснати зъби несдържан рев… А под тях ляга затъпкана тревата. Дето стъпят копита, земята се изръща. Над бистрите води на локвата лихом се мерне-изчезне сянката им.

Зора замрежи небото, бързо преброди утринника из листния заслон на дървесата и те сепнато заромоляха. Борбата кипи. Странника криви насам-нататък рога, иска да залъже рогача и току наведнъж се отдръпне, та той щу не пооре с глава под него. Но стария, предугадил

измамата, спрепне предни крака и отблъсне рогата му, замахнати пак към неговите хълбоци.

Гледа притаила дъх, сърната как се кършат яки шии, как в яростта си младия елен посяга да вдигне на рога рогача й, с когото тя толкози години вече среща и цветна пролет, и мъглите на есента… Чупят се предни крака, излеком се извиват тънки задници, а алената кръв на сурия елен вече блести, смесена с бисерните капки на росата. — Нека… Сърната не жали странника, макар че с него под един клон на дъбът се е унасяла в предутринния шепот на гората.

Но ето наведе се мигом странника, стария рогач изплесна рога и не сети кога увисна долнята му устна окървавена. — Сви се от болка сърцето на сърната. — Разстъпиха се повтором вразите, срещнаха налени с кръв очи и с все сила се хвърлиха в последен бой… И както срещнаха рога, сурият елен дебом се изви, отплесна се и с един замах заби рога в слабините на стария. Смъртен стон едва се откърти от гърдите му и замря на прехапания му език. Той грохна изтърбушен и потъна в кървите си.

Сурият елен вирна окървавени рога и изгледа тръшнатия до побледнелите води на локвата рогач, хълбоците му още изтежко поемат. Цяла разтреперана, сърната приближи стария си другар, приведе се над него и заблиза димящата му рана. Сякаш я досетил, той повдигна натежала глава, погледна я и пак се отпусна и избърна замъглевени очи.

Отдръпна се странника, изгледа и сърната — и с обагрена от кърви предница, по която блеснаха първите утринни зори, пак подйе нататък път по нови волности, прилуки и борби.

Нейде във ведрите гори изсвири дивия кос.

ЕПИЛОГ

Цялата трапеза дреме неразтребена в полумрака. Звънливия ромон на чашите и препирнята на вилици и ножове е заглъхнала вече из пруста. Столовете — обърнали гръб един на друг. Старата брашовска бъклица, изправена насред масата без запушалка, е празна. Надлъж по стените са се привели полиците под изправени върху тях тарели и сахани, до които не дойде ред тази вечер.

Тихо. Но ето през отворения прозорец лунните зари надникнаха — и тарели, и зарфове, и филджани се спогледаха сред трохите и останките на трапезата. Кътани толкози години из горници и килери, те пак се показваха на весел сватбен пир. И в лунната светлина кимнат, подсмихнат се, също както мълчаливо са се споглеждали и подсмихвали сватбарите тази вечер, кога заобиколиха трапезата да седнат. — Какво ще сторят! Обичай стар като стар човек: не можеш да му прекършиш волята, тряба да вървиш по него…

Днес стара стопанка дъщеря женеше. И искала е да изкара сватба, както е видяла и помни от време. Че кой знай дали ще доживей и син под венчило да заведе! Пък и да доживей, сега младите немарят. Ей зет ѝ — ни сватове е провождал, нито кръстници подири, та не можаха да го накарат поне баща и майка на сватба да доведе. Може и син ѝ да се не смисли за нея. Тя едвам го извика за сватбата и утре бърза пак да си върви… Но днес нейната се слуша — поред всичко ще върви. — На момина мама, и на тъщина чест най-първо място на горния край подобава: от едната ѝ страна младоженците, от другата кръстник и кръстница да

седнат. Тя да командари всичко наоколо и гостите да кани.

Макар че не ще да е чакал твърде кръстникът да го канят: три шишета стоят пред него празни и чашата му до дъно изсушена. Може той и за кръстницата да се е погрижвал — то така и тряба. Но пред нея цяла недоизпита чаша още…

Затова кръстникът си е вдигал още повече своята и ще е наблягал недоволно:

— Тъй е то. Като не знаят младите веселба какво е, по тях и старите ще забравят вече да пият. Мен защо ме е яд. Ей и младия кумец! — е кимвал той към булчиния брат на другия край на трапезата. — Сестра му ще женим, пък него не можем да накараме да си дойде. Имал си работа! Кога ще калесаш някого от старите на сватба, та няма всичко да остави, с тебе да дойде. И вдигали сме сватби — по цяла неделя! Ама де онуй време! Де кумеца най-напред и чорбаджиите? Да гръмнат онези тъпани, да тръгне с варакосани овни раята: от сутрин до вечер софрата да се не вдига…

— Мина се онуй време, отидоха си с него и ония хора — додавала е стопанката — Сега и моми, и момци се гледат само, страх ги е всички да посегнат да се женят… — И като се е била надвесила над тарела си, вдигнала е очи изпод чело към младоженика, може би да се увери още един път, че е намерила вече зет и най-голямата си грижа е отбила.

Нехаят младоженците за старо време. — Какво тряба повече на булката. Тарели и нож, и вилици стоят непобутнати, както са ги сложили: тя не ще да е яла дори. Като е седнала веднъж до мъжът си, навела увенчано чело и не е помръдвала. Ако някога е подигвала очи, то само скришом ще да е погледвала младоженика, който веднъж, като я придоби, изви глава, та й нея задърби. Тя му се не сърди за това. Под сянката на мъжа тъй блажено се седи. И драго й е, че

той вече взема преднина като същински мъж — смей се, приказва — и толкози много яде!…

Наистина колко хляб е разтрошил, как е изкапал бялата бохча, пък от ябълки, орехови черупки — цели купища наокол. А чашата са вино, изправена пред тарелите, право на другия край другарите му гледа. Той само на тях цяла вечер ще да е кимал:

— Както си е тръгнало от памтивека, тъй и ще си върви. Ний ли ще отбием света от пътя му! Каквото щеш прави, най-подир пак ще ти тътрузнат хомотя. Ами прибери се по с време — и да си се успокоиш, и наред с хората в света да влезеш. — Хай наздраве, напълнете всички чашите си и пийте наздраве. Един от нас тук ще забий кол, други — таме, — всеки, дето късмет му излезе… — И вдига той пълна чаша, но колкото повече пие, толкова по се разгаря жаждата. В овлажнелия му поглед замъждука светлика на потайна желба и той мята взор към другари, които го изпращат с подсмив на уста:

— Ще разбереш, ще разбереш — млади години се не стигат…

На едина от тях под дългите, възчесани на страна коси, лъщи вече плешив лоб, но той още се не вдава. Докато сили държат и сърце бие, много ще има да зяпат подире му тези, дето са ги наредили сега пред него, само да го подмамват Лапва ли се той в някоя! — да се зароби, още всичко неопитал…

— Ако не се момък находих, ако не си отзех от младини на този свят… — ще да е повтарял в ума си мършавия му съсед, комуто вече се е отщяло от всичко. Цяла вечер той само е пощипвал хляба си и със завистливи въздишки погледвал младоженика. — Изял съм си вече и аз хляба, ами дано се падне и мен някоя чорбаджийска дъщеря — из тия покрайнини има още неклатени плочи… Да се прибера и аз. Десет години измитах праха на съдилищата, овехтя ми душата като

сетрето. Все не харесвах, докато захванаха мен да не харесват. Виж, тези и трите зяпнали по-младия, пък нас и двама ни не поглеждат…

А по-младия момък, там на долния край на трапезата; навярно навел е бил глава над тарела и съвсем не е забелязвал умилните, комахай умолителни погледи на момите. И трите скършени-пременени еднакво са стоели пред него, с еднакъв копнеж на душа и с една мисъл на сърце, както са еднакви три рози на гюловия храст, макар едната да е почнала да се рони, другата цъфнала в пълен разцвет, а третата току-що пъпка пукнала. И нито едната повече от другата е яла, нито приказвала.

Младият момък не ще да е забелязвал как се подсмихват под мустак съседите му, погледвал е момите, но безпомощно пак снемал очи в тарела си, дето опират и отпадат всички младежки блянове и кумири:

— Останали цветя от световната китка, която е накитена, си е мислял той, поклащайки глава, и те — колкото и да са кравени наглед — навярно ще останат да увяхнат сами… Или — само ако случаен пътник откъсне някоя да я накити…

Но никоя от тях не е могла да му отговори. Усмихвали са се те свенливо, зачервявали са се и излеком са захапвали долня устна.

Един само брата на булката тряба да е гледал мълчаливо на всички от другия край на трапезата и никакви мисли не са го смущавали. Той е ял, колкото се яде винаги, и пил, както се пие всеки ден. Когато са донесли кафето, извадил е чашката от сребърния зарф, турил го е пред себе си и дълго е гледал тънките му старовремски извивки. После е запушил. И като сетил, че сватбата вече е свършена, снел е варакосаното цвете от илика на жакета си, сложил го на тарела и лениво заотърсвал пепелта от цигарата си върху него.

Морни от вечерята сватбарите са се облегнали на столовете и тютюневия пушек налягва върху трапезата. Сегиз-тогиз се е обаждал кръстника, додавала е нещо и стопанката, докато скоро са изприказвали приказките си и са млъкнали. Не ще да се е ставало на кръстника. — След сватбена вечеря, тъй не е той научен. — Ще запушат, ще отворят приказки — няколко кафета ще изпият, тогава чак реч за ходене. Обръщал се е той към стопанката, към момите и момците на другия край — всички са мълчали. — Ядохме, пихме, изпушихме по една цигара, какво още! — Погледвали са се двамата по-стари момци, като че са се подканяли един други да станат. Момите са ги гледали през тютюневия пушек — тям е било все едно: да си вървят дома или да стоят тук. А старата стопанка сбрала насред скути ръце, не е подигала вече очи към никого. По едно време по буковия под побутва стол брата на булката, комуто ще да е омръзнало да стои и да мълчи, пък смятал е, че и път го чака утре… Скрипът на стола като да подканя сватбарите, те ще са се споглeдвали; кръстника станал, изпъшкал, по него и другите са се вдигнали. Стопанката и младоженците излязват да ги изпращат, а булкиния брат остава в пруста. Протяга ръце, прозя се, после отваря прозореца. През железните пръчки влезе един пресен полъх и разведри сгорещялото му лице. Той погледва отвън бащините си двори, глъхнали татък в мрачината; може да е достигнало до ухото му и църтенето на чешмата отсам в градината, но скоро и той се извърнал и е отишел да спи. След него дълго се е издимявала пред напречкания прозорец трапезата навън и под изукрасения със старинен цветорез таван всичко е задрямало в пруста.

КАМЪНИ

На един от широките софийски булеварди дремят приклекнали отсам-оттатък пред дюгените рошави евреи като камъни покрай бреговете на някоя река. Непрекъснато там гърмят празни каруци и коля с тежки товари скрибуцат. По обяд или надвечер, кога пуснат канцелариите, навалицата хване още повече да приижда, булеварда прелива и по тротоара минувачи едва силом си проправят път. Потоци хора спреварят се, махат с ръце и вървят — никой се не спира да погледне наклякалите евреи — Мари ли някой на камъните, заседнали по бреговете на реката? Камъни като всички камъни, кому е притрябвало да знае де са били и пребили… А не бързайте, позабавете само крачките си, когато поминете край тях, и огледайте веднъж поне тези пипонясти, облизани глави, с вглъбнати слепи очи и подстригани цалуфи, досущ прилични един на друг и сякаш всички съща пора. Тоз ударил гръб о стената, като че я подпира да се не събори, опрял рядка брада върху колената си, гледа със своите изгаснали очи. По-надолу онзи с лице, поръсено от дребни луннички, провесил едри кехлибарени броеници — вървящите го поблъскват, застъпват, — не помръдва и той. По челото на всекиго от тях скривени ред дълбоки бръчки, негли това са невнятни словеса, предаващи из рода в род от какъв далечен стар зид са изкъртени тези камъни, премятани през земи и години, и докарани тук да не помръднат вече от място.

Преди време — тогава булеварда беше тесен кривурлив сокак, целия еврейска чаршия. Отсам-оттатък се наредили ниски дървени дюкянчета,

боядисани уж с разни шарила — слънцето ожулило шарилата и вапцало навред с една безцветна сивина. На месте по дървените кепенци на дюкенчетата се развяват пъстри боямби, плетени манастирски ръкавици с по един пръст и зелени забрадки и отдалече още зоват купувачи към себе си. На месте пък до прозорци лъщят нанизи от фурлини, пръстенчета, синци, дръмбои — покрай такъвзи прозорец не може да помине дете или ратакинче да се не спре да позяпа. И от едина до другия край мирише на евтини ливанта, на боядисани сапунчета, на пастърма, на чит — според дюкянчето, покрай което завиеш. Насред чаршията, там до една берберница, а джамлък от прозорец по-голям, са наредени безчет извадени гнили зъби и отгоре пак от зъби нагласени букви: „вадим без ох“.

През една студена кишава утрина, току-що вдигнати кепенците на дюкените, от мъгла не се е още съвсем развиделило. Отсам-оттатък на сокака евреите изнесли мангалчета. Тоз вее с метла над кюмюра да се разгаря, пъхти и около дългия му кожух само искри се мятат; насреща му онзи, разпалил кюмюра, грее месести ръце на синкаво-зеленикавите пламъци и чака да се покрият въглените с бяла пепел, за да внесе мангалчето вътре. Отгоре из мъглата се мярнаха заптиета, счу се глъч и тропот, по калдъръма прозвъня калъч — де що турци се случиха по пътя, урнаха прязглава нататък. Българите се спогледаха мълком, вдигнаха рамене, сякаш да прикрият глава между тях, и планинец, подранил дърва да докара, към пазар тръгнал старец, деца с книжки под мишци — до един се сцепениха на мястото си. През сред чаршията на дрипави дървени кола, окръжен с щикове, момък, блед като светец, возят на бесилка. След колата и заптиетата бързат тумба гаджали развели сини-зелени фереджи, и с присмехи и псувни сочат на роба, вдигнал глава срещу падишаха и диванът му. Отминаха… Планинеца се прекръсти и с

подкосени крака поведе биволи; старецът се доближи до свдрените край дюкянчетата деца и със задавен глас им пошепна: когато порастете и вий като него да станете! А оттатък стройна, хубава жена не можа да удържи сълзи, захлюпи глава в престилка и се затърси от плач… Само евреите не помръднаха от място. Както бяха приклекнали край мангалчетата си, един се ухлеби и подмигна на съседа си:

— Макавей…

Съседа завъртя бавно ръка, сякаш с кривач да черпи из въздуха: — Било и пребило…

Минаваха години. Ден след ден един на други идат на смяна, на еврейската чаршия само същите дървени дюкянчета и край тях същите облизани, пипонясти лица. Вечер по кепенци сбират боямбите, манастирските ръкавици и шалчетата, сутрина пак ги окачат. Все същите нанизи от фурлини, пръстенчета и дръмбои зяпат по прозорци децата на отиване и на връщане от училище. И тежката миризма от чит, от евтини ливанта и пастърма, щом зиме се малко попроветри, лете отново се вдряхва.

Но ето изневиделица гузно затихна наоколо, смърлушиха се турци и българи, не пристъпва вече никой да купи за две пари нещо. Сокака се обърна сякаш на дол, кога пресъхне водата в него, мочурите тревясат, из ден в ден само се трупа смет и мръсотия, а няма порой да очисти. Наклякали покрай дюкянчетата си отсам-оттатък, евреите само човъркат гърбави носове и се кумят. От време на време край тях замине дрипав низамин, ай тъй, позагледа се в туй-онуй, спре се, почеше избръснат врат и пак се отпилей нанякъде. Сам-там българи се пресрещат и все в очи се гледат, и все току нещо шепнат: — Хи-и! Беки… Нима? — и крадешком погледи извръщат нанякъде — бог знай накъде, бог знай какво ожидат. Само лицата им като цветя през май ката ден все повече просияват в трепетна надежда — и

скоро надеждата наяве се обърна. С клюмнали глави заптиетата един след други отминаха надолу, турци — довчера що само чалми завиваха и изтриваха силляхи — се изпокриха в миши дупки. Чу се гръм. Някъде отблизо зацвилиха коне, затракаха по калдъръми челичени копита, тръби тръбят, бият барабани. Гробовете на робството в тази земя се разтвориха. От всяка страна българи са се тирнали и един другиго задгърбя и всеки гледа да изпревари и никой никого не слуша. Треперящи ръце към небо издига старец, от радост майки плачат, мъже се в гърди блъскат и нямат край ни мяра и вик, и блъскане, и радост… Едни евреите не помръдват от място. Всеки сврял ръце в джобове, гледа с изгаснали очи засуетената навалица наоколо и не пристъпва от чаршията да види нататък що става. Какво ще гледа?

— От нашите тръби на времето стените на Ерихона паднаха… — додаде някой.

Съседа завъртя бавно с ръка, сякаш с кривач да черпи във въздуха: — Било и пребило…

Потекоха пак години. Ден след ден един на други идат на смяна и всеки нов ден с по-нов и по-буен поток през еврейската чаршия сякаш придоде. Смъкна той и боямби, и шалчета от дървените кепенци, събори дюкянчетата и широко разметна отсам-оттатък бреговете си. За да се удържиш на този поток на брега, искаше вече сила да натежи — не как да е: джамлъка с гнили зъби и с наредени пак от зъби букви: „вадим без ох“, нанизи от фурлини, стъклени хархалии, дрънбои — отлетяха, не се видяха накъде. Къщи като планини се заподемаха от двете страни: пролет, докато заложат тежки каменни основи, току на есен закънти песента на сръчен бояджия от четвъртия, от петия етаж. С мъка тук-таме още някой от евреите се държи и кога понякога, както е приклекнал на тротоара, изкриви око да погледне стряхата над себе си в небото, струва му се,

реката, като се разшири, сега изринва още и коритото си, та камъните, отвалени отстрани, вече съвсем да потънат. Запринасяха дълги железни релси, хванаха да нареждат малки тухлички, заизправяха стълбове и мина се малко, ни много, на мястото на някогашната кална чаршия лъсна чист жълт килим от тухлички, помъкнаха се тежки електрически трамваи, а над тях като слънца заблестяха светли големи кълба — греят и блестят, най-тъмната нощ обърнаха на ден.

Ето, взело беше да се смрачава, целия булевард задръстен от навалица — таме отгоре скокна момче, изстъпа се като петле и с вестник в ръка викна, що му глас държеше: „Обявяванието на българската независимост!“ В ответ на неговия повик сякаш, отдолу стройна рат, тъмен облак се зададе. В широко разтворени очи, отблясък отдалеко наканена буря се показва, в един крак стъпват те, в един глас пеят песента на нова бъднина, кога богат и сиромах, благоверен и безверник братски ще добруват на земята и над рошавите им буйни глави червен пряпорец се вее. Настъпват, проправят си сами път през булеварда и стройния им ход, и песента им волна завличат със себе си не един невръстен младенец, а често и старец. От евреите само едно ниско съсухрено еврейче едвам отстъпи от бакалницата на баща си, подвлечено сякаш и то от песента, рече да потръгне след знамето. Изведнъж сипкавия крясък на баща му го повърна, то се завъртя на перигла и изблъскано от булеварда, изправи се пак пред бакалницата.

— Бре, ти глупав… Бре, свраката ти изпила ума тебе… — се втурна с разчекнати като вили пръсти срещу него баща му и думите му и пръстите му се запреваряха една пряко друга. — Подир тези ли ще вървиш? Не знаеш ли? Исайя, още нашия Исайя го е хортувал туй… Ще бъде в края на дните, един няма да става против други. Да си слушал добре хахамина, щеше да го знаеш! — Ще счупят

мечовете си и ще заживеят наедно вълка и агнето и леопарда ще пасе заедно с едно яре… Ей го на, готово — къде ще вървиш!

До тях съседа завъртя бавно с ръка, сякаш с кривач да черпи из въздуха: — Било и пребило, и всичко едно по едно е изредено в Талмуда Вавилонски…

ЕДНА ПЕСЕН

Усилената полска работа в края на май още не е започнала. Косачите още не са нагазили ливадите, тук-таме между полюшваните от вятъра класове изнича с големите си черни очи макът; и щъркелът, изправен на някой синор, чопли с крак червената си клювка и дремливо оглежда нивята, що се наливат и зреят в тишината. Селяните, турци и българи, са залисани сега из къщи. Българинът, докато е овреме, припира да накастри лист, да смогне да изгради слетели плетища. А турчинът — той е с по-широко сърце. Сутрин ще си очеше хубаво биволите, ще ги нахрани, после цял ден обикаля из градината нагоре по тепето. Ако някъде очисти глъхнала в трънак слива или се спре, извади калем да ашладиса овошка — повече няма за какво да се хване. И едва полъхне вечерникът от полето, слънцето още не се е вдигнало от крайните покриви нагоре, той вече се навечерял, наметнал аба, ще излязва. Като същински сайбии, всички мюсюлмани притварят пътни врата, заключат жена и деца вътре и с бавни стъпки тръгнат надолу към реката. Пред старата схлупена одая кафеджията е постлал рогозките, там край върбалака — да се разположат всички и да пият кафе. В това време отсам-оттатък през комшулуците се разщъкват пък ханъмите, сбират се и те из дворищата на приказка.

Най-широки двори сред цялата турска махала се ширят пред Рахманбеговите чардаци. Отколя по тях се не чува веселба; с времето и годините берекетя е отминал; но сред съсипните навред още живеят спомените за честта и богатството на стопанина. Отстрана на къщата, обърнати на хамбар, стоят одаите,

готов някога конак за всеки странник; пред одаите — мраморния хауз, над който прaщеше в небеса шадраван, и овошките край плета около целия двор, и сега пак счекнати от плод, да бере от тях мало и голямо наоколо и да поменуват. — По байрам или знатен гост когато гощаваше Рахманбег, гръмваха тука тъпани, подемаха се песни, синовете му ще се изправят горе от чардака с пищови и до реката надолу и отвъд по българската махала се разнасяше веселбата им. Светът е колело — клюмна Рахманбег, за да се вдигнат отвъд внуците на бащините му аргати. Още приживе да се затворят вратите му, честта му да се забрави, дори синовете му да го оставят. И двамата не рачиха да превият шия под людски закон: кой знай, немили-недраги сега къде по Анадола си дири всеки късметя! Аллах е милостив, той за всички се грижи и каквито изпитни на мюсюлманите да е проводил, от Рахманбеговото огнище не се е възроптало против всевишната му воля. С едничка дъщеря останали на старини, той и жена му търпеливо прекарват дните си, а край тях, като ги гледат, утешава се всяка къща из махалата.

Ката вечер пред разбития мраморен хауз на шадравана, под счеснатите храсталаци на прасковите, оближни съседки се сбират при старата Рахманбеговица. У тях всяка е като у дома си: — прекарала и видяла толкова в своя живот, тя е сега майка на всички: и в радост, и в неволя има топла приказка да им каже.

Още не е разтребила дъщеря ѝ саханите от вечеря, още мете из къщи — и от комшулука горе се показва стройният стан на Алтън Дойна: смъкнала яшмак, отпуснала ръце над фереджа, но и досега не ѝ навели чело ни укори от всяка страна, ни майчини клетви, редени някога през кървави сълзи. Бялото ѝ лице свети отдалеч; пред нищо не би трепнало пак нейното око. С мерни, твърди стъпки пристъпва по тревата към хауза

тя — тъй може да е пристъпвала някога и бащин праг, сама на друговерец да пристане. За нея две вери на крак бяха станали; сам Войвода отвъд клетва беше дал, жива в турски ръце да я не остави. И караули цял месец денем и нощем сновяха по брега да вардят. Тогава мюсюлмани се надпреваряха кой с какъв по-скъп дар да я дари; мъж ѝ я гледаше като свое безценно злато и не смееше от нея наникъде да отстъпи. Години минаха, замири се отсам-оттатък реката пак, забравиха я турци и българи. Сега с мъжа си по цял ден се гледат и не намярват дума да си рекат, а вечер — щом се наяде той, бърза още преди муезининът да се изстъпи отсреща на минарето, да слезе на одаята. Остава тя сама в къщи. — Майчина клетва ли я застигна — тя и рожба не доби, та няма що да я залъже у тях; става и отива у Рахманбегови.

Като по сговор с нея — навела плахо очи, забулила лице, Зюйле ханъм се показва пък насреща ѝ отдолу, през двора на Карамехмедови, и бързо завива към комшулука.

— Зюйле, ти ли си, синко? — посреща ги и двете от чардака Рахманбеговица. — Дойна пак по-напред сколасала от нас.

Па спусне се и стопанката на двора и ги закани.

— Дръпнете дюшека, ай тука до шадравана да седнем. Я каква топла вечер полъхва от тепето…

— Мене и денем не ме побира твърде в къщи, ама пък през тези вечери съвсем ми се запушва душата и ми става тясно… — присяда до Рахманбеговица Алтън Дойна, извие нагоре очи и умът ѝ кой знае накъде се отплесва.

А Зюйле ханъм въздъхна само мълком, отпусна се на скъсания дюшек, подигна жадени мишци и под разгърната мигом фереджа се обнажиха високите ѝ гърди… Напразно… Няма тя кого да прегърне, кому да отдаде хубост и млада сила в таквази една вечер! Зли

хора с клевети изскубнаха мъжа й от ръце, не беше му се още нагледала и намилувала, хвърлиха го някъде в тъмни зандани и от есенес сама крее и вехне тя като цвете в засуха…

— Какво въздъхна, Зюйле ханъм, пак? Недей да черниш сама живота и младостта си, дъще! — майчински я погали по чело Рахманбеговица. Но тя още повече събра тънки вежди и мъчително протрепера цялата й снага.

От къщи излезе Айше, щерката на Рахманбега, завила с тънък яшмак лице, сякаш и от съседки се крие; а след малко се примъкна като сянка при тях Карамехмедица и се изправи мълчаливо до шадравана.

— Недей стоя… Защо не седнеш, Карамехмедице! Ние не те видяхме, кога дойде… — закани и нея гостолюбивата стопанка.

— Ще седна… дойдох при вас за малко.

— Ти пак цял ден си се убъхтала покрай Кара Мехмеда.

— Цял ден… — превива се на едина край до самия хауз тя. — Оставих го сега малко и съм нащрек. Ще стане пак, ще викне. — Вие какво правите?

— Събрахме се пак да се окаем една на друга — додаде Алтън Дойна, все още загледана към потъмнелия връх на тепето, зад който гаснее вечерната зара.

— Вие като се окайвате, аз какво да кажа… — Наведе очи и закърши костеливи пръсти Карамехмедица. — Две години стана: Мехмед ден ако се вдигне, два дни ще лежи и…

— Вие всички само да се окайвате се сбирате! — пресече я галената Айше и сбра колене — сякаш сега ще пръпне от тях като птичка.

— Другото всичко е вятър! — бавно пови глава Алтън Дойна и над очите й се спуснаха дългите й ресници. — Чест, имане или туй, за което млади сън ги

не хваща и света наопаки обръщат — вятър е всичко! Едно теглило държи човека от край до край.

— Тогава защо ми е този живот? — простена Зюйле ханъм.

— Аз виждах сама, хем хубаво виждах: с очите в огъня отивах, ама… — въздъхна замислена Карамехмедица. — Цяло лято и цяла есен като викнеше той горе на тепето да пее, не у тях, — подире му на другия край на света отивах… — подхвана, сякаш да им пресече приказките, Карамехмедица. Наведе всяка глава. Само Айше извърна поглед и ги загледа мълчаливо.

Вечерната зара изгасна зад тепето; кротко прасковните вейки се загалиха една друга; оттатък на покрива, току-що се върнал от полето щъркел, обикаля гнездото си и вече се кани да се настани в него. През овошките високо над минарето се показа вечерницата. Засноваха прилепи около джамията и над дворища; и издалеч от българската махала се вдигна глъчката на селяните и тропота на стадата.

Като по уречен знак горе над тепето се изстъпи Ашикът и протегна глас. Щом го зачу, трепна изведнъж Айше, връцна се; но опомни се пак мигом, наведе очи и с къносаните си тънки пръсти хвана да поправя фереджето си.

Заслушани в песента, майка ѝ и другите сториха се, че я не виждат. Алтън Дойна само я смери с поглед и тънка присмивка изкриви сочните ѝ червени устни. Но и тя не посмеи с дума да пресече песента на певеца, която се подемаше горе от тепето и сякаш с мекия вечерен сумрак се разстилаше над градините и дворищата надолу.

И дълго още тъй с наведени глави ханъмите слушаха песента, докато с бавни стъпки Ашикът потегли надолу по тепето и гласът му се отекна между крайните дувари и плетища. Тогава, като че прокудена

от някой сладък сън, Рахманбеговица оправи отсам-оттатък поседели коси и се извърна към другите:

— Всичко, всичко ще се нареди в този свят. Хекими ще намерят ляк за всяка болка и мъдри хора ще сдобрят всички вери… Както птичката не е умряла от глад, тъй и човекът без парче хляб няма да остане, ако ще би сламка от имота му и от богатството му да се не види. А правия и вдън-земя да го скрият душмани, от окото на аллаха пак не могат го затули. Над едно само човек няма да смогне и няма да нареди — над сърцето, когато пламне от севда… кой каквото ще да казва, от никого приказка няма да вземе то и думата му само в песен ще се пее по земята…

Речта й, блага и кротка, сякаш погаля сърцето на всяка. Споглеждат се мълчаливо една друга ханъмите и тиха усмивка разведря угрижените им лица.

Нощта прибули дворища и дърveса, през разбитата цев на шадравана едва-едва прилива водата в хауза, а песента на Ашика се приближава по пътя откъм Алтън Дойнини. — Тъй се е умирало, тъй е стихнало на всяка в душата — не им се става ни на една да си тръгне…

Но татък зад плета из дрезгавината някой се закашля. Ханъмите, стреснати, се извърнаха към долния комшулук.

— Пак ли по махалата си отишла! — се провикна със сипкав глас Кара Мехмед. Кашлицата го задави, той протегна костелива ръка, хвана се за един кол на плета и цял се затърси още по-силно.

По-скоро всички загърнаха фереджи и скочиха. Карамехмедица бързо-бързо се запъти към мъжа си; подир нея, пак с наведена глава, тръгна Зюйле ханъм; Дойна възви сама нагоре; а стопанката се завъртя насам-нататък, изпрати гостите и бавно защапа по високите стълби към чардака.

Айше издебна тъкмо насгода време, дръпна се до плета и с притаен дъх заизнича из една малка дупка

Ашика, който едва пристъпваше по пътя, унесен в песента си. —

Слънцето гаснее, веч изгасна
и хладна нощ припадна —
не ще ли, мое слънце, да изгрееш?

— редеше той и на всяка стъпка се спираше и извръщаше жаден поглед към Рахманбегови.

Нататък измежду покривите стърчеше самотно минарето; — надолу по българската махала стихнаха глъчките и тропотът на стадата; сегиз-тогиз се откъсне издалеч звън от хлопатар; а през разбитата цев на шадравана едва се чува как водата прилива в хауза…

СЕЛИМ ХОДЖА

Слънцето току-що залязваше нататък зад отсрещни хълмове, дълга сянка беше легнала на двата бряга на града и върху водите на Златния рог, когато Селим ходжа се изстъпа на долнйото викало на минарето. Отблизо и далеч, по разлети кубета на джамията и източени във висини минарета се отблясваше вечерната зара; дългата ивица на Босфора светеше като разтопен бакър. Вече муезини бяха протегнали гласове над Стамбул, Селим ходжа се поокашли, спря ръка върху пармаклъка на викалото да запее и той, и кой знае как, се загледа надолу… мълчаливият насрещен сокак бе почернял от свят. Мъже, едни без фесове, други боси, повели препълнени кола, не могат сякаш да ги изкарат нагоре по стръмния калдъръм; покрай колата се блъскат без фереджи ханъми, захапали краищата на някоя дрипа вместо яшмак, ту добитък завръщат, ту деца премятат на ръце и всички напират в тесния сокак, не могат да изкарат в препирнята си. Той подигна малко очи — и в оттатъшния сокак, и в по-оттатъшния — долу от моста чак, навред по пътища, сокаци и мегдани плъзнали бежанци като мравуняк. Оставили в пламъци къщи и градини, оставили засеяни с трупове тепета и нивя, кой що можал хвърлил на кола, и сляп и сакат дори търтил прязглава: — видяха и разбраха до един, че няма вече живот и мира за мюсюлманина отсам морето…

С бежанците се повръщат и разбити низами: някъде с носилки пренасят ранени, някъде пък цяла тумба подкарала пред себе си камила, тя изкривила

нагоре врат, със своята малка глава, сякаш търси зад хълмовете по-скоро да види родните покрайнини.

Увисналите набръчкани подочници на стария ходжа повлажняха, нещо застана на гърлото му и той се изви и загледа нататък към морето. По равните бакърени води на Босфора се проточиха пък върволица варки, във всяка варка и ковчег — след живите мъртъвците вървяха към отвъдния бряг… Съгласно гребците гребят, една по друга варките отнасят падналите за вяра към Некропол, там, дето кипариси със своите смарагдови сенки обливат надгробните мрамори, и умит, благочестив мюсюлманин присяда до гроба всяка вечер, предвкушава сладостите на вечния живот. Това е последната едничка воля, останала на всеки правоверен: макар и на самия край, в земята на прадедите мюсюлмански да почива — нея не рътят могили от човешки кости и гюллета не разорават.

Набожните гласове на муезините бяха глъхнали в широката ведрина на небото, по краищата на люляковите облаци бледнеят багрите на зарата, само тъмния шум и блъсканицата на бежанците и низамите се чува долу от махалите.

Селим Ходжа сбра всички сили и протегна глас:

— Аллах ехпер… няма бог освен бога…

Но не беше тя уверената, победна песен, що правоверните слушаха толкова години непрекъснато от стария ходжа на „Айя-София“: то беше като че някаква молба през сълзи, сетен повик на мюсюлманина към аллаха, който е отвел очи от него и рода му. И щом свърши, той обърса с ръкава на антерията си бликналите в очите му сълзи и бавно се заспуща по стълбите на минарето надолу към джамията.

Така всякога след вечерната молитва стария ходжа изува еминии пред прага на джамията и заобикаля от едната страна вътре — от другата в същото време обикаля другаря му муезина; и горе тъкмо пред

някогашния олтар на неверните и двамата се пресрещат, повръщат се, притварят тежки врати и си разотиват.

В „Айя-София“ Селим Ходжа е доведен голобрадо момче — сега дългата му брада и пристриганите му пожълтели от тютюн мустаци прошарят наполовина бели власи и все пак той още пристяга с широк пояс целите си гърди и когато върви, тънката му снага се превива като топола. В цялата му снага е изписано зебешкото му потекло — неговите чутовни прадеди са се преселили от памтивека тука, за верността и юначеството им Дивана ги е приближил към себе си и всички врати са им били отворени. Затова майка му не повтори молбата си — нейния син да бъде отреден на служба на аллаха — и мястото му беше готово. От най-горното викало на минарето се разля неговия ясен глас над седемтях хълма на Стамбул и всеки ден с ведрия лъх на зората и мекия вечерен сумрак и песента му се отекваше из широките конаци околовръст. Блага усмивка разширяваше устните на неговия побащим — престарелия ходжа на джамията, — когато сутрин рано Селим протегне глас от минарето: тук-там се занадигат решетки по прозорците на харемите, а ранобудни благочестиви мюсюлмани, както по халат са превили кръстом нозе на чардаците си, вземат да гладят бради… Вечер стария ходжа пак бащински дочакваше приемника си да слезе от минарето и заедно и двамата влизаха под молитвено глъхналите сводове. Те обикаляха по чорапи край подвлажнелите мраморни стълбове, качваха се и горе, стареца, заврял палец в зеления си пояс, се усмихваше и му сочеше, и разправяше тъмната история на този храм.

Хиляда години от всички краища на света християните са принасяли скъпоценности и украшения тука и майстори най-изкусни са вземали донесеното и изливали сръчността си в него и света и мира е вървял

насам да се чуди и мае на изкуство и красота. От зелен мрамор и порфир само стотини стълбове подпират купола и сводовете, кадрото на срещните врати е от самородно сребро, по-оттатък на онези — слонова кост, и навред стените с пъстър мрамор, какъвто и в аравийските пустини надали вече ще се намери. А златната мозайка под сводовете сякаш човешка ръка не я е редила… И всичко туй по волята на аллаха един ден трябало да мине в ръцете на правоверните. Такъв е делът на тази земя, отделен на гяурина — плодовете от неговия пот и изкуство да обира този, когото пророка е напътил с меч и огън да разпространява словото му. Само едни тъмни сенки от иконите на разпънатия Христос и светиите му по мозайката, тук в стената недоизличен кръст, таме под свода ангелско крило — това е всичко, що е оцеляло в някогашната светиня на християните, от тяхната слава и от техния бог. И… още една смътна надежда — там горе вкаменените врати, в които уж някога, когато падал под мюсюлманите храма, се бил скрил свещеника им — да се отворят, да излезе пак той и молитвата му отново да овладее „Айя-София“.

Стария ходжа отколе вече почива в земята, а тази му повест Селим още помни и всяка вечер, обхождайки джамията, я преговаря по сенките на мозаичните икони, порфирените стълбове и врати с кадро от сухо сребро. Той с хората твърде приказка не може да срещне: ни дума лесно може да си подбере, нито пък да ги дослуша може: — както лястовиците се вият отвън около кубетата и стрехите на джамията, така по цял ден и неговата мисъл се мотае само около нея — мисъл мудна, неясна, без начало и без край.

Дохождаха усилни години, когато глъхваха пак като сега стамбулски кйошкове и градини, замислени мюсюлмани само скубеха брада, потреперваше дори и Дивана на падишаха. Селим Ходжа с равни, мерни стъпки обхождаше попотените стълбове, морни сякаш

от чакане излизането на попа от вкаменените врати, и в такова време невнятен страх обземаше душата му. Най-вече преди вечерната молитва: през прозорците на кубетата слънчевите лъчи се разливат върху златистата мозайка, тук-там трепват сенките на недоизличените икони на Христа и на светиите, като че оживели, надничат да видят: не е ли дошел часа на възкресението им? Селим Ходжа плахо се озърташе — струваше му се, че и под сводовете ангелските крила захващат да помахват, кръстът изпъкваше изпод мозайката, и с разтреперани ръце отиваше горе опипом да се увери дали и вкаменената врата не е захванала да се разтваря.

Но мигом разклатената му вяра отново пак изпълваше цялото му сърце, щом той се изкачваше на викалото на минарето да запее: Бог е велик — бог е могъщ… И Мохамед е неговия пророк…

И времето вървеше тъй тихо, тъй неусетно, както гълъбите прелитат от една прозорец на другия в кубето на „Айя-София“.

Трижди по-добре да бе го прибрал аллах от този свят в тия дни, когато на неговия зов пет пъти на ден правоверните вървяха на джамията абдес да вземат, когато всеки държеше закона за вярата си и чужди съблазни не мамяха ни знатния сановник, ни глупавото невидяло още нищо момиче. Откогато той почна да старее и по-високо от долнйото викало на минарето не можеше да се изкачи, само вече безчинства наоколо си гледаше. Синове на някогашни най-благочестиви паши и бейове — забравили и рода, и пророка — по цели нощи с безверници ядат и пият, из харемите им не млъкват никога песни и даарета, да спират който мъж помине из пътя, дори и софтите — на другите за пример да бъдат — тръгнаха и те с чалми, разнебитени като врабчи гнезда. И аллах отведе очи от тях. Сега ред по ред се изпълнява всичко тъй, както е казано в светата им книга

— седем краля ще се вдигнат против тях, за да ги върнат там, отдето са дошли… Той сам с очи току-що видя живо и умряло да върви към отвъдния бряг.

Селим Ходжа изтръпна от мисълта си. Както обикаляше джамията, повдигна очи, видя насреща си вкаменената врата и краката му се подкосиха. Във вечерния сумрак наоколо „Айя-София“ бе глъхнала в благоговейната си тишина; той се ослуша: някъде в кубето прехвучаха крилете на гълъб и пак сводове и стълбове потънаха в своето безмълвие. Негли в такъв потаен част ще чакат да се отворят тия врати, за да излезе от тях свещеника на неверниците със златна чаша в ръце… Той се озърна насам-нататък и вдигна ръка към вратата: пръстите му от треперене не можаха да се задържат на каменните двери, а нему се стори, че самите врати треперят да се отворят вече. Мигом му притъмня, наоколо стълбовете се завъртяха и той се повали безчувствен на очите си.

Долу на уреченото място още дълго го чака муезина, докато най-подир тръгна да го търси. Пред каменните врати той се спотъкна в него, подигна го, но едина му крак и ръката му бяха се схванали и със сплетения език напусто той се силеше да каже нещо на другаря си.

От тая есенна вечер песента на Селим Ходжа се не чу вече от минарето.

КОНЕКРАДЦИ

От една страна, между няколко дълги стрехи, стърчи олющеното минаре, от друга — зад песъчливи ридове се разлива морето, далеч в ширинето нататък. Приседнал навръх рида от пладня още, Доко беше се загледал в оръфания крачол на панталоните си и не забеляза кога се разтопи вечерната зара над морските атлазени пазви. Татък надолу се счу тропот, тогава той се сепна и като зарна яхнал на кон чорбаджията, плахо се посви на мястото си, да го не види. Чорбаджията изви с коня зад рида и си отмина, той вдигна пак глава, като че го хвана яд сам на себе си — какво има да се бои пък от него!… И не само от него, превива пред всекиго той врат и никого не може да гледа в очи.

— Ама — захваща да се укорява сам Доко — като съм сгърнал ръце тъй, зарязал жена и дете…

Къде пък да вървя? В къщи — пущиняк, с кого, какво да захвана!… — От кожата си навън не може да излезе. И пак се загледа наоколо.

По песъчливите крайморски рътлини нищо се не мярка. Нататък се чува дремливия шепот на вълните. Като въздух те се подигат над мощните морски гърди, кривват пенливи гриви и летят към бреговете. Смърква се…

Как си кроеше той в затвора, кога вечер лягаше или кога му додееше да плете кесии. — Щом като го пуснат, и ще се хване за работа. Дренки ще отиде да бере, гъби да търси — никога няма да остава парапет, да го язди дявола. Не за пари ще работи той — като има хляб в къщи, защо му е повече! Ами тъй, да се види и той наред с хората, да го не отритват вън от света. Билото било, отсега нататък да се прибере с жена си — делник на работа, ще познават тогава празника и ще му се радват

наред със съседите. Тъй досега както е вървяло — минава Коледа, Великден, без да ги познае, без да сети, че и той е човек. Дотегна му на душата все от одвън да дебне света като вълк. Иска вече да влезе между хората…

А като го пуснаха от затвора вчера, рече да си отиде в къщи. — Никого няма. Похлопа, повика; съседи се обадиха, жена му отишла и се главила ратакиня. Намисли, ще я повика, двамата да се приберат пак, да види и детето си — за него най го болеше сърце… Тя, като го видя, не му даде и приказка да продума. Няма време да се върне при него да гладува — детето го дала да го осиновят людски хора.

Остана самичък насред пътя, не знае къде да се дене. Тръгна той намерки дано работа намери, я да го повика някой, а де помине, всички го изглеждат, като че сами с поглед да го отделят от себе си.

Цяла нощ броди като пущиняк насам-нататък: на разсъмване, кога касапи понесоха агнета към салханата, той влезе на рида — отстрана пак да гледа.

— Няма да се убия, я! — прегърна вирнати колена той и се загледа в потъмнялото море нататък.

И както стоеше тъй, зад него се мярна нещо; той се озърна и нисък, сбъхтан човек се ухлеби насреща му.

— Рува, ти ли си бил… — светна пред очите изведнъж на Дока.

— Подуших те, отдалече те подуших… — пойде Рува. — Оттам хи, като те зарнах, и сякаш нещо ми каза.

— Хай да те!…

— Ами кога те пуснаха, че си се окумил тъй самичък? — приседна до него Рува и се спогледаха и двамата, радостни, че са се намерили пак.

— Вчера — въздъхна Доко и изведнъж току клюмна глава. — Ама излязох, братко, и ме налита отново да се повърна… Ни жена ми ме рачи, ни аз сам зная за какво да се хвана. Сгърнал съм тъй ръце, стоя от отзарана тук.

— Ех, тъй си е то — като му изтървеш края веднъж, Доко, тегли го за опашката…

— Най ми е, че няма за какво да се хвана — тъй ще ми се запуши душата — повтори пак Доко.

Те се смълчаха.

Лятна вечер засеняше ридът, вятъра беше притихнал. И само през морето татък тежка гемия се примъкваше към брега.

По едно време из пътя надолу се счу пак конски тропот, задрънкаха железа — яхнал на разседлица алест кон, се показа човек, водейки след себе си катър.

Рува изведнъж сдърпа Дока да мълчи.

Човекът, преметнал на рамо железни букаи, зави по пътя и без да извърне глава да ги види, отмина с катъра нататък към морето.

— Каруцаря, Дабито… Върна се напред от Добруджа, сега ще закара крантите си на ливадите да пасат. Ела да го преварим оттук през Суходол…

— Ехе — съживи се изведнъж Доко и скочи, — може ли ни отвори работа: както бяхме останали парапет…

Рува турна пръст на уста. И двамата тръгнаха нагоре.

— Ти хубаво гледай — подйе Рува, като се спуснаха в потъмнелия Суходол, — Даби сякаш с лопата са го изтърсили, не мой да кара. Ний да им се метнем, топъл хляб в Кюстенджа занасяме оттук.

Доко, както беше го зяпнал в устата, като чу Кюстенджа, цял се разтрепера. — Да прехвръкнат таме границата веднъж те, отвъд друго царство, на друга сметка живот!…

Нощта, ведра и тиха, облъхваше вече наоколо. Татък под ридовете едва-едва се долавяше дремливата вълна. Два малки фенера огледваха брега от гемията, която се канеше да хвърли котва.

Кога конекрадците се изкачиха над Суходол — и месецът се подйе над потъмнялото море и хиляди златни късове от него се раздробиха по дългите.

— Видиш ли го? — смушка Рува другаря си. — Хи-и, при крушата; туря им букаите.

И двамата се свиха зад драките на връх рида и дебом заизничаха към потъмнелите ливади, прострени чак зад границата оттатък.

Каруцаря, както беше коленичил, турна букаите и на катъра; стана, изхлузи им юларите, после цъкна с огниво да запали цигарата си и хвана пътеката под склона на Суходол пак към морето.

— Хайде — изправи се нетърпеливо Доко.

— Чакай, докато изгрей месеца над полето, ний ще прескочим границата. Оттам или при градинарите, или ще им престрижем гривите и утре на пазаря в Кюстенджа — търговци…

— Докато той дойде да ги подири тук, ний ще си умийме ръцете от тях!… — скочи радостно Доко и тупна по гърба другаря си.

Месеца едва огрея върховете на ридовете — в ливадите още се тъмнее. Мълчаливо те се засмичаха надолу. — Ето доближиха запасания кон. Той подигна с усилие предни крака, букаите глухо се раздрънкаха и те плахо се озърнаха и двамата… Доко се хвърли, хвана коня за гривата, Рува откопча букаите от краката му и ги стрелна настрана.

— Разпаши пояс, примката на врата — и му се мятай… — втурна се Рува запъхтян и към катъра.

Мигом и двамата се метнаха и полетяха през полето.

Равно и широко е добруджанското поле, а в полумрачината още по-широко става!

Навирил опашка, мята запъхтян коня предница напред, по него катъра кълси от все сила.

— „Дръж се, не бой се, вятърът те носи“, вика коня — обади се Рува. — Пък катъра ситно дребни, ама: „мотика и лопата — гроб ти копая“…

— Я, я — пресече го Доко. — Ай сега, ако не стъпчем разколното, Рува…

Татък в мрачината изпъкна колибата на пограничната стража. Те завиха по-отгоре, приведоха се мълком и полека приближиха границата. Кога дойдоха

наспоред с колибата, вече дъхът им се беше свършил. — Рува изведнъж сбута катъра, изпращя по него с коня и Доко и полетяха пак с все сила нататък. Само един светнал прозорец на колибата като зорко око ги сподири из потъмнялата Румъния.

ДЯДО МАТЕЯ

Дядо Матея се подема по широката белокаменна стълба; тропотливите му стъпки кънтят из безлюдната сграда на дирекцията. Между разсилните той е най-стар, няма свои и спи тук самичък в една от задните стаи под стълбите. Затова всеки празник другите разсилни си отиват, а той остава да пази сградата и да проветря канцелариите.

Вече тъй се е свикнал с реда дядо Матея, че щом стане сутрин, и самите му крака го повличат от стая в стая да разтвори прозорците. Повечето стаи са тъмни и тесни и във всички задавя смрад от тютюн и от хора. Долните две само, дето стоят началниците, са широки, с високи тавани и от сапуня на умивалниците лъха един тънък, благ мирис. Тези стаи той проветрява най-подир — така му беше поръчано от стария началник още — да повъзчаква, докато се вдигне мъглата и огрее слънце. Колкото и да е сънлив старият разсилен, кога се доближи до техните врати, като че се посепва. Излеком натисва ключалката, открехва, промъква се вътре и макар в празник кабинетът да не изпълня присъствието на началника, щом стъпи на килима, той погледне широката писалищна маса, канапето, пак ще си подръпне по навик синята куртка отзад и внимателно ще отиде до прозореца.

И до обед — на пътя ли излезе с насрещния фурнаджия да поприказва или си намери някаква работа из сградата — той по няколко пъти оставя и приказки, и каквото е захванал, и се връща към кабинетите на началниците — поне така от вратата да надзърне.

Следобед, когато мине вече пладня, дядо Матея отново тръгва из канцелариите да затвори прозорците. Дохожда до стаите на началниците, поглежда и в едната, и в другата — но за тях не е време, нека се проветрят още някой час… И с бавни тропотливи стъпки той се повръща към белокаменната стълба.

Допреди три-четири години той се изкачваше чак на третия кат, без да се хваща за перилите. Днес, откакто боледува лани, краката му са съвсем подкосени: подига едина и сякаш чака тропотът му да прокънти из сградата, тогази с другия да се подеме. От първия кат вече стълбата е по-тясна, дървена и по-стръмна — тук разсилният с мъка се изтегля до половината, дето стъпалата се обръщат на друга страна. Там пред малкото равно място се отваря прозорец, по него са наредени няколко саксии цвете, градинката на дяда Матея. Две андришета, две мушката, един карамфил и няколко стръка латинка. Зиме той ги пази на топло зад джама, а на лято ги нарежда отвън по прозореца и обгражда с малък стобор дъсчици. И всеки празничен ден така старият разсилен сяда на един стол без облегало тук и се радва на градинката си. Тя му припомня оная пред тяхната къща във Воден…

Години вече откак е оставил бащина стряха той, а с годините колко свят е отмилял и забравил: една градинката сякаш и сега да я гледа пред очи. Така току срещу сайванта, подигната на нисък дувар, обрасъл отвред със здравец. Горе по дувара стоборът беше слетял; там цъфтяха няколко реда тъмножълти ружи. Долу между здравеца изтичаше чучур, който разговаряше целия двор пред къщи. Майка му на смях беше прозвала този чучур стар свекър.

— Като забъблал, като занареждал… — казваше тя. — Поспре се, поуравни си приказката, па току се ропне изведнъж, задроби се, запреваря една през друга… Ако си нямаш работа, седни, та му проумей…

В онази схлупена къщичка баща му и майка му си прекарваха дните, не бяха никога сещали самост, че и клокотя на чучура им додеяше понякога. Те не знаеха какво е да те затворят в една безлюдна сграда като тази. На, глъхнали наоколо и стаи, и стълби, само в тръбите на парното отопление се окапват капките. Зън-кап, кап-зън, сякаш и те, сиротни, се ослушват в тишината… Не за един чучур тука ще петимясваш, не ще се радваш на градинката на прозореца, ами…

Дядо Матея подема очи и се загледва навън. Високо, светло небо, простряло се над Витоша, над Лозенските планини чак оттатък. Кротко априлско слънце блещи по покривите и джамовете на къщите, наредени по улицата надолу. Тази е от тихите софийски улици; по нея живеят все повечето големци и търговци. Сега господарите са на разходка, затова сам-там по вратите наизлезли слугините и те са се стъкнали, променили, рядко някоя от тях без бяла престилка. Ето пък от напречната улица двама вестови завиха и се спряха при първата купчина слугини. Единът с накрехната шапка, завити на витло мустачки, тряба да е дяволит някой. Щом се спря, погледна уж настрана, продума, та чак и другаря му викна със слугините да се смей… И те слугини, ама изучили от господарките си да се кършат и въртят, както тряба. По-голямата хванала дръжката на ключелницата, облегнала се въз вратата, люлее се на нея и само се кикоти срещу вестовоя. Другите пък сгънали пошче в джеба на белите си престилки, току го попипват и обръщат.

— Господарите отишли на градината да си правят празника, слугините пък по вратата на улицата: кой де намери, утолява душа… — си мисли дядо Матея и отплесва поглед нататък. По цялата улица само слугини и вестови. — И приказват, и се смеят… отде вземат всички толкова приказки!… Какво ли е пък там в градината. От една врата изскочи млада жена, дръпна

черна пола и бързо-бързо закрачи надолу. Кой знае, тя тряба да се е бавила с нещо из къщи, свършила е и се препира да свари поне накрай от празника в градината. Отби край стоварената таме през празното място грамада тухли и се затули.

Слънцето е на залез, покривите и къщята потъват в сянка, татък по боровата гора и семинарията проблясват сетните лучи. Небото — то като че все повече се разширява над Витоша; над Лозенските планини почва да се избистря една дълга бледозеленикава ивица. През улицата издрънка закрита кола, спря пред първата купчина слугини, коларят подаде на някоя от тях два хляба и отмина към по-долните врати. След хлебаря, прегърбен под кобилица, дрипав дебърчанин се изстъпи сред улицата и изви сладкопойно: „Кисело млеко-о!“ Протегнатият подпев на дебърчанина като да подава знак на слугините и вестовите: едни с хляб, други с паничка мляко в ръце се разпиляват. В улицата стана съвсем тихо. Ни човек да се мерне вече, ни да проскърцат отблизо врата. Сякаш, спомня си старият разсилен, да е във Воден — неделен ден преди отпуск на черкова… или кога мъртвец изнесат от махалата, отидат всички да го ровят, наоколо стихне, та до вечерта и децата не смеят да се покажат на пътя… Дядо Матея се изви насам-нататък, търси да се загледа в нещо… Наведе глава над полинялата си градинка: иска да помирише листата на андришето — тъй тучни и миризливи на лято, те сега са сухи като книга — и той едва-едва догажда слабия им мирис. — Вечерта повява със своята пролетна тъга вече; невидено някъде отвисоко се ронят в превара гласовете на диви патици… Колко хубаво е това теменужено небо, тези гласове на дивите патици, що като блага вест се сипят от него! И нещо мило, отдавна забравено гали и повдига разсилния: ама де, какво беше? Той събира вежди, напряга ума си, но и споменът не може да

припомни… А капките в тръбите на парното отопление все тъй сиротно се окапват: зън-кап, кап-зън… и нему му е тъй криво, до прозореца самичък. Пък и сякаш чака все още нещо тук и не му се става…

По едно време, както се е окумил пред градинката си, старият разсилен пак вдигна глава — някакъв тъмен шум се подигна откъм градината и като че почна да се мотае сам в себе си. Тук дръннаха джамове, таме на балкона се отвориха врати: слугините разтребват вече за господарите си. Не мина много, и шумът от градината сякаш се разля и понесе насам. Пред грамадата тухли отдолу се показа едра госпожа, загърната в черната си дреха, с вирната глава и закрачи насам. — Що е стан изправила, що рамена! — отваря очи дядо Матея и се навежда през саксиите. И върви — гърдите ѝ сякаш преливат от радост… По нея две госпожици се спреварят. Те пък, да изглеждат по-кръшни, излезли на разход по летни дрехи, та сега стиснали омбрелки, бързат да се прибират. Отделиха се от срещния тротоар и тъкмо да минат отсам, напет офицер им пресече пътя. Госпожиците се изкикотиха, сабята на офицера издрънча по дяланите камъни и той важно закрачи напред. — Старият разсилен като че нещо го подема от мястото му, гледа надолу: вече цялата улица зашумяла, чернее се от свят. Тук мъж и жена се хванали подръка, вървят — не вървят, а подскачат радостни! Там майка и баща водили дъщеря на разход, мирно и чинно си я пак прибират в къщи. След тях чевръст старец — не можа да търпи да върви отподире им — ето изобиколи ги, излезе напред и бързо закрачи, като че и той подмладен от пролетта. Ето — хо-о-о, цял ред млади затвориха улицата — въртят бастуни, смеят се и викат… Мигом светлата ивица на електрическите лампи блесна пред къщите — светлината, шумът и радостта на празника се пренесе тук…

Лицето на дядa Матея вече свети цяло, също тъй както в детински години на Великден. Случвало се е да го оставят да варди къщата или да е болен, не може да отиде да срещне Възкресение Христово на черкова. Стои самичък, стяга му се душата и не знае какво да прави. Най-подир тракнат с вратата баща му и майка му, донесат светия нур, по-скоро той си запали от тях свещта и като заблестят на всички свещите из къщи… майка му ще се избърне към него и ще додаде!

— Ето и за тебе радостта на Възкресението…

Старият разсилен се изправя на изтръпналите си крака, хваща се за колена и бавно се спуща в полумрака да затвори прозорците в стаите на началниците.

СОКОЛ

Ведра нощ приспива селото. Ни ромон, нито птичка. Не шават дори бдящи сенки…

— Тихо, чуй! Сякаш песен се подйе в нощта.

— Там, оттатък в кръчмата, пеят.

— Туй е хрипкавия глас на Ашик Али. До дълбоки полунощи той още късние по кръчмите. Ела да го видиш!

— Колко се е предрал гласът му! Този ли е Ашик Али? — Какво ще правим, да влязваме и двама в тази кръчма. Да си вървим. Вътре пълно със селяни.

— Я стой! Като да обърна песента на плач.

— Не може и досега да прежали сивия си сокол… Остави го…

— Чакай! Вратите на кръчмата са отворени. — Ей го, хи-и, седнал с тамбурата си — отгоре, — какво разправя?

„Да придебне, да удари юнашкото ми пиле право в клето сърце… главата му за бакшиш да донесе“.

„Такъв му е закона сега! Сокола е вредна птица…“

Туй е онзи кирливия ловец, с пипонястото лице, дето е приседнал в кътa. Виждаш ли го?

И дядо Мано се погнуси от него:

„Тю, да се не види и закона, и управата ви! Туй ли е вредата на сокола, че две пилета в лято ще грабне!…“

„Няма за вас друга работа — додава друг, ами сте пощурели птиците да требите — от туй да си вадите хляба…“

„Грях, грях и срамота да посегнеш на таквази гадина… Сокола ти е другар и на път, и в гора, и в

премежде… Ами кога угарисваш наесен — с вис над браздите ти се вие от сутрин до вечер.“

— Тъй се виеше и сокола над Ашиковата стряха, дето стърчи без оградня накрай село. — Щом зора зазори, той ще излезе из къщи и първа песен на сив сокола ще запее. Тогази ще вдигне тамбурата, ще вземе на рамо сокола и ще тръгне из село… Сам е в този свят, но докато му беше жив сокола, не сети ни глад, ни самота. Той на Ашика береше грижата. — Както е приседнал под някоя сянка или пред някоя одая, избърне се, погледне сокола — той свие рунтави вежди, подйеме се от коляното му, плюшне криле и вече сам си знае… Ашикът пак запява кръшна песен: как две вери стена между две сърца са вдигнали и как за тях денем-нощем мира няма… А спре се слънце на пладня — соколът лети-лети към него, стегнал в железни нокти сив-грив гълъб или яребица — птица, що сякаш бог от небеса е пратил на Ашика…

— Как да не жали сиромах певец като по брат, като по другар за него!

— Онзи ловец, който се щура по полени само да придебне врана или ястреб, издебна веднъж и юнашкото му пиле тъкмо като се спущало към село, с дар за Ашика в нокте… Чуй!

„Вдигна му главата и отиде… кмета за бакшиш да търси…“

— Ашика ще заплаче.

„Не съм крив аз я — закона. Който убие граблива птица…“

„Закон!…“

— От яд сякаш се схващат челюстите му.

— Виж — какво замахна с тамбурата и застана пред тезгяха настръхнал.

— Ашик Али ще заложи и тамбурата си да пропий тази вечер… Остави го.

КРАЙ ЗАПУСТЯЛАТА ВОДЕНИЦА

И хлопота от звънеца на щура коза заглъхна нагоре из гората. Прекарал толкова премеждия, Велчо отпусна сърце и се запъти по-смело по оставения път, под който се разпиляват камъни от някогашен насип. Сега вече от никого не го е страх. — Бръкна той пак в джеба на панталоните си, преся дребните зрънца през пръсти и мускоривото му, длъгнесто лице светна. „Таквизи клинета и брадати мрени ще измъкнем!“ Отпреде му се мяркат купчина риба. Наял се той, наяло се и Нямото и не знаят де да я дянат!…

„Ще я продаваме!“ — си отвръща сам.

„Ами ако ни хванат! — сепва се той. — Майстора изведнъж ще се сети, че съм му откраднал билето… И както е сърдит, дето побягнах от тях, ще ме заведе право при старшията…“ Като му мина през ума старшия, той изтръпна и се пометна от първата си сметка. — Няма да я продават, ами сами ще си ядат рибата. Ще я пекат на дървени шишчета; може и чорба да си сварят в гърнето. Каква хубава чорба с мащерка става! У майсторови му пролетес изядоха с калфата една паница. Хем и тази риба дал не бе с биле ловена. Майстор му все с таквизи борави. В дюгена му, в чекмеджето, стои пълна кутия с биле и колко пъти го е вадил пред еснафи да се хвали. — „Само една кривачка от туй като стрия — викаше веднъж през зимата той, — да видиш: смокове в джобове… Нека тогази всичките жандари да тръгнат подире ми, ако щат!…“

И право от тази кутия открадна Велчо зрънцата, кога майстора му беше се заиграл на табла в насрещното кафене. — Сякаш радостта му го повдига за

мишците, той бързо се спуща надолу и пред премрежения му поглед се мярка купчини риба, надула хриле, зацапала силно с опашка… Букакът се разведря вече над него, оттук-оттаме през гъстолисти грани наднича високо небо и долината го облъхва с пресния си дъх. Ето и прелеза на порутения дувар. Той се подйе за лозината, прескочи разпилените наокол камъни и тръгна пряко ограднята, обрасла в пищиделки и бъзак. Тук стърчи прогнил улей, под него търкулнат воденичен камък, татък из върбалака се мярка грохналата стряха на воденицата. Велчо не може да търпи. Нямото сетне ще дири — сега, чакай! Да хвърли билето! — И той бърже възви надолу към покритата с глен бара.

„… Като го фъкна ай тука и барата ще се покрий с риба! — Не ми тряба да ходя много нашироко, да ме хванат… — Не ми тряба да ходя много нашироко, да ме хванат…“ — Метна поглед под воденицата той, долови камък, изсипа върху една плоча черните зрънца и чевръсто зачука. — „Сега две-три глисти още… Там под върбите дип ги имаше…“ Стана, обърна няколко камъка, па се повърна, мацна глистите върху билето, удари с камъка да ги разкъса и вдигна плочата. Хвърли под воденицата малко, пристъпа два пъти — хвърли в ракитака и най-подир хвърли и плочата сред барата.

Изчофили той кокаляста снага и припна нагоре към воденицата да види Нямото.

Прашен, дебел паспал пребуляше кътове и пезули, край тях са разхвърляни дъски от хамбари, воденични камъни, колела без наплати. В камината се вие тънък прозрачен дим. Велчо пристъпи до огъня, надвеси се над олющеното гърне, закрепено върху два камъка, и фанара от закипялото мляко изби челото му… „Този пак е извардил някоя от манастирските кози в гората!“ — обърна той очи към Нямото, който бе се търкулнал с клюмнала върху ръка глава. „Само да му смигам и ще скочи!“ — Ама подире не мож го удържа: по-добре да

почака — всичката риба да се упои! — помисли си Велчо и приседна мълчаливо до камината. — Онзи ден да хванат един некръстен свирец, препушваха бързеи и вирчета, свираха се под подмоли, какво не. Като им се падне да забият нокти в хрилете на някое клине, на седмото небо се вдигаха. Пък сега цяла камара ще хванат, ай тъй: без да копаят чимове да пушат, без да гребат вода — сама в ръце ще им дойде… И пред очите му ту пляска, ту броди запоената риба.

— Е-е-ех — скочи той и побутна с крак Нямото. — Ставай, Ранко, ставай… Ела пилатици и брадати мрени да ловим!

Ранко опули очи и се надигна сънлив.

— Ела… ела подире ми… — кимна му той към вратата и помахна с ръка, като риба опашка.

И двамата изскочиха навън и се спуснаха надолу към върбите, по върховете на които още трептяха пречупените зад скалите зари на слънцето.

Изведнъж Нямото се хвърли към водата: „М-м-м!“ — засочи той на Велча няколко обърнали нагоре корем рибки. До брега из жабуняка, край разклонените корени на върбите, сякаш да бяха навървили една до друга, една до друга рибки. Лъскавите им люспици, по които трептят вечерните зари, като да премрежиха очите и на двамата, и те се хвърлиха да ловят рибките. Но… рибките и не помръдват, сами им се вдават. Те не ги ловят, ами ги събират като гъби. И лакомията и на двамата секва.

„… Все малки — си дума Велчо. — Ама и голямата риба не стои на плиткото… Пък и ако хапне биле, спуща се надълбоко в студената вода и го избълва…“ — Тъй бе чувал от майстора си.

— Риба е хубава, когато тъй я измъкнеш от някой подмол дълбоко, запръхтяла, замятала опашка — не тука на плиткото да сбират тези некръстени свирци и да си пълнят пазвите с тях.

— У-у-у… — зави Нямото и замята ръце надолу.

Велчо изви глава. Край другия бряг навред из водата, из жабуняка рибка до рибка, сякаш някой е засял с тях. И двамата се спогледаха мълчаливо, като че не им дава сърце да я сбират…

— Сбирай де, няма да оставим рибата тъй я! Какво ме гледаш! — ропна се Велчо престорено и показа с ръка към рибата и пазвата си. И те се наведоха пак: колкото сбират риба, повече се мярка пред тях. Кръстовете им се отсякоха, през мокри им пазви зачурка вода.

Слънцето вече западна зад скалисти вършини, вечерника зашумя надолу из върбите и мощнокрил орел с вис се завъртя над свряното си горе в скалите гняздо. И на двамата вече бе омръзнало да сбират, спогледваха се мълчаливо, но като да не смеят едни от друг да излезат от водата.

— Я, я гледай!… — подйе уж сопнато Велчо.

През изпъкналата пазва на Нямото, който се бе навел към водата, паднаха няколко рибки. Той вдигна глава, хвана се за кръста — не му се повече сбира.

Велчо се изстъпи сред водата и двамата се загледаха пак мълчаливо.

Изведнъж наоколо им притъмня: чер облак гарвани прелетя над долината и засени небесната синева. Велчо и Нямото плахо извиха очи. И на шега, уж да се разсмеят само, Ранко се наведе, вдигна из водата рибка и я запокити да удари Велча право в лицето.

— Не си играй бе… Затуй ли тази риба… — не довърши сърдито той.

Нямото му додража, че го разсърди, бръкна в пазва, сграбчи цяла кривачка рибки и ги запокити пак към него.

Велчо се разсърди, дръпна сърдито ризата си и напук изсипа всичката риба, която беше събрал във водата.

— У-у-у… — се закикоти Нямото, тутакси дръпна и той риза и без да му мисли повече, зацапа навън към пясъка.

Излезе след него и Велчо, приседна на пясъка и заспуща крачоли над просмуканите си крака. — Толкози много риба той никога през живота си не бе виждал! И защо я изтровиха, защо я събираха — пак да я хвърлят! „Ама тъй, като не се мъчиш да я ловиш… я да си я гонил из ракитаците, да си я припушвал край подмолите, тъй ли ще я хвърляш…“ И той я хвърли уж напук, а Нямото сякаш туй и чакало — изсипа я, без да му мисли, и изскочи на брега, не ще да знай!… На Велча му е криво и за рибата, и за Нямото, и за себе… Сякаш някой тежък грях си беше вързал на душата, първи грях, който той сеща да е сторил.

— М-м-м — изсумтя Нямото, доближи се до него и го тласна с ръка, да си вървят.

Велчо стана, изви рамене, като да се отърве от него, но без да ще, разплака се на мястото си…

Край ракитаците, наокол върбите, почваше да се здрача.

В ГЕТСИМАНСКАТА ГРАДИНА

Колкото Христос да уверяваше учениците си да се не боят от нужда и страдание, защото само чрез тях ще достигнат съвършенство, синове божии да станат, учениците ясно виждаха как, откогато настъпиха тежки дни, всички се вдадоха в ежби и разправиите се не свършваха помежду им. Сега те често припомняха живота под стряхата на тъщата на Петра; онуй време, когато името на учителя им едва току-що почваше да се мълви по бреговете на Генисаретското езеро и те се теглеха един други към него, без сами да разберат добре още кой беше той и какво искаше да ги учи. Повечето от тях привличаше откритото му и добро лице, с цъфналата усмивка на устни, и неговата тъй проста и игрива реч, като че право от сърце извира и както казваха някои тогава, и за сърце хваща. Петър пък рядко се спираше да го послуша и да му се порадва дори: зализан със своята ладия и рибарски мрежи, нему стигаше тази радост само, да знае, че в дома му стои Христос. На госта прислужваха тъща му и жената на брата му Андрея; те и двете в скоро време тъй бяха се свикнали с него, с лекия му нрав и шеговитост, че не сещаха съвсем людсък човек да има у тях.

Комахай всеки ден следобед Христос излизаше от къщи да приседне на вехтия чардак, дето Петър разкачваше мрежите си на слънце и отгоре една полуизсъхнала лоза простираше дълги ветви. Оттука се гледаха зашумели в оливи и зеленина равните покриви на целия Капернаум до самите брегове на езерото долу, сините води на езерото, тук-там с по някоя лодка по тях, и високите планински върхове околовръст. Христос можеше да стои по часове да гледа и да се радва на този простор пи ведрина и никога не му се насищаше; само учениците рядко го оставяха — Заведеевите синове и двамата, нисичкият Тома, дето все уж ником привел глава, пък очите му играят на четири, Юда, забягнал от Кариота чак, Натанаил, ден не се минаваше да не додат при него. Един след други те си запуснаха занаятите, зарязаха и работа, и свои и за да бъдат по-близо до учителя си, най-подир всички се прибраха в къщата на Петровата тъща. Тогава и Христос нищо не обичаше тъй, както да превие кръстом нозе всред безгрижна дружина и да разтвори разговори; идеше му отръки да ги води; освен сладкодумен, какъвто си беше, още той с думите сякаш си играеше: можеше да ги върти и извръща, както си иска. Една вечер, когато Петър, с просмукани от вода крака, ствари отпреде му пълен кош с риба, той му се присмя и му каза: вместо риба, да беше се научил хора да лови, ще бъде по-добре. Други път заговори за по-прости работи — за някоя заблудена овца или за изсъхнала смоковница, — за каквото и да отвори реч, той тъй ще я подбере, тъй ще я завърти, докато се сетят тези, които го слушат, поглеж, закарал ги някъде, дето съвсем не са се надявали. Със зяпнали уста учениците гълтаха думите му и после много дни след туй те ги припомняха и преговаряха помежду си, когато виждаха как се откроява смисъла им в разните прилуки, що срещаха на пътя си в живота.

Понякога Христос повеждаше учениците си из града и макар учениците му да го ревнуваха от всеки людсък, който го доближаваше, те пак бяха горди с него, че дето поминеха, мало и голямо тичаше да го гледа и се тълпеше подире му. Сам той, като че не беше познал още добре цената си, не се държеше никак

на голямо: било елин или юдей, богат или сиромах, който и да го спреше на пътя, с всекиго завързваше реч и вредом, дето отвореха врати да го поканят, никому не отказваше. В крайната махала един кърпач на сандали се женеше; Христос помина с учениците си и като ги видя свекърът, замоли ги да сторят чест на сина му и на невестата: те влязоха вкъщи, учителят им седна в горния кат и като стар сват, сякаш бил и пребил с тези хора, пя, смя се с тях и отиде дотам, че когато се свърши виното, стана да се суети и вино да им търси. Колкото пъти учениците му посягаха да го спрат да не се повлича по ума на всекиго да му гледа кефа и да не се лъже да се доверява, на всякого кой отдето дотърчи при него — той никога не ги слушаше. Базиргяни с няколко жени, разположили се да ядат и да пият пред една кръчма и бозна какво им скимнало, проводили за Христа да отидел при тях; Петър като чу, хвана го за мишницата, не искаше да го пусне с таквизи грешници да го видят хората; а той му рече: здравите нямат нужда от лекар — и без да мари какво ще кажат другите за него, отиде и седна на тяхната трапеза. Учениците му само цъкаха и свиваха глава и не можеха да се начудят: как той беше навред като у дома си и между всякакви хора като между свои. Та и децата от мегданите дори, като научиха нрава му, и те не го оставяха да помине; дърпаха го за дрехите да отиде да играе с тях и той и на тях не искаше да прекърши волята.

Най-вече обичаше Христос да се разговаря с рибарите долу на брега на езерото; всеки път, когато излезеше от къщи из града, той гледаше да намери сгода да слезе към тях, да ги спохожди. На залез-слънце, когато по снежните вършини багрите на вечерната зара се преливат една в друга, рибарските ладии захващат отсам-оттатък да се примъкват по гладките води към брега. Привършили за днес ловитбата си, рибарите насядват по камъните и пясъка да си кърпят мрежите, чистят ги от плавак, а някой прехваща изморени колена, опира върху тях рядка брада, стои така само да почива и да гледа по гладката шир на водите трепета на отсенките от крайбрежните скали. Тряба човек да е рибар — цял ден да се е блъскал от ладията си да спуща и да вади мрежите и да се е белила кожата му, и да го е смъдяла от слънце и вода — за да знае сладостта на почивката надвечер, приседнал мълчаливо на брега: нищо не мисли, не го закача никой, гърдите му изпълва един дъх от черупки и разни водни буренаци, загнили наоколо по пясъка, и той слуша крайбрежната вълна едва-едва да приплясва под него. И все пак тия мълчаливи, самотни хора, навикнали никога да не дирят другари и разговор, кой знае защо, бяха обикнали и те Христа и щом го зарнеха да се покаже отгоре, един по един провличаха мрежите си по пясъка и отиваха към него. Той комахай всякога се спираше на края под рохлите скали, там Петър беше намерил завет да върже ладията си, там слизаше и пътеката от извора горе. В този час низ по низ жени със стомни на глава се спущаха по върлата пътека и също тъй се спираха да чуят какво разправя този странник на рибарите. Като виждаха че се събира такава тумба хора, от къщите наоколо прииждаха още мъже и деца и понякога се струпваше цяла навалица под скалите. Дори на два, на три пъти толкози свят се събра, че взеха да се натискат, стана тясно и Христос се видя принуден да влезе в Петровата ладия, оттам да разправя. Прехванал с ръка края на едната мачта, той беше се изправил сред ладията и кроткият му пълен с толкова доброта и любов глас се стелеше с вечерния сумрак над притихналото множество и сякаш също като сумрака унасяше и умиряваше и болни, и опечалени. — Какво толкова са се загрижили за хляб и облекло — казваше им той. — Не живее човек само за едина хляб на този свят, пък облекло — ето на: горага ни преде, ни тъче, цяла

зима е като болна, а дойде пролет, като се одени да се закъта в своите премени, сърма и коприна с тях могат ли се сравни? — И така до късна вечеря, звездите се срояваха в небесата и заварваха: няколко реда мъже насядали по брега, сложили стомни жените зад тях, децата като ярета въздръстили по скалите горе, всички с вперени очи все още го слушаха, а старците, сгушени тук-таме между множеството, с овлажнели от сълзи бръчки, от време на време поклащаха на думите му утвърдително глава и шепнеха: — Този тряба да бъде от коляното на Илия или Давида; духът на старите пророци е оживял в него.

Взлелели в сърце най-високите блянове да обърнат и прередят от основи цял свят, учениците на Христа всякога се сещаха някак шуто, като гледаха в каква нищета и окаяност живеят; и ако някога можеха да познаят силата и славата на учителя си и той да срещне прием наистина да отговаря на призванието му — то беше на тия проповеди от Петровата ладия. Откогато излязоха от Капернаум и тръгнаха по Галилейската земя, неведнъж Христа срещнаха със зелени клонки в ръце като същински месия: мнозина се считаха честити само да се допрат до него; мнозина хвърляха дрехата си да мине ослицата му по тях; само нигде не срещна хора с таквизи отворени сърца да слушат словото му, нито пък той можа да се отпусне и в захлас да задипли реч, със същата онази леснина, като че стрък по стрък къса в полето и китка кичи. За да повярват в него, на много места още преди да отвори уста да говори, питаха го откъде е, искаха да покаже някое чудо — да възкреси мъртвец, я да премести планина — и той в самото начало изгубваше охота да им разправя, сропваше се с тях или пък обърнеше им гръб и без да обели зъб да им каже дума, отминаваше ги. Освен това тези срещи и разговори с толкова хора, проповеди и поучения денем и нощем не му оставяха време поне с майка си да се види и да приказва и като че от блъскане и той, и учениците му вече бяха захванали да се изхабяват; цялата дружина сещаше, че всичко мъдро и добро, което беше се поналяло в душите им, те всеки ден го изгубваха и изцеждаха до капка да го раздават на другите и за тях оставаше само една пустота и досада от себе си. Неволно те взеха да дават ухо на клюките около тях, да се дразнят от упреците, че учителят им избрал таквизи нищо и никакви хора да води със себе си, най-подир в споровете си с книжници и фарисеи тъй се увлякоха и разгорещиха: като не намираха с друго да отвърнат на техните наддумвания и ловение на думи, те им правеха напук, не искаха да зачитат съботния ден, спираха се при самаряни и неверници и се подиграваха явно с благочестието и мъдростта им. Борбата повдигаше духа на всекиго от тях; премеждията, които минаваха през главите им, ги закаляваха още повече в новата вяра; навярно те биха взели на своя страна още много хора и колко по-славни дела биха направили, ако навиците, добити в тази борба, не бяха ги пренесли и помежду си.

Първи падна в изкушение сам Христос; препирните с книжници и фарисеи угасиха благата му усмивка на устни и тя, като повехнал цвят без мирис и без сок, захвана да се изкривява само в сух присмех. Той тръгна с наведена глава, никого не погледваше, мяташе едни къси крадливи погледи, сякаш мни и подозира всекиго, и постоянно разправяше за себе си и подпитваше учениците си за какъв го смятат. А увереността му в собствената правда го беше направила толкова горд и недостъпен: за всяко нещо отсичаше с две думи като с нож и не искаше да слуша никого повече.

След него и учениците му се отдръпнаха от общата дружба, сърдечните и братски разговори заглъхнаха помежду им, всеки, наведен, гледаше сам себе си

и повечето мълчаха или чакаха да се обади някой, да го хванат на приказката му, за да има с какво да се дърлят и наддумват по часове. По-напред, прехванати по двама за ръце, те навред вървяха вкупом, заобиколили учителя си, сега като разбита дружина се влачат през полето, един насам, друг нататък. Юда, останал отподире с някого, той пък все сметки прави и мърмори, че парите им се свършвали; никой не се спира да каже какво ще правят, само тичат от село на село да гонят вятъра. На едно място дори Юда се скара и с учителя си пред купчина людски хора, защото учителят му не виждал, че той вече от пестене косъма на две цепел и оставял да разливат някакви благовонни масла по главата му; когато, ако бяха взели това масло да го продадат, за колко дена хляб можеха да изкарат от него?

Последният ден още сутринта отрано учениците бяха излезли по гоите бърда над Ерусалим да причакват учителя си. На всички като че тежеше камък на душа; не знаеха какво да правят, а той — забравил ли ги бе или свещениците и садукеите успяха най-подир да го хванат и предадат, както му се заканяха от няколко недели — дълго не се вестяваше при тях. След пролетните дъждове нивите по цялото поле нататък бяха избуяли, сочни и зелени, небото беше пълно с лястовици; от време на време на слънчевите лучи блясваше като изумруд и сойката. Днес мъже и жени, според стар обичай, приготвяха вкъщи пасхалното агне и замесваха тънките безквасни пити. Затова полето навред беше пусто и едва сам-там из пътищата понякога се мярваше крива камила; с нея пристигаха от най-дълбоките пустини последните закъснели синове на Израила да празнуват Пасхата в града на Соломоновия храм. Учениците ту присядваха на някоя канара и дълго и мълчаливо гледаха как от пукнатините излизат гущери да пекат зелените си гърбове на слънцето, ту пък като че бяха гузни — не ги сдържаше на едно място, ставаха и закрачваха пак по бърдата. От крайните къщи на града непрекъснато долитаха до ушите им ясни гласове на агнета; дали наистина или като знаеха как се среща великия ден и от спомена за него, някои от тях често сещаха, че ги дразни мирис и фанара на печено агне, и от това досадата им ставаше още по-голяма. Вместо сега да е седнал всеки между своите, казваше Матея, и като всички хора да срещат бъдния празник и да му се радват, те обикалят като псета отвън покрай стените на града, облизват се само и се озъртат, отде ще излезе някой да ги погне…

Слънцето вече клюмваше на заход, краищата на няколко бели облачета светеха като бакърени над града и от долината на Йозефат захвана да подухва студен вятър, когато горе по пътеката от селото Витания се показа човек, приличен на Христа. Учениците тръгнаха насреща му и той, щом дойде при тях, отдели двама, каза им уреченият знак и ги проводи до една къща в града да приготвят трапезата: там ще отидат всички да ядат пасхалното агне. В същото време след губения цял ден и Юда, сякаш от невиделица, изпъкна отнякъде, и дружината, като се видя събрана, наканена да посреща бъдния празник, оживи се; едни взеха да протриват ръце, други пуснаха шеги и никой не забележи, че учителя им стоеше замислен и все май отделяше поглед настрана.

Те чакаха, докато сянката на нощта покри града; после завиха покрай стените и през няколко тесни, криви сокаци, дето сам дяволът от ада, ако речеше да се погне след тях, пак не можеше им хвана дирята — влязоха в уречената къща. Стопанинът беше постлал и наредил широката си горница както тряба: една дълга софра ги чакаше сложена, покрай софрата възглавници за всекиго да седне и дълъг бял месал да се престелят. От бягане и криене учениците на Христа нито един път не бяха си дояли през последните дни, камо

да се видят в такъва широка горница, събрани на братска трапеза. И тъкмо се започна вечерята, тъкмо всички задружно се отдадоха на радостта на празника, и учителят им наведе очи и тихом промълви, че един от тях ще го предаде. Както бяха превили кръстом нозе и опрели коляно до коляно край софрата, те, като ужилени от думите му, забравиха хапките си в ръце, отдръпнаха се и се запулиха в очи един други. Някой запита кой е предателят, оттатък други захвана да се вери, че не е той, а Юда се разядоса, скочи и хукна навън, без да се обади. Може би да заглади и да ги придобри пак, учителя им ги покани да ядат, на ближните до него даде да пият вино, потърси нещо да им заговори. Този път гласът му беше съвсем мек и звучеше с оная доброта и любов, с каквато бяха го запомнили от първите дни на дружбата им. Само на никого не се ядеше вече: виното не можеше да разкара преседналите на гърлото им хапки; на приказките му всеки отвръщаше с половин уста и от час на час им ставаше по-задушно в тази горница, дето трябаше да чакат, докато се приберат хората от улицата, и тогава да излязат.

Към полунощ едва учениците се изнизаха един по един от къщи, излезе и Христос, огледаха се и като мълчаливи привидения завиха покрай старите дувари, тук-там с проголени камъни по тях. Градът спеше в първи сън на пролетния празник; навред беше тихо; навремени само отдалече се доземаха тежките, равни стъпки на римски легионер, поставен навярно някъде на стража. Нощта беше ясна и безлунна, с редки звезди по небето; издадените горни катове на къщята замятаха тъмни сенки върху тесни улички, та учениците вървяха комахай, без да се виждат един други. Те бяха претръпнали от първия уплах; при това някои от тях знаеха, че Петър е скрил под дрехата си нож — имаха с какво да се отбранят — и бързаха да вървят по-чевръсто, защото след топлия, почти летен ден, нощта беше пак изстинала и по напечените им днес от слънцето гърбове сега лазеха хладни тръпки. Без да ги срещне някой, учениците с Христа излязоха от стените на града; една прясна студенина полъхна към тях от долината на реката Кедрон; те се спуснаха надолу, минаха по тясната бръв, после завиха под Елеонската планина и през прелеза на една градина се запрехвърляха в храсталаците на смоковниците и оливите.

В тая градина имаше малка пещера, затулена навътре всред оливни дърveса; последните дни Христос и учениците му бяха намерили туй убежище и когато нямаше де другаде да се прикрият, идеха тука. Все пак в пещерата те бяха по-спокойни отвсякъде другаде: нямаше в нея стопанин да му досаждат и да се бои, че ще си навлече някоя беда с тях, нито пък можеха тъй лесно ги намери, освен ако някой помежду им не ги издадеше. Понякога, като влязваха, мярваха им се светналите очи на лисица; веднъж един чакал се мушна между краката им. Затова пък вътре беше топло и когато те налягваха един до други, стопляха се още повече, та и през най-хладните нощи можеха да минат без огън.

Отпаднали вече от скитане, поизстинали и наскърбени, както бяха всички, те снишиха глави пред входа на пещерата, подобно някакви дивечи, навикнали тихомълком да се вмъкват в леговището си.

Христос досега не бе извърнал очи към учениците си и сякаш не забелязваше, че те вървяха с него; сега, като видя — да се отделят да спят, стана му шуто; той сети нужда да има някои свои отблизо, будни с него в този час, при всичко че още повече го теглеше да остане сам; да се посбере малко и да се опомни. Затова каза на Петра и на Заведеевите синове Якова и Йоана, тримата, които му бяха най-близо до сърце, да приседнат пред пещерата да го почакат; а сам възви нататък из шубърките, видя един мъхлясъл камък и без да

мари на росата по мъха, морен и измъчен, приседна върху него, опря лакти върху бедрата си и вряза един в други пръсти.

Когато сам повтаряше на учениците си, че няма пророк да не е убит в Ерусалим и няма пратен в първопрестолния град на Израеля да не е бил посрещнат с камъни, той знаеше добре какво и нему е предопределено и не от това искаше сега да бяга; само тъй скоро да се приближи края му не се надяваше: — живот ли бе туй, що той живя? Какво разбра от него и можа ли да извърши нещо, да каже, че себе си е познал в делото си, та и другите да го видят и да го познаят наистина такъв, какъвто сам беше и какъвто искаше да го познават и приятелите му, и враговете му? Приказки, едни приказки мля и премила той като празна воденица навред — това, дето му бе най-противно у книжници и фарисеи, когато се срещаше с тях — и за туй всичко, което учи и проповядва, се обърна тъй лесно наопаки и дотолкова, че не само учениците му не можеха да го проумеят, ами и сам като че беше се объркал в думите си и често не знаеше вече дали е той или не е? А как едно време всред самотиите на пустинята, изтегнат под сянката на някой стволест кедър, само с кратуна вода пред себе си той бленуваше да изпълни своето призвание и премисляше и нареждаше живота си?

Понякога и там не можеше да съвладее себе си напълно, духа му примамваха разни изкушения и по цели часове той се бореше с тях като с нечисти съновидения. Един път при изгрев-слънце се беше изкачил на най-високия връх на планината и като видя безкрайните земи, що се простираха под него, стана му криво и сви пестници, че не е един цар над тях, да ги покори и да им наложи законите си. Други път пък всичките негови помисли и въжделения му се виждаха празен и никому ненужен блян и както гледаше сивите камъни в пустинята, рече си: да могат те да се обърнат на хляб, та да отиде да ги раздаде на хората, повече полза ще им принесе, отколкото да ходи да ги учи на ум и разум.

С укрепнал дух в тишината на пустинята, дето вечер се препяваше с песните на косовете, дето сутрин с пълни гърди поемаше тучната преснота на цветята и тревите и нито противна дума препъваше мисълта му, ни людска хитрост го дразнеше — там лесно му беше да преодолее всяко изкушение, дните му течаха стройно и плавно и той си беше такъв, какъвто си искаше да бъде.

Затуй и Йоан, загърнат в дрипа от камилска кожа, препасан с ремък през кръста, цял живот се храни със скакалци и див мед заедно със зверовете. Той имаше по-кораво сърце от Христа, познаваше много добре хората и не се доверяваше никому; когато дойдеха при него някои, не се сядаше с тях да се разговаря надълго и нашироко за това, що тряба и що не, а ги сгълчаваше и нахокваше обикновено и думите му посред ония голи и мрачни пустини, дето живееше, звучаха сурови и могъщи, като същинско небесно откровение. Макар, както е казал пророка, гласът му да ечеше в пустинята, неговото ехо си проправяше път през рътлини и клисури, далеко по бреговете отсам и оттатък на Йордана и не той ходеше да моли тогова и оногова със словото си, а караше всекиго, който иска да приеме кръщението му, да му отиде на крака. Най-подир мало и голямо в Израила го позна за свой пророк, вредом от Галилейската земя и от Юдея сеточеха при него върволици хора и нищо не смеяха да му кажат ни първосвещеници, ни садукеи, че дори през някои дни и сам Ирод се побояваше от властта му.

Христос беше съвсем други; колкото и благодатен покой да подкърмяше и да укрепяваше духа му в пустинята, все пак той не можеше да гледа наоколо си

тези голи сипеи и безкрайните мълчаливи гори на тръстиките; ден и нощ той чезнеше за цветните светли брегове на своите родни покрайнини и най-вече сърцето му бе препълнено с толкова обич към хората: без дружина и без разговори дните му не бяха дни. Когато му се дощеше да види някой приятел — това той се стесняваше и беше му неловко да го признае и пред самите си ученици, — оставяше и работата, ако е имал някаква, и майка си, и през де да е села и гори път бъхташе да отиде да го намери. Отиде, ще седнат двамата, Христос вече ще си излее до капка душата пред него, той ще му похъва, погледва го, като че в бозна-що го подозира, и само го дебне да му хване някоя слабост. За да спечели приятеля си, да му чуе приказката, той понякога трябаше да се унижава, да търси нещо угодно да му каже и най-накрай, вместо да го разбере и да му отдаде заслуженото, намираше сгода да се качи самичък върху главата му.

— Съвсем, съвсем инак той би заживял и с учениците си, и между хората, да би го сега отминала тази горчива чаша: нима не е всичко възможно на света? И при мисълта да се избави от мъката, що го чакаше, и да захване тепърва нов живот, Христос подигна пълен с притома взор, врязаните му пръсти се отпуснаха, хладният лъх на нощта като че обърса попотеното му чело, мигом той си пое дъх тъй леко, че изведнъж се сепна, като че хванал себе си в греховно падение.

— След толкова вдъхновени слова и проповеди вече години наред, след толкова труд и усилия да насади вяра в людските сърца, сега когато дойде часът да се види силата и на неговата вяра и да освети думите си със собствената кръв, сега ли ще се побои от мъки и смърт?…

И Христос усети пак, че неволно му се подкосяват колената; стана му нужда да се опре върху някой близък, да поговори със свой; изправи се и тръгна към тримата си ученици, що го чакаха приседнали пред пещерата.

— Симоне! — повика още недошел до тях той.

И тримата оборени от дрямка, бяха отпуснали глави на гърди и никой го не чу и не помръдна.

— Петре! — повтори по-високо той и се изправи пред тях.

— Слушам, слушам, учителю — сепна се от първи сън и бързо затри натегнали клепки Петър. — Какво ще кажеш?

— Симоне — подхвана с трепетен глас учителят. — Ако духът е крепък, а плътта немощна — как мислиш ти — може ли се удържа да не падне все пак в изкушение човек?

— То се знае — то се знае… — развърза, без да мисли, готова реч той. — Плътта е земна, тя всякога се изкушава — най-главно духът да се държи… И натегналата му глава пак клюмна над гърдите му.

Христос млъкна.

— Толкози ли ти се спи, че не можеш две приказки да размениш с мене? — додаде след малко той.

— Ама нали ти казвам… — заклати с усилие глава ученикът, като че от някоя назойлива муха се брани. — Нали ти казвам… Тя плътта… Още в първите глави на книгата на Битието е казано за нея: от прах си и на прах ще се обърнеш.

Христос захапа единия край на долнята си устна и бавно зави по пътеката между шубърките, без да слуша повече Петра, що мърмореше като в просънка след него: — Гледай какъв си… Ами казвам ти… Още в книгата на Битието…

Нощната роса беше заляла тревите и листака; дето поминеше Христос, мокрите стъркове шибаха голите му свирки и полите му и дългата му дреха бе захванала да отегва, напоена с влага; той, скърбен до смърт, не сещаше хлад, ни мокрота.

От дългото му стоене по-напред върху камъка, мъхът беше се изсушил под него; той приседна на първото си място, отдето усети оставената си слаба топлина да прилепва пак покрай бедрата му, опря лакти върху тях, вряза отново пръсти едни в други и високото му чело избиха капки пот.

— Както добитък, навикнал да върви по един и същ път, рядко се отбива от него, тъй и мисълта на хората, поела от дядо и баба във една страна, от нужда за себе си няма да завие във друга, камо за людския да си прави труд да влиза в положението му и с топла дума и участие да му помага да търси свой изход. Радост ли озари тихите невзрачни дни на някого — който и да бил той — или скръб налегне закоравелите му, хванали вече шия като на бивол, плещи: за всяка радост и за всяка скръб, за всяка прилука и обрат на този свят все има казано от по-напред, написано някъде готово нещо и няма защо този, комуто е дошло до глава да се отделя от хората, за себе си друго, особено да търси.

— Несретник такъва само като него, дето го не сдържа на едно място и дето не може в делнична работа и грижи да смири сърцето си, като всички хора мисли, че за да тъпче по тази земя всеки, бозна каква мъдрост му тряба, та от свойта мъдрост той занаят направи, та тръгна на ослица от село на село да я продава… Търговецът разправяше за своите печалби или береше грижата на керваните си през пустинята; земеделецът погледваше облаците на небото или разправяше за надеждите си от жетвата: само разправията на Христа не докосваше нищо за в работа; затова, колкото и да се напъваше да сбира хората наоколо си, те или го гледаха в бялото на очите или се надсмиваха снизходително на думите му и макар всяка стока да се купува с пари на този свят, неговата и без пари никой я не рачеше.

До туй ли му е дошло на всекиго да остави в тръне да глъхне нивата му, когато от дете най-голямата му радост е била да излезе пролет да погледне как ръжта час по час пред очи му избуява, майката да не прегледа децата си; бащата да зареже къщата — за данък на кесаря да я продават. Всеки да сгърне ръце, само да се лови самичък, каква нечестива мисъл му хрумнала през глава, коя как срещнал и коя как погледнал, цял живот да си гледа пъпа смирено и да се човърка какъв още грях да изкара от себе си. И какво щеше да излезе най-подир от всичко туй, ако — да кажем — от едина край на света до другия жени и мъже, бедни и богати се поведеха по ума му: да зарежеха земни радости и грижи, всеки за съвършенството на себе си да мисли, да се гледа и да се къта като женски скъпоценен накит или да се примлясква като не знам какъв сладкиш — та в тая негова проповед светът би закостенял повече, отколкото в законите на Мойсея, и сам той би се отвърнал и не би погледнал такъв един свят!

— Да не отива толкова далеч, да не докарва той всяка една своя мисъл до края, както правят книжниците и фарисеите: — от много и по-тънко умуване, до явна безсмислица да дойде; той всякога по земята е ходил, неговата мисъл е била проста и ясна навред и сега няма защо да се прехвърля с нея, от не зная колко кладенци вода да събира.

— Малко ли праведници е срещал на пътя си в живота Христос. Тия, дето се врат по затънтени кътища да се самовглъбяват в себе си; дето се боят да се не смесят някак с грешниците, да поемат обща работа в ръце, та да падне сянка и

върху тях, и малката си духовна сермия вържат в девет възела или я заравят така да си изгние в земята, да не би някак да попадне в по-ударни ръце и да я разиграят на пазаря… Ето, те щом отворят уста, не говорят за нищо друго, освен за благочестието си; слинясват на хората ушите да ги слушат все с него да се тупат в гърдите и с туй свое благочестие са си взели правото да гледат от високо на всички грешници, що кретат, изтощили сили в борба със световните съблазни, препъвали се сто пъти и сто пъти се подемали в усилието си да сторят да бъде положението на тях и на околните им утре поне колкото на косъм по-добро от днешното. Христос сам се е хващал неведнъж в такава непристъпна гордост, настръхнал като таралеж, никой да не посмее да се доближи до него; той добре знае колко е кораво сърцето на праведника, затворил веднъж правдата за себе си в него; такъвзи праведник, ако би му дошло на колай, за своето благочестие и лихва би поискал да му платят другите.

Може би затуй, за да има кой да излезе насреща на праведните и благочестивците, кой да им доде дохак, и господ е наспорил в земята израилева днес толкова много духовни бабаити: на тях пък пред нищо не им мига окото, храмовете си са ги обърнали на пазар, от елините са вземали само цинизма им, от римляните — как по-твърдо да свиват юмрука си; с леко сърце да махат ръка на всяка правда и да се гордеят с беззаконията си.

— Ако биха попитали сега Христа: кои са му повече противници — праведниците ли, към които уж и сам е теглял, или циничните бабаити — той не би могъл направо да отвърне.

Христос сети, че колкото и да се мъчеше да овладее мисълта си в своята любима простота и отмереност, неволно тя се изплъзна от неговата власт и се отплесна чак към другия край, досущ тъй както ставаше у книжниците и фарисеите.

— Така е, когато излезеш вън от света и не сещаш земя под краката си: накъдето те вятърът духне, нататък ще те закара; по своя кеф и сгода, ще те върти и ти ще си бъдеш играчка у него. Само между хората всеки може да си намери мястото и да сети опора в себе си; само с хората ще познае доброто и злото и мисълта му ще знае както тряба да си отмеря мярката; защото всичко е от хората и за хората на този свят. Човещината се е родила там между тях и не са смогнали досега да й пресушат извора ни присмехите и хитрите подмигвания на циниците, ни суровите приказки на едро на разни светоотстъпници, ни работа и суета. Човещината — тя е също като златото: от памтивек го търсят и копаят под земя и вода, неговите жилки се губят и чезнат между пластовете и дохажда време, когато струва се съвсем вече секнало; хората не спират, едни на други идат на смяна, премиват, пресейват грамади пясъци и камънаци и пак троха по троха го добиват; защото знаят, че то никога не се свършва и всяко нещо на земята във всички времена и между всички народи най-накрая ще бъде оценено с него.

Очите на Христа просветнаха като на пътник след дълги лутания, излязъл вече на желания друм; той беше юдей и като всички потомци на Аврама, Исака и Якова не можеше сякаш да повярва в една мисъл, докато тъй самата плът на мисълта не усетеше да я хваща за ръка.

Сега духът на тази мисъл оживя в него и захвана да окриля мишците му, сякаш да го подеме за нов подвиг; както в най-честите часове на живота си сърце му пак закопня да принесе себе си жертва, да пролее кръвта си за другите. Вместо досадата от учениците си, учителят сети нов прилив на обич към тях и вече го не сдържа на мястото му, с отворени прегръдки бързо полетя

към пещерата, дето беше уверен, Петър след първия му упрек не е могъл вече да склопи очи.

— Симоне, Петре! — викна той и в своя захлас не забележи, че от нощния хлад тримата му ученици в съня си се бяха промъкнали наполовин в пещерата.

— Мога и аз да кажа с думите на пророка — продължаваше с повдигнат глас Христос, — каквото и да стане с мене, от ония, които си ми дал, никого не погубих! Аз за всички ви отивам с радост.

И недорекъл още реч, гласът му току изведнъж се сниши и замлъкна; той видя, че тия, на които във върховния си час изливаше най-съкровеното си решение, спяха и не го слушаха; и мигом нова, още по-голяма досада го обхвана цял.

Христос не можа да се сдържи, извърна се презрително и додаде: — Спете, ненаспали се до един! — учителят ви самичък се обрича на кръстна мъка за вас, а вие не можете да потърпите и да го чуете какво ще ви каже?

— А-а-а… — в просънка се обади някой от учениците.

Други се преметна от един хълбок на други по-навътре в пещерата и захърка още по-усилено.

Христос откъсна най-подир вперен взор в тях, махна ръка и с още по-натегнала от влага дреха, зави нататък, отдето бе дошел. На тъмното небо все по-ярко и по-гъсто заблестяваха изпървом разредените звезди; оливните храсти и дървеса наоколо бяха съвсем притихнали; тук и там едва помахваха току-що избуяли грани, сякаш върху тях клюмаше задрямал вятър. Христос сещаше, че нощта вече преваля; спря се пред мъхнясалия камък и да се не бави да присяда върху него, застоя се така прав, а мислите му се тълпяха и все по-бързо се спреваряха една друга.

След първото свиване на сърцето му от обидата на учениците, невнятно и за самия него как гнева му изведнъж се разтопи в безкрайна обич към тях; пред очите му мигом се мярна издигналия се до небеса Капернаум и сините води на езерото под него, дето дружината им за първи път го заобиколи; толкова светли дни и премеждия прекарани заедно, и стана му мило за тях тъй, както отколе вече не помнеше да са му домилявали.

— Какво повече можеше да изисква той от тези синове на бедни и простодушни рибари, прибягнали отсам-оттатък към него и за да му угодят, отрекли се от своите и от себе си, един дори оставил баща си мъртъв, людските да го погребват, за да върви и следва учителя си. Не ги ли знаеше: заробени в какви ли не слабости и навици, потънали до шия в суетни дреболии, на всекиго от тях стигаше само това да върви подире му и да му втори думите. Христос мислеше, с думи ще ги прероди, та хванати ръка за ръка заедно да обърнат света; и изпървом често пъти се дразнеше, когато виждаше, че това, що им казва, те го приемат на вяра, държат се като слепци за тояга о думите му и не искат педя да отстъпят от тях. Той не можеше да проумей как дори, когато случайно обронеше някоя дума и се спреше и почнеше да се двоуми и колебае върху нея, те скачаха на крака и един през други се надпреваряха да го уверяват в правотата ѝ. Чак към края на дните си взе да вижда Христос, че толкова бе дадено на тия клетници и това те можеха: не стигаше да обикалят с него земята Завулонова и земята Нафталимова, по крайморския път отвъд Йордан и езическа Галилея и да се проникнат от думите му, за да се преобразят и станат нещо по-друго от хората.

Пак към края на дните си, след като прозря и в себе си по-добре, поопозна той и хората — колко са лениви на мисъл и слаби на воля, — и вървежа на

световните работи — муден и неповрътлив от памтивека — и затова беше захванал да гледа с по-широко сърце на всички, като че неволно се умиляваше от нищетата и немощта им. Оставени да висят между небото и земята, тям стигаше слънчевия привет от небото, за да имат сила да изкарват от земята що им тряба: те бяха доволни да живеят със своите полуистини и полулъжи и да се радват на сиромашката си радост; едва ли някой от тях сещаше нужда да домисля мисълта си докрай и никой не признаваше дълга си на праведника, тръгнал да му бере грижата, без да го е викал и търсил. Едва някъде блесне в честолюбие чело, гърди се повдигнат в сладък трепет, смъкнат се в състрадание очи или усмивка се мерне под мустак — ето това са те вълните, що прехвърлят една на друга човешките дни; коя по-голяма — коя по-малка, най-подир всички се разливат и отпадат покрай брега. Първом бащата, след него синът, после внукът, всеки на свой ред припича дните си на божието слънце; цъфтят, прецъфтяват и вържат и еднакво поглеждат на есен окапалите си листа, когато върху тяхната позлата заиграят отблясъците на някогашните им радости и пребилици.

— Както невидимо от никого тук-там по земята се зарежда тайнствената сила, що най-разбърканата каша кал изведнъж преобръща на равен светъл кристал, така още по-рядко се зарежда такава сила в душите на хората; там, дето се зароди, тази душа се обръща на елмаз; отвред тя черпи и прибира мъдрост в себе, преработва я и я пресъздава и колкото повече мъдрост успее да възкърми, толкова по-ситни и кичести стават нейните кристали; а колкото ударите отстрана се сипят върху нея, толкоз с по-богати и по-разнообразни отражения захваща да блести.

Усетил пак плътта на мисълта си в ръце, Христос вдигна глава и очите му заискриха в ново откровение. Като че нарочно чакал да се претвори нещо между земята и небото, най-сетне високо всред висини се изправи и закъснелия месец, звездите стройно и съгласно се строиха около него, а из долината Кедрон полъхна тих вятър и зашумя наоколо из шумака.

— На този, който носи в себе си душа — елмаз — довърши комахай на глас Христос, — нему не му тряба да се опира върху другиго, ни да върши нещо за другиго: той върши всичко самичък и само за себе си.

И той бавно с мерни стъпки възви покрай шубърлаците; нему се струваше, че вече отколе не е вървял по този път и докато дойде до пещерата, му се видя много дълго. От хлад в съня си тримата ученици съвсем бяха се примъкнали към другите и дружно хъркане оглашаше отвътре ниските сводове; учителят се изправи на входа и вече този път никого не повика.

Месецът грееше над Елеонската гора и над бледата му светлина листата на оливите около Христа се белееха като някакви бели хоругви сред пролетната нощ.

ЦАР СИМЕОН

Най-сетне! — Нестройни редове се блъснаха в Цариградските стени и като морски вълни се разпръснаха шумно около Влахерна, отвъд Златния Рог, чак до брега надолу. Преграда не видели в дългия си път, не срещнали нийде отпора — стар велможа вади из ножница меч и полека опипом острието му опитва настрана; до него други воини се наредили, копия трият, а трети замахнал там с боздугана на другаря си, не види, главата му ще строши. От рано всички се приготвят за сетня разправа — свършват ли и нея, всичко е в ръката им. — С останалите назад тумби войници настигват отгоре и колята, цял керван — щом торби и въжа утре не смогнат да вдигнат плячката, с коля ще я помъкнат към балканските си хижи…

И сякаш искат ответ на стар въпрос — велможи и войници пак се извърнаха и впериха очи във Влахернските врата, които мълчат като сключени уста. Зад тях е притаил дъх Константиновия град и сам-там из дрезгавината се съзират само кръстове по черковните кубета, като че подйемат немощни ръце за милост към небото.

— … Нека се молят! И те са кръстени в същата вяра всички, бог е един и същ: той няма само тяхна страна да държи! Сбират се на купчини велможи и волните им разговори още по-волно се оттейкват из стана. — Вярата и силата византийска те знаят. Изкусни са ромейски легиони на приказка само, с хитрости и лукавство. Но покажат ли се българи лице с лице срещу тях, от викът им те изгубват свяст, хвърлят и меч, и щит и бягат прязглава да се не видят…

От велможите още по нехаят войниците, които сноват насам-нататък, мравуняк. Час по час приливи отгоре все нови прииждат, час по час се приказки разгарят, всекиму в гърди сякаш двойна сила се пробужда — не му се чакат вече и зори…

А нощта иде от морето и с мекия си дъх облъхва войнишкия стан, подобно майка, която с блага реч и ласки дири немирна сина да укроти. Ведра южна нощ — не е тя като тази, що от балканските дебри припада, пълзи низ подолье дебнешком, докато прокуди сетния закъснял орач и затисне полето. Развяла от изток звезден плащ, пристъпва тя свенливо и кротко ги кани да легнат под нейния покров, морни снаги да отморят. Един по друг велможи се разстъпват, войниците заобикалят на купчини огньовете, лумнали из полето, и сядат край тях да отдъхнат.

През колко неволи и беди се промъкнаха докато стигнат тук! Не един изнемощял помери да остави похода, не един осакатен, пребит се тръшва сред пътя да мре. И едвам съвзет, повличаше се пак — че за приказ с богато имане и жени е Византия тъдява. Деди и бащи разправят византийската хубост — безчетните им богатства… По тях що поход са сторили, що сили пропилели — и все нахалост! — Сега вече те ще си отземат. И за цар, за воеводи и войници — за всекиго ще има. Ще има да занесат утеха на майки и деца, чиито бащи са оставили кости по бранни полета в борба с църни угри — подклаждани срещу тях все от византийците… Унесени в своите блянове, войниците се натръшкаха един до друг, огнища изтляха, снишиха се над жаравата пламъци и полека-лека заглъхна отвред. Чуваха се само дълго още леките приливи на морето към брегът, докато най-подир се отпуснаха, като че задрямаха и те.

Но тази нощ, що милва с кротък сън войнишкия стан, в душата на царя разравя старо огнище сега. Тоз

благ лъх отвява пепелта на годините и под нея стари спомени блестят!… Както преди години, той е пак тук, на брегът на Златния Рог, дето кроткия шепот на морето подйемат яворите и го унисат в сенчести глъбини. Тук — пролет в градините дето не прецъфтява и на непрекъснат пир дървесата вдигат пълни чаши едно към друго… Колко пъти през тия нощи присядаше той самичък да отдъхне в тъмните алеи. Над алеите протягат един към друг крехки грани миртът и дафината. И всичко копнее трепетно наокол, а той бе се захласнал да се готви за бъдещ живот, преди да живее този…

— Наивна вяра! — Искаш ли и бъдещ живот да наследиш, кръста на меч направи, издигни го и го забий в градината, дето е цъфнала твоята младост!… Там едно невръсто дете сега царува — с твоята здрава ръка издигне ти кръста; нека го видят и познаят царства, с него да познаят и тебе самия… Във Влахерна те чакат само. Там ти си бил по свой, отколкото и в бащина си дом. И ще бъдеш!… — вдигна гордо глава Симеон и погнат от безумни мисли, побърза из шатра навън.

Войник до войника лежат натрършкани в глушината — като ратно поле след боя. Горе от небото се рее над тях бледната месечина, сякаш вещица, тръгнала по мъртви трупове да гадай: тук в ризница някоя се огледа, таме пребледней на сложен настрана боздуган и пак заброди нататък. Мигом стъписан пред своя стан, Симеон махна ръка, грозно видение да пропъди, и се запъти кръз спящи редове към Златния Рог, който в месечното сияние светеше като позлатен път, водещ негли през мъртви трупове към нови почести и слава…

— Един път ли кракът му прескача мъртви трупове, да гони туй, що никой смъртен не е стигал, нито пък някога ще стигне… Уморен е вече духът му. Но — още и утре — ще отдъхнат и ратни поля, и морни воини. От Босфора до Дунава бял само храмове и палати ще се

вдигнат и славата на неговото царство през земи и морета ще се разправя… Но тоя час в присънка някой се обади зад Симеона и той се спря.

Отспал първи морен сън, някой там се бореше с привидения, размахвайки ръце около спящи другари: — Самар, самар дай! — викаше в несвяса си той. Що ти е свилено седло! Поврага. — Самар, с него повече плячка ще вдигнем!…

Симеон се вцепени на мястото си. От този стръвен глас и той се убоя и не посмя да върви надолу — бързо възви към шатъра си. А по неговите стъпки се погнаха рояк мисли както след есенния вихър капналите листа: подигат се, спреварят и пак се трупат на камара.

… Плячка! Велможа свилено седло от конят си иска да разседлава, самар върху него да върже. И в сънят си само за плячка бълнуват. Пък утре, когато нахлуе вътре цялата орда — камък на камък няма да остане ни от черкви, ни от палати…

Той влезе в шатъра си, седна и обори натежала глава. — Настървени, те ще се хвърлят кой където свари, за злато и мъниста ще се сбият помежду си. Никой няма да мисли какво прави. Когато всичко ограбят вече, когато и най-гордия византийски севастократор накарат да превие врат пред тях, да им слугува, ще вдигнат секири и боздугани да трошат мраморни стълбове и дивни цветорези — кеф да си правят. Два-три дена, неделя — ще се свърши грозното им тържество, всеки плячката си ще помъкне нагоре и цялата слава на Византия ще глъхне в буренак… Не, не с таквизи орди се подигат царства и славят славни имена! Тук нищо няма да остане… Той вижда всичко като на длан. — След години, когато времето развее праха на победители и победени, в хиподрома — сборището на най-вихрени игри — от незнаен край селяк ще се повлече подир ралото. В съсипните на Света София овчарчета ще запладнуват стада и ще тръгнат да

ровят бабки — разпилените мозайки от нейните чудотворни икони… А из мраморните чертози на Влахерна, из нейните ведри оливни градини — там бухали ще забухат. И летописци, и мъдреци донякога ще запишат в своите книги: не цар дойде тук името Христовото да прослави, светът да познай ума и мъдростта му, а варварин неблагодарен, комуто и вяра, и книга дадоха в ръка, помъкна от Балкана своите пълчища в плен и пожар да обърне Византия!

. . . .

Трепна небото. Едва под първите усмивки на зората се сепнаха морски вълни надолу и тръбата на вестник пробуди станът. Надигат се сънливи пълчища, велможи надават ухо, слушат: „Царят на Константина дарява царството — кой отдето е дошел, да си върви!“ — Насън ли, наяве ли е туй? Воина, който едвам душа за плячка довлече тук, замая се: как ще си върви?… Царят и дума не иска повече от никого да слуша. Изкараха пред царския шатър конят му — ето го сви юзди, метна се и яхна юнашки по пътя нагоре. Пуснаха коне придворни велможи след него, а по тях роптане и врява на човешкото море оглуши отвред…

В СЯНКАТА НА НАЗАРЯНИНА

Празника на Христовото възкресение, тъй радостно срещан на земята, там на онзи свят, в рая, праведниците го празнуваха още по-дружно и от сърце. В тъмни зори бяха станали всички на крака, подранил беше и стария раб от Мизия, макар сега никой да не стои над главата му и отколе тука той се сеща като у дома си.

Такъв навик си взе още от времето, когато отбива тежките дни на земния си живот в Ерусалим. Всеки празник, ако има воля да отдъхне, той дълго ще се излежава на одъра си, протегне се — пак задреме, докато на другаря — онзи плещестия Трак — додее вече да го гледа, ще го повлече за краката, свали го и го накара да стане. Само за Великден станаха и двамата, преди още звезди да изгаснат над плешивите бърда край града.

Мизиеца тръгна към широкия друм, оттатък, дето бе най-голямата върволица. Отблизо и далеч бяха плъпнали хора и ни шумна реч отнейде, ни гласен смях, всички говореха кротко, като че никой не иска да наруши радостта и величието на празника. Във ведрата утрина също тъй благоухаеха и червените поляни от шибой, и изправените по завоите като кипариси храсти кичест босилек и с росен лъх погалваха сърцето на стария раб. Той още по-леко стъпваше надолу и в тази ведрина и благоухание с неволно умиление припомняше сиротния си живот на земята, дето първия дъх на пролетта той поемаше заедно със соления мирис на изпотените осли, с които ходеше да изхвърля смет из къщата на господаря си или с миризмата от изгнили листе, когато разкопаваше около корените на пиниите в градината му…

На широкия друм вървяха праведниците по трима, по четирима наред и както след отпуск на черкова: застигат се, кимнат благочестно с глава и отминават. Той се спря отстрана на друма, попогледна минувачите и току върволицата повлече и него нататък към моравата; там бе празника, игрите и радостта на рая.

От две страни дебели стволести дървеса засенили със своята прозрачна зеленина и в леката им зеленикава сянка, на люлки изплетени от лозини, тук на възбог се подема бяла одежда, таме през шумата се провира златен луч и догонва надолу руса глава да целуне по чело. Малко по-нагоре между дървесата някои се залутали, навярно търсят лугачки — на всяко коляно на тънката лугачка фунийка е завита и праведниците се навеждат като деца да пият събраната в тях роса. Други, отминали люлки и росата по лугачките, плъпнали по цветистия хълм момина сълза и теменужки да берат. Отдолу пък сред най-голямата навалица, в одежди от сняг по-бели, хор ангели е запял: в стройна сребриста песен пее славата на сина божия, който на този същи ден се върна утруден от земния си живот в небесното царство.

Старият раб имаше лек нрав, само трябаше му другар, с него да отвори сърце за радост и игране. Самичък той ни се спря при някого да завърже приказка, ни се помами от нещо — завърна и отиде да послуша песента на ангелите: тая песен за първи път се е запяла на днешния ден, когато той влезе в рая…

Оставил свои горе сред скалистата клисура на Балкана, от малък беше тръгнал немил-недраг да си дири късметя по чужбина и подмятан от една несрета на друга, сам не видя кога на бреговете на Адриатика се озова. По онова време на тези места като мравуняк сновяха дружина след дружина върли латини; де кого срещнеха, правеха с него каквото си щат. Мизиеца го вземаха уж колкото да им покаже пътя през планините нагоре, после не рачиха да го отпуснат, помъкнаха го със себе си — все направо, към изгрев-слънце, чак додето сушата се свърши. Оттам се качиха на кораби пак все към изгрев-слънце — той вече си отзе някога да може да се върне насам или свой в живота си да срещне. Вървяха ден и нощ, ден и нощ едно небото над главите им и морските глъбини под тях. — Мизиеца, свит на кълбо край мачтата,

няколко време не бе турял троха в уста и не знаеше жив ли е или не. Най-подир сред затихнали мраморни вълни отдалече се показаха златни брегове, по тях озарени от кървава вечерна зара заблестяха високи дебели стени и странника сякаш отново се роди.

Това беше незнаен край, отдето щъркели и лястовици пренасят на криле си пролетта към Балкана; край през земи и морета: той по мизийски пригоря едва като блян се долавя, кога полъхне долняка и в притома зачезнат сърца невнятно по какво, бозна накъде… Макар и всред зима, оливите и смокините бяха разцъфтели, ширните нивя избуяли до пояс и по прашния друм керванът осли се точеше между тях; из долината се надигна слънцето и се огледа в море от бисерна роса, негде високо от небото разсипа чуруликания чучулигата; по склона от село се занизаха със стомни на глава бавен ред еврейки към извора надолу. Само не доведоха него тука с пълни гърди да диша въздуха на ведрите утрини, да топи в уста налените с мед смокини или да оглежда полята как се преливат със своите изумрудени вълни. Със стигането им в Ерусалим, Мизиеца го отредиха дневалник при горд и суров Латинянин; той не погледваше наоколо си ни мраморните палати, ни градините си, осенени от пинии и благовонни мирти; смяташе себе си в таз земя за наказание пратен, пухтеше дни и нощи и най-често гнева си изкарваше на своите роби. Я им хвърлили някога парче хляб — я не, я ги оставили да си отспят — я не, а доиска се на господаря да го разнесат на тарга из града, евреи пак зашушукали нещо по своите криви улички, каквото дотряба — все те тичаха. Затова и те не падаха по-долу от господаря си — събрани от кол и въже от най-различни краища на света, всички само в едно се проумяваха: да лъжат, да крадат, пък напият ли се, да им мине еврейка на ръка, здраво място по нея да не оставят.

Между другите имаше и един загорец от Тракия, никога неговото лице смях не озаряваше или устата му да обронят блага дума; евреите сякаш му вадеха очите: да зарне трима изправили се върху някой смет, с дълги зафитиливени цалуфи, чофилят пръсти и се препират — хвърляше се върху тях и тежките му юмруци заваляваха като град. Мизиеца само с Трака можеше да си проумей от езика и в този чужди край на тегло и на неволя нямаше другиго да припомни хладните сенки на Балкана и неговата проточена скръбна песен. Тия сенки, тия песни, снега, що зиме изравнява долини и бърда, високите огньове край огнището и дремливите разговори край тях бяха оживели на сърце му: колкото повече годините вървяха, толкова по го теглеха нататък. Трака понякога, наклонил ухо към клетия роб, слушаше вайканията му и нищо не казваше: понякога пък, кога Мизиеца захване съвсем жално-мило да реди своята, изръмжаваше му и той се превиваше и замлъкваше. И все пак, колкото и да не си схождаха по нрав, неволята беше ги побратимила — като два вола, заедно влачеха на тарга господаря си, заедно сещаха ударите на патерицата по гърба си и най-накрая и двамата заедно си понесоха кръстовете към Голгота.

Нахалост изпати тогава Мизиеца: плати с кръстна мъка за другаря си и за самарянина Варава, кожа и кости човек, с лице поръсено от дребни лунички като пуйчо яйце и изюдено от злоба.

Като захвана да наближава Пасхата, евреите се разшаваха по улици и синагоги, от най-напред нищо не можеше да им се разбере: едни, вдигнали глава, крещят по всички мегдани и се тупат в гърди, с потайна надежда се огледват други, докато се разчу — откъм Витлеем някакъв юдейски цар идел, да спаси поробения си народ. Господаря му отколе бе навикнал на празни тупурдии в този край и не искаше да знае за тях, а като почнаха съгледвачи един през други да му носят — тук се явил юдейски цар, излязло цяло село да го среща, таме на планината от дедай села и градове се стекъл народ да го слуша — и той скочи на крака и няколко дена мира не видяха робите му да го разнасят из целия град.

Веднъж Латинянина се наобядва още преди пладне, накара да му изнесат таргата, сложи се върху седалището ѝ, отегнало от пискюли и варак, и го помъкнаха: Трака отпред, отзад Мизиеца. Варава отстрана да му брани сянка. От горещина

едвам можеше да се поеме дъх. Листата на смокините и лозите, клюмнали попарени по белите стени на къщята, не трепват, ослите с чела забрадени с дрипа, провесили вратове, мушкат се ту край този дувар, ту край онзи да вървят на сянка; напред по пътищата е напластен педя прах, грее като жарава, та дори и последния продавач на вода и той е нахлузил на краката някои криви налъми да не постъпи бос. Едни робите, боси, оръфани, без дрипи на глава, вървят с тежката тарга крак в крак посред улицата: от пот очи не могат да отворят, ръце им се откъснаха от рамената сякаш, вече замаяха се, сами не виждаха де стъпват — господаря им, чак докато не свърнаха дома, ни слезе някъде, нито ги спря веднъж под сянка да си поемат дъх.

И поне като се върнаха, да ги бе оставил на мира — накара ги, преди да си легнат, да изтрият таргата, да не се набивали с прах пискюлите и варака. Както приседнаха Мизиеца и другаря му да се хванат за работа на двора, Варава беше запалил борина да им свети, така заклюмали и тримата, борината неусетно се наклонила от ръцете на самарянина и възглавницата на таргата се запалила. По едно време върху главата на Мизиеца изпращя с все сила патерицата на господаря им, докато скочи да отвори очи, на светлината от лумналата тарга му се мярна как Трака стовари тежкия си юмрук върху темето на Латинянина, той полетя да падне върху мраморната стълба, Варава тозчас го скопчи с костеливата си ръка за гушата — рече да повика, едва някакъв хрипав дъх излезе из окървавения му гръцмул.

След това и тримата си знаеха вече какво ги чака: никой не искаше да бяга или да търси да се оправя пред някого. На Варава проработи късметя, отърва се, а Мизиеца с другаря му, като ги заковаха на кръстовете, да увиснаха на хълма: обтегна онези дебели набити мишли и Трака, изпъчи космати гърди, сякаш от мъка сети сърце му пада на място: помежду им беше бледноликия Назарянин, той се извърна към него и изюди уста да се усмихне дори: „Нали си господ, къде сега… да те видя!“

Назарянина не знаеше патилата им, не знаеше и какъв човек му се подбива, преглътна и тази обида, както е преглъщал хулите и присмехите от всяка страна досега. Склонил глава на гърди, дългите му клепачи стояха спуснати и закриваха големите кротки очи: с усилие бавно откри клепачите си, забеляза майка си в навалицата и едва промълви: „Виж сина си, майко!“

От този глас като че се превърна сърцето на Мизиеца, сети нещо родно, близко до него; в последния час на живота си той позна тогова, към когото го е теглило от край време, и му се помоли да го вземе със себе си. Тъй дойде той тука и се откъсна от Трака — кой знай какво е вече станало с него…

Тия спомени изпълняха сиротната душа на Мизиеца и всред безгрижието на рая; той често, усамотен край някой поток или храст, си припомняше онези дни, един по един както са вървели. Затова щом повторно запяха песента на ангелите, праведниците хванаха да се разстъпват и насядаха сам-там по моравата и стария раб се отдели самичък пак с отколешните си несрети и патила и закрачи по пътеката надолу.

Скоро зад него взеха да глъхнат песните и шума на моравата. Из пътя праведници все по-рядко се срещаха; когато закрачи съвсем самичък, мина му през ум, че отблизо са портите на пъкъла, дето сега са се струпали друга навалица да причакват своите. Той се отправи по-чевръсто по нанадолнището — там над обрасналия с трева мегдан, дето се чернееха тежките врати на преизподнята, обковани отвред с желязо. Дясната каната прехлупила лявата, с три дълги върлини я препасва: отгоре, отдолу и в средата; на края на върлините мандала, закопчани с дебели клинове, завързани с къси вериги отстрана. Само веднъж в годината, на днешния ден, прислушниците на свети Петра избиват от мандалата ръждясалите клинове, дръпват върлините и разтварят порти да минат отсам пречистените в мъка и огън души.

Колкото приближаваше часът да се отварят вратите, толкова по се сбираше душата на посрещачите; Мизиеца видя: за тях не е захванал празника и ни един не сеща още радостта му.

Пред самия праг снове слаба жена с тъжни черни очи; поспирва се, погледва сякаш споените от ръжда с мандалата клинове, пак навожда глава и закрачва назад-напред. Тя прекара живота си в слушание и шетня около своя мъж, никога в нещо му не възрази; за нея нямаше човек тъй паметен, всичко да е премислил и да знае всичко както него. Макар че той веднъж не позна труда и блъсканията й. След смъртта на мъжа си тя забрави и обиди, и горчивини; колкото му бе привързана приживе, двойно по се привърза към паметта му: омръзна и на съседи, и на близки да я слушат все за неговата добрина и ум да им приказва. Чак когато и нейната душа се пресели тука, тогава разбра колко грехове е имал да изплаща той и при все това пак с почит и смирение ката година на днешния ден идеше да го чака да излезе от мъките на пъкъла.

От една страна на мегданя, малко по-насам от портите, са се изправили мълчаливо купчина мъже, те пък бяха дошли да посрещат стар чутовен майстор. Ни един от тях не можа да проумей несретата, що бе се сдружила с майстора им на земята; колкото и да си блъскаха ума, не я разбра никой и на небото. Нямаше нищо да му се е досвидяло за тях; всичката мъдрост и добрина, дето тъй обилно зрееше в душата му, щедро я късаше и им я раздаваше и всеки по него, като по мост мина, за да дойде тук, само той с обрана душа, изопачил се да се яде самичък, не му стигна мъдрост и добрина да избълда от ада — ето вече толкова години минават…

По един, по двама на мегдан бяха излезли праведници да срещат: тук стара мома — тя на земята цъфтя, прецъфтя и най-сетне като не откъснат плод на вейка съсухри се една да чака обречения й да се върне, а той през огън и вода се втурна и не помисли вече за нея. Таме вдовица със сираци невръстни — те оръфани, гладни, бял ден не видяха, защото баща им не можа да преклони горда глава пред людски господар…

Само Мизиеца беше се стъписал настрана; той приживе не знаеше свои, нямаше кого да причаква и мълчаливо оглеждаше другите как все по-нетърпеливо вдигаха очи към високите порти.

В уречения час послушниците на свети Петра се закатериха по върлините да избият залостените клинове, откопчаха мандалата, после едни потеглиха дясната каната, други лявата, завъртяха се, заскрибуцаха забити в земята спонци, вратите утесаха като харман тревата пред прага и широко се разчекнаха.

Изведнъж, сякаш държани на въже, се урна тълпа грешници, втиснаха се и задръстиха вратата. Един напира отсам, оттатък друг заблъскал с лакти, не могат да излазят. Пъхтят и се кривят почернели и изюдени от мъка лица, тоз се изплъзне на тъй, онзи на инак, един през други наизлязоха на мегданя. С широко отворени очи всеки затърси своите. Слабата жена видя мъжа си, хвърли се и като че примря на гърди му. Оттатък децата, изправени пред баща си, навождат се да му целуват ръка. Сред навалицата някой от мъжете позна майстора си, викна и другите се натиснаха към него. Ни се чакат да доизкажат дума, нито се слушат, всички му приказват и той не знае към кого по-първо да се обърне. И както на земята, тръгнаха мъжете след майстора си, жената се хвана за мъжа си да се не откъсне вече от него, едни насам, други нататък, навалицата се разреди. Застарялата мома — толкова чакала на земята, не можа и сега да дочака обреченика си — обиколи още веднъж, повзря се тук-там в поспрените отпущеници и като се убеди, че го няма, хвана си пътя сама нагоре.

Стария раб стоя да доизгледа всички докрай и тъкмо потръгна да си върви, през една купчина оттатък му се мярна едър, плещест мъж, навел проголена вече глава, едва се вижда загорялото му валчесто лице, обрасло в редки пробелели косми. Сякаш гост поканен да дойде някъде, отворили му вратата, пък никой не излиза да го посрещне, той се върти, оглежда и не знае какво да прави. Мизиеца надзърна през купчината, пак потръгна, преди да го отмине, погледите им се срещнаха, госта като че го позна: изведнъж отведе очи и се дръпна въз друга страна.

— Ха — зина учуден Мизиеца, завтече се и го залови за лакътя. — Ти не ме ли познаваш?

— Зная те — пресили се да се усмихне той, погледна го през рамо, не му се искаше сякаш да се спре с него.

— Пак без малко щяхме да се разминем… Я гледай… — забърка се от радост Мизиеца и заоглеждва стария си другар. Кой да се надява… Сякаш съм знаял, ще излезеш, че съм дошел да те срещна.

— Ти тука ли си? — отби пак той поглед разсеяно настрана.

Мизиеца развърза език, зареди, заовърта се наоколо му, докато и той ще-не ще се сприказва с него.

— Теб чак сега ли ти пада ред?

— Сега.

— Тц-тц… — продължи да си върти главата той, да го оглежда и да дроби една през друга реч. — И съвсем не си се изменил… Пък аз те мислех… И как тъй да се случи…

— Я ми покажи някъде да седна — го преби гостенина.

— Ами ти си уморен? Кой знай какъв път си бъхтам дотука. Е, върви да те водя. Нали си ми гостенин… Има тука сенки за сядане и приказки, каквито на двама ни с теб и насън не са ни се сънили долу…

Двамата закриваха от мегданя към една закътана в няколко белостволи брези полянка; тя беше съвсем отделена в райските градини и рядко праведник слизаше делник насам, камо ли на такъва голям ден да остави песните и люлките горе. Над тучната трева, стволовете на брезите блестят като че ли излени от сребро; между тях нататък се белеят други дървеса, сякаш обсипани с благоуханен сняг и тънкия им лъх едва-едва се долавя насам. Наоколо е тихо; само гълъби с редки гугуцания се обаждат един другиму през дългите разплетени грани на брезите.

Гостенина изпъшка морен, удари гръб о една бреза и изпъна крака на тревата; до него стария раб преви кръстом нозе и наведе глава, сякаш се надвеси над някоя бездна от спомени и залута поглед из нея:

— Знаем се ние с тебе откога? — от Ерусалим не — още латиняните като те взеха. — Срещнахме те в гората с онези рошави гащи, цели козина. Спогледаха се господарите: „Туй пък какво е? — До пояса човек, от пояса надолу мечка.“ Ти още не разбираше от езика им. Аз бях вървял повече от месец с тях. Като рекоха да ти кажа да тръгнеш с нас, искри изскочиха от очите ти, скръцна — да не бяха другите, простираше ме на място…

— Накарахте ме тогази да си оставя воловете сред гората. Аз за дърва бях тръгнал. Свързаха ми ръцете наопаки и ме помъкнаха… — Очите на отпущеника потъмняха, стар яд се пробуди в него и хвана да го души за гърлото.

— Ама аз не бях крив. Мене каквото ми кажаха. — Изведнъж се наведе Мизиеца и изви нагоре глава да го посрещне с поглед. — Големеца остави пътя край морето, удари с хората си отгоре през вашенско, през Родопите. Искаше няколко горци да вземе за войници. — Не съм ли ти разправял? — С тях дохак да додял на евреите, дето щом ги погне закона, и бягат в планините да се крият. И първи се изпречи на пътя ни ти.

Трака го изгледа, изсумтя досадно през нас и отведе поглед настрана: не му се искаше да спомня вече онуй време. Мизиеца се смълча за малко; той сега живо припомни опърничавия нрав на стария си другар, само че толкова неизприказвано бе проляло в душата му и тъй му се искаше да го раздума, да му угоди като на гостенин, та той пак зачопли излеком, заизвива, докато се отпусна отново и зареди:

— То нас само за пакост ни закараха в Ерусалим, ама и тези, дето стояха над главите ни, и те не знаяха какво правят. Не е ли тъй? Че самичък господ, казва се, сина си проводи да се роди на грешната им земя, те се поведоха по ума на едни никакви евреи, да го вдигнат с двама нехранимайковци да го разпънат!

— Ти сега за него ли си седнал да се вайкаш? — пресече го Трака и едва уловима усмивка се зазмии по дебелите му бърни.

— Право да ти кажа — ума ми още не го взема: как изтърпя той тази мъка!

— Ти как я изтърпя?

Мизиеца вдигна глава над другаря си: — Хайди-дее, и тази хубава! И Назарянина ли ще захванем с нас да изравняваме. — После се наведе към него и зашепна с тих глас, като да му вверява братска поука. — То когато приказваме за него, за таквизи като наса дума не тряба да става. — Кой беше той? За какво беше се родил и за каква работа беше се нагърбил да върши. Я, помисли, той…

Трака не му отвърна. Мъдруванията на Мизиеца с време мъчно минаваха пред него, а да захваща да го хока още от първия ден не му се искаше.

— То само да го погледнеше веднъж човек, поде пак Мизиеца — онуй ми ти кротко, бяло лице, косата му разчесана насред, разпиляла се на къдри по рамената му, свети като коприна. Пък когато рече да продума! — тъй току ще наведе очи свенливо, досущ като мома. — Аз от кръста го видях, че го познах — толкози мъдри люде в Ерусалим, книгата, дето е речено, не пада ни денем, ни нощем от ръцете им — те не можаха.

— Ти тука нямаш ли друга работа? Все туй ли разправяш?

— Как няма да го разправям…

Тъкмо пак зина Мизиеца и госта го сопна: — Нали туй ти беше на тебе, да се вредиш как да е и ти покрай него да минеш тука! — Висеше на кръста, ама чу там цар юдейски някакъв е, забрави мъката си, взе да му се умилкваш… Е, той те проумя, изпълни ти, дето ти лежеше на сърце — какво още ще го усукваш и ще го разправяш?

— Хе-е-е, ти от пъкъла сякаш по-зъл си излязъл, бе! — отмести се мизиеца и го загледа отстрана. — Какво ще му се подмилквам — и двама висим на кръста. Видях го, за там ли е този човек!

— Като не е, що ще на кръста! — джасна се Трака и през очи му светна молния сякаш.

— Не разбра ли?

— Знаял той какво е разпъване и тръгнал — изви се настрана той, като че приказва сам на себе си. — Да покажал на всички, да го видят! На кого ще показва? И като че бозна какъв мъжага е — сила ще продава…

Трака се посмълча, после се обърна към Мизиеца, сви кръстом нозе и додаде: — Слушай да ти кажа. Ти ме знаеш. Не търпя аз човек да си играе със света, да прави нещо, дето не му е работа. Бил клисарски син; да е мел там са баща си назарянската синагога. Какво ще върви да разправя света? Понахрапал се с книгите, тръгнал да учи на ум книжници и фарисеи и да се препира с тях. Защо? — Чева е бил на мойто място, онуй кучешко теглило да тегли! Причерня ми пред очи веднъж, замахнах — стана, каквото стана. Добре, ама аз не търся кой да ми бърше потта от челото към Голгота, ни кой да ми носи кръста…

Като се показа отсреща на моста — както бяха ни докарали вързани в двора на Пилата, надигнах се, та го погледнах — сиромаха, той светнал — вощеница, едвам душата си носи, те му извили ръцете наопако, метнали му примка на врата и се навърволичало подире му де що имало евреи в Ерусалим. Пилат тряба да се е зачудил каква е тази врява на ранина около палатите му, излезе горе още сънлив по халат, като го погледна и той, махна с ръка: да го заведат при Антипа! Тъкмо рано утром ще си остави банята и кефа в плувналата в цветя и преснота градина, тях да разправя. Че той е вчерашен, на него ще хвърлят прах в очите! Знаеше Латинянина и под зъбите им какво има; още на часа бяха му донесли съгледвачи, като казал Кайяфа: „По-добре вместо всичките да отидат — един!“

И ако тогава, тези блъснати евреи бяха отишли да си ядат пресните хлябове на Пасхата и да оставят на мира Назаряненчето по живо, по здраво да си върви и да си преговаря каквото е изчело от книгите, нито някому щеше да увреди, ни пък подире да му се чуе името и света да се размирява за него. Ама страх им беше взел ума на

всички до един — от Антипа хайде пак повърнаха го при Пилата. Рекъл бил, че е цар, и те като че му хванали вяра: Цар, та цар, дръжте го!

— Щом е цар — засмяха се войниците от двора, — дайте тогази бари да го пременим, както му на сана подобава. Нахлузиха му един чувал на рамената, някой отде домъкна червена дрипа, забоде му я като мантия, други пък нахлузи му на главата от тръне венец, тикнаха му и в ръце една хластина вместо скиптър…

И-и-х! Ако някой не е виждал бостанско плашило, да върви да гледа… Хи-хи-хи… — закирка се пак Трака и затърси глава, като че гледаше наистина бостанското плашило пред очи.

И с пребита от хилене реч той продължи, без да мари на опуления насреща му Мизиец, ни да сеща сам как се развързват една от друга приказките му: — Ох, чакай, че не помня откога вече не съм се засмивал, накараха ме тези разправии тук да се киркам, сякаш съм си загубил ума. — Хи-хи-хи… Ама асла не е ли за смях прязглава… Срещу Коледа като тръгнахме горе по Балкана, кукери от къща на къща да се задяваме и играем, как един се почерни, закачи отзад за опашка метла — таласъм стане, други двама се превият под обърнат наопако кожух, тръгнат четири крака да стане мечка, такъвзи цар беше и той там под асмата у Пилата… Що смях и шеги паднаха около него тогази, макар на мене да стоеше кръст над главата и съвсем не ми бе до смях.

Мизиеца, мълчалив, със свити устни, все тъй не отделяше очи от другаря си; колкото и да беше прекарал са него заедно, колкото и добре да го познаваше, той все пак беше слисан и не знаеше сам що да каже: един, едничък път Трака да седне като човек да разправи нещо, да се сприказва с него и таквизи подбиви и богохулства да излязат от устата му.

А Трака като че забравил де се намира, забравил и какъв човек го слуша, само току наместяше като базиргянин кръстом превити нозе и продължаваше все тъй лихо и шеговито. — Показа се пак горе Пилат; като видя Назарянина в такъвзи каяфет, колкото и да искаше да се държи на големството си пред евреите, този път и той не можа да се стърпи, устните му взеха да се чупят от смях. Пък те сякаш хич и не се договедват, развели онези ми ти джубета, мандахаркат ръце, всеки напънал кокошничавите си очи, слепите му очи ще хлътнат: — Разпни го!

Ами я го погледнете — подсмива се дяволски отгоре Латинянина, опрял ръка о мраморния стълб — той вика, че е цар юдейски и обкичили сте го като цар, хич ти на Пасхата ви бивало да разпъна вашия цар…

Недорекъл Пилат, те пак своята закрещяват.

Най-подир додея му да им слуша тупурдията и да се подбива с тях, каза им: да го вдигат оттука, да го разпъват, да правят с него каквото щат.

Тъй си се завърза Назаряниновата — извърна се накрай отпущеника към Мизиеца и отсече — както виждаш, ти знаеш, ама и аз не бях сляп и аз гледах…

— Гледал си — отведе Мизиеца поглед настрана; сега пък той като че сам на себе си додаде: — Само тогози, когото е трябало да видиш и да познаеш, не си го догледал…

— Брех, не видяло се макар! Не съм го познал ли? Че из пътя за разпятието, той вървеше току под носа ми… То, наистина, като бе пекнало онуй слънце, подире ни се мъкне мало и голямо, вдигнал се облак прах: река да погледна, блеснат ми щитовете на стражата в очите, ще ме ослепят; пак река, засипе ме пък праха. Ама колкото за него, виждах го много хубаво как си плетеше краката отпреде ми.

И каква го беше подзела тогава, вече политна с кръста си; не може да го носи, ще залепне нейде да го смачка навалицата — пак не се дава. Вървим, от свят не се постъпва, пък и ония женоря като зинали да ревнали в един глас, де поминем, която го види, ревва и тя тръгва с нас. А той пак своята си знае, нарежда, като че по книга го чете: — Не плачете за мене, дъщери ерусалимски — захване изтежко, както на някой празник Пилат приказва. — Плачете за себе си!

На, вече ще ни разпъват, извадиха и гвоздеите и чуковете, еврейки му подават една отсам, друга оттатък есмирниемено вино: той пак не отстъпва. Не ще да му се помъща паметта, от мъка и от смърт не го е страх. Нека видят и евреи, и латиняни как той с бистър ум на кръста ще увисне! Подадоха го на мене — аз го гаврътнах на един дъх, светнаха ми очите тъй, знаеш, като на котарак! Защо ще се назлъндисвам; аз нямаше пред кого да си развалям калпавия грош, сила да продавам. В живота си не бях вкусвал такова вино, бари на смъртния си час… а. Чувал ли си как го правят? По скалите из лозята има малки копки, в които еврейки накъсват зрели — кехлибар зърна от гроздето и подире сами с меките си бели ръце мачкат зърната и ги изцеждат. Като стане туй на вино, турят му и измирно и кога ще разпъват някого от техните, даваха му да пие.

Мизиеца, надсмогнал вече и на учудванията си от приказките на Трака, и на неговите богохулства и роптания, беше дошел на себе си, спокойно го гледаше, непоколебим в своята любов и вяра: — На тебе в гърдите вместо сърце камък тряба да стои, промълви най-подир той, като свърши отпущеника. Пък и камък и да беше, и той щеше да омекне през този човек. Слушам те сега, като приказваш, и се чудя самичък: как можа всяка негова дума, всичко, що стана наоколо му, тъй да извърнеш, че съвсем опако да излезе… Ти ще си едничък останал от горния свят и от долния, дето не можа славата на Назарянина да прослави, и едничък, на когото той се не досвидя.

С тези думи Мизиеца сякаш запуши устата на отпущеника, той наведе глава и замлъкна. И двамата като че нямаше какво повече да си кажат: те бяха вече сити един на друг и макар след толкова дълга раздяла, пак ги налетя да си хване всеки своя път, за да се не срещнат никога. Мизиеца поглеждаше другаря си, кога да стане, само той превил нозе, като че беше натегнал на мястото си, помайваше се още.

В живота си, ни на небото, ни на земята, Трака не бе се отпущал да завърже надълго разговор с някого. Той беше планинец; там като се понесеше самичък през дол и бърдо, не му трябаше са другиго да се раздумва. Колкото подире и да се блъска между бъбривия еврейски свят, не стана от разговорчивите. Но сега кой знай как, като се излъга да се разприказва, не можеше сам да надвие себе си, да се не доизкаже.

Наоколо широко в рая беше все тъй тихо; ни глъчка да се счуе отнякъде, ни насам да се мерне някой. По тъмната трева на полянката горяха няколко златни петна от слънчеви лучи, мерни съгласни гугукания на гълъби се преливаха все тъй отсам-оттатък през граните на брезите и един едва долавян ветрец струеше отгоре и разнасяше благоуханията на разцъфтелите дървеса, сякаш с тях да укроти размирената душа на отпущеника.

И както от хубостта и ведрината на пролетта човека наляга някаква сладостна умора и се отпуща, така също невнятно за самия Трак в тишината на рая и неговия гняв като да се омекчи. Както беше изгубил глава, той изкриви очи към другаря си и с тих, като че съвсем не със свой глас поде:

— Кажи ми: колко обич, колко почит, нещо останало ли е бари в един кът на мойта сиромашка душа: да сетя, че и аз съм човек, та да артиса и у мене почит и милост за другите? Живях — кой отде се показа, и ме отритна; и да съм носял капка добрина у себе си, колко пъти я изцедиха и пресушиха и затъпкаха в калта! Умрях — смисли ли някой за мене? Муха — пръкнала се кой знай върху коя купчина смет, бръмнала, махнал някой с ръка, там и залепнала. За мене, пък и за тебе, и за всички като нас — толкова! Че не стига туй, ами отгоре и длъжен ме изкарват още: на тогоз се поклони, слушай и върви подир оногози, насилят ме да обичам еди-кого си. — Защо? — Защото той отишел да го разпънат с двама нехранимайковци. Тъй, тъй, най-вече за туй! Като че тези нехранимайковци силом са го теглили да върви с тях. Като че нарочно той не избра с тях да тръгне, за да може още повече бялото върху черното да личи. — Да изопачаваш ли се вика туй или да не си затваряш очите и да казваш всяко нещо с името му, не знам! — И като викнали всички да го жалят, дето с

таквизи като нас го разпнали, че и ти си отворил уста и пред мене дори. — На мене по-леко беше да вися на кръста. Мене майка не е раждала — като гъба съм поникнал в гората. Моите ръце и нозе са от дърво, — не бяха пробили месо гвоздеите!… Най-подир аз нали съм вече нищо и никакво, от мене по-долу няма ни на небото, ни на земята. Защо им е притрябала мойта почит и мойта обич? Та се врат като шугави овци, да го набиват в очите ми. Той е цар, цар на царете, син божий. На кръста му още беше написано — хем и на гръцки, и на латински, и на еврейски. Да го четат всички и да го видят. — Нямам аз нищо с него, каквото и той с мене. На моя безимен кръст никой не попита кой е и що е този, дето виси. Евреин ли е, поганец ли е, каква вяра е? Ако не за друго: ай тъй да се засмее, да се подиграе бари с мене. Аз и за една подигравка бях петимен.

Ама и да попиташе: самичък отколе бях забравил името си и не помнех себе си. Когато на име никой не ми е продумвал, пък за вкъщи кога да помисля и каква полза! Не мога да се открадна до механата да прескоча — дома ли ще се върна? Дори и да ме отпуснаха да си ида на Балкана: вече нищо нямаше да намеря та. Братята ми са разделили откога стоката на баща ми — и забравили. Като ме видят, ще рекат, върнал съм се да си диря пая и щяха да вземат да шушукат как да се отърват от мене. Да намерех още майка си жива…

Трака сниши глас и се наведе към другаря си: — Тя, старицата, ме имаше и като че позалиташе към мене от край време още. Когато малки се сбиехме помежду си братята, на ума ми е още: майка ми все моя страна държеше… Може тя да смяташе на моите ръце да умре, аз да й изкопая гроба…

— Е-е, — досадно преби изведнъж приказка той, лицето му помрачня, сякаш нещо развреди скритата му рана. — От дума на дума — ей къде се завлякох самичък. Тю, невидело се макар!…

И току на дебелите му устни се зазмии пресилена усмивка; за да замаже тъй нечаяно изтърваните си думи, Трака поде да се глуми на себе си пак: — Няма ли да тръгна самичък съдран цървул у дома на тавана останал? — Само че беше омекнало вече сърцето му и разправията му сама го водеше мимо неговата воля. — И досега по долният свят хиляди си губили ума да търсят и прибират какво се е запазило от Назарянина. Еди-де се намервала ризата му, дето съблякъл на Голгота, еди пък къде треска от кръста му — ама от неговия същински кръст! — И какво от туй? Да ги питаш, ако могат ти каза и те. От нашенско чувах, от върха на Балкана, че и от Дунава чак ще си оставят сеитбите и жетвата, ще запрегнат волове, турят в колата каче армея, чувал брашно и се впуснат през дъжд, през премежди по цели месеци да вървят, мястото, дето бил разпнат Христос, да видят.

Едни ходели да се кланят на гроба му и да търсят дрипи и вехтории от него, други пък учени, те на, ай таквизи книги написали: де какво рекъл — де какво сторил той. Що съм ги подслушвал и съм се смеял на техните разправии в пъкъла. Цял живот долу на земята се запъвали и си драли гърлото него да разправят, че и тук като настръхнали, като се запенили, само книги прелистят и за думи се ловят един други. От словата му искат закон да сложат за всички. Той както бил, тъй да бъдел всеки, да прави всеки тъй, както правел той. Като че всички хора една майка ги е раждала и като че всеки тряба да се отрече от себе си, да затвори очи други да го води. — Скоро ли им тряба! Аз си имам ум и искам с моя си ум да си търся пътя, дето ще вървя; колкото е, ще зная поне на добро ли, на зло ли ме изкара, самичък на своя глава съм излязъл, не съм се влачил като слепец подир другиго. Туй-то. Не бръсна никого и никакъв чужди закон не познавам. Като ще върви някой, добър му час, аз подир него еднъж вървях, хем по най-страховития път. Стига ми. Видях го и колко сам може да върви и колко да води.

— Ти пак на туй да благодариш, дето ти се е паднало по този път да вървиш след него — проточи врат Мизиеца и сложи сякаш готова приказка. — Че ако света е чул и за тебе нещо, то оттам е.

— Притрябвало ми е да слуша някой за мене! — отмахна с глава Трака, като че от мухи се брани. — Аз име и слава не гоня. Колкото до ползата ми, дето ме разпнаха с него, чакай да ти кажа и тя каква беше. Нали като викна да го оплаква майка му приживе, разплакаха се с нея жените и дедай си свят още, че за първи път слънцето и месеца се сбраха и потъмняха над кръста му и те, та дори и земната утроба се сви от болка. На мене тъкмо бяха ми позалегнали гвоздеите в раните; като се затърси земята да се залюля кръста, закъсаха се отново меса, шурна пак кръв, потъмня ми пред очи, голяма полза, както виждаш!

Мизиеца отведе настрана глава, сниши глас, пак като че на себе си приказва: — То дето го казват по нас: две се мрени на един огън пекат, една си друга вяра не хващат… Сякаш той не е опънат до тебе на кръста и не се мъчи.

— Мъка ли? Че той видя ли какво е мъка? Повисна на дървото, похленца някое време — колко му беше душата? — Издъхна. Дойде на сутринта майка му с роднините, снеха го от кръста. Ариматееца отстъпа да го заровят в гроба, дето сам го беше поръчал за себе си да му го издялат, горе в скалата над лозето му. Намазан с благовонни масла, обвит в египетски плат, обтегна си се той и заспа като окъпан. Пък мене питай колко още след туй имаше да видя и да патя. Цяла нощ си цедих през зъби душата и не можах да я изцедя. Сутринта омръзна на войниците да ме пазят, пребиха ми свирките, фъкнаха ме с кръста в ровът зад Голгота, там, дето си изхвърляха евреите сметта. Никому не мина през ум да ме погледне бари: жив ли съм или умрял, оставиха ме на купището и аз като смет да гния и червясвам.

Трака опули очи в Мизиеца и се смълча, като че искаше да му даде време сам да проумей онова, което с думи не можеше да се изкаже. Без да отделя очи от него, той надсмогна на яда си и продължи нататък, с още по-тих глас, като че сам на себе си дожаля:

— Каква гад е човека! Както през живота си: роб съм, блъскат ме и никой не ме зачита за нищо, и пак виждам кой как се обръща с мене — тъй и преди смъртта си: гърчат ми се месата вече, накацали по раните ми, набили се колкото мухи имало по купището, от болки не се търпи — и пак сещам и вонята на мръсотиите и не рача да погледна сметта наоколо си… И как в такова време ти минава през ум и туй, дето е било, и туй, дето не е било — което ти се е щяло и което не ти се е щяло. Затварям очи, от мъка съм зашеметен, а като насън — не насън, наяве, пренасям се през земя и вода, горе на Балкана чак. Гледам и тъй ясно, както никога не съм виждал пред очите си, Латинянина, дето ме зароби, отпуща ме на воля пак да си вървя. Аз се повръщам през гората и си търся воловете. Ето превалям към долината, между трепетликите се мяркат моите волове. Само река да ги догоня, те тичат напреде ми, спра се и те се спират. Когато съм съвсем облъскан, разбирам: не воловете — слънцето се мярка и играе по белите стволи на трепетликите и ми лъже очите… — Пробуждам се като че от сън, сещам езика си, залепнал о небцето, цялата ми уста гори и отвътре ципата сама се бели от огън. — Капка вода отнякъде? Извивам едвам вдървен врат, покрай мене се белеят само черупки от яйца, оголени кокали и мръсотия. — Наближава края, викам си сам, аще издъхна, ще се свърши туй мъчило… И затварям пак очи, сякаш да съм готов вече всеки миг да умра. А то вместо смърт, бозна какво ме подбира отново и ме занася на друга страна. — Сега в тъмна вечер в Ерусалим обикалям от край до край еврейската махала да намеря някъде отворена механа; на зло — евреите отишли на синагогата си, затворено навред. Пуща синагогата, никой не иска да ми отвори пък, защото било срещу празник — пари не пипат и на рабош не бележат. Най-подир затихва махалата, вече не блещука нигде свещ, тогава някой полека ми отваря наполовина каната, колкото да се провра: да не видят съседите. Влизам аз: една тежка миризма от зехтинена тиня ме задавя; той тъкмо хваща да налива в темнотата от меха вино… — Чувам се самичък, като изпъшквам от още по-голяма жажда, отварям очи — над мене високо в небото се шири орел. Замашно, бавно вие се той и пише кръг след кръг, сякаш някаква поличба ще прави отгоре над моите разпарцаливени меса. Така от нашите пригоря гледахме

едно време като деца орлите как пишат своите бавни кръгове във висините и се питахме каква поличба е туй… — И от болка ли премрях или мисълта ми току тъй се отплесна по орела, в очите ми се помъти и хайде пак понесох се нагоре из Балкана. Привижда ми се пролетно топло утро, току-що изгряло слънцето, баща ми с по-големите братя нарамили коси към ливадата, майка ми останала да приготви гозба, пък аз, дете, без да ме види някой, скокнал съм на връх отвъдния рид срещу дома, да възседна черния камък. И дори виждам по камъка жълтите и сиви лишеи — тъй както съм го възседнал; и мятам отстрани крака, сякаш като на кон. Наоколо ми се пъстрят какви не цветя, по тях пчели, мирише или на тор, на пити мед, а по-отдолу въз една страна е ливадата, гледам: там, дето е огряло слънцето, тревата вече се е изправила, там, дето е сянка, стърковете са още приведени и по тях блестят като ялмаз едри, тежки капки роса. Не съм се още нарадвал, майка ми излязла на двора с гозбата и ме вика да ме заключи с Гривча да пазим къщата, че тя тряба да отиде да обръща сено… Вика майка ми, чувам й ясно гласа и пак от друга болка дохаждам на себе си и се опомням.

И колко-колко още видях тогава и ми премина през ума — не мога го изказа. Аз дето всякога ме е било яд да спомня нещо — хвърлен зад рова, върху еврейския смрад, целия си живот преговорих… Додея ми най-подир! Тези спомени, струваше ми се, още повече ми продължават живота, да ми протакат часовете на мъката само. Ама памет проклета — какво да я правя? — Ниже ги едно след друго, не е на ръката ми да сегна да я откъсна или да я спра.

Падна по ридовете нощта, аз се вцепених вече, тялото ми като че се срасна с цялата земя; само във вратните си жили сещах как напира и бие кръвта и все още на: пак очите ми гледат, разбирам всичко и мисли се тълпят, не ме оставят да умра. По тъмното небо като светулки пръхнаха рой по рой звезди — загледах се в тях — как премигат, светват, една до друга се наместват и се разместват — и както ги гледах, видя ми се туй безкрайно небо със своите хиляди звезди тъй хубаво, че ми се дощя дори да дочакам и месеца още един път да видя как изгрява, та тогази да си затворя очите. — Превил врат под мешината на таргата или залисан в бозна каква поразия, наистина, аз вече не помня откога не бях вдигал глава да погледна тази хубост на звездното небо и сега в нощта я гледах като че за първи път в живота си. — По едно време, докато гледам тъй звездите, из Елеонската гора заджавкаха чакалите; след тях нататък откъм еврейските гробища изви хиена, обади се друга и още няколко и виенето им се сля и понесе надолу по долината. Тъкмо закъснелия месец се издигна сред звездите, чувам около мене стъпки като че на кучета, наближават ме и душат тук-таме по сметта. Току една хиена сложи предните си къси крака върху гърдите ми, на светлината на месеца аз видях изправената четина по гребена на гърба й, и — никак не ме достраша. Тя изсумтя и заби кривите си зъби в гръцмуля ми; изведнъж прибягнаха още няколко хиени, сръмжиха се, две се сдавиха отстрана, а другите се задърпаха с врата ми. Свестта ми потъмня; аз сетих още как кръвта ми, която напираше във вратните жили, бликна, оттам нататък какво стана с мене вече не помня.

С нисък равен глас, като че разправяше за някого другиго, дорече последни думи Трака и без да се извърне да види проумя ли болката му този, който го слушаше, ни да иска да чака какво ще му отвърне — вдигна очи и мълчаливо се загледа през дървесата, нататък, дето се открояваше далнината. Мизиеца беше склонил глава до него, също мълчалив и не знаеше какво да му каже; като че спомена за общото тегло пак го побрати със стария му другар и на тези негови думи той вече нямаше какво да възрази.

— За мъка какво било… На мене ще ми разправят… По мъка ще ми отмерят обич и слава. — Обади се по едно време Трака и поклати натежала глава. — Нямаше там мойта майка да заплаче с кървави сълзи, я баща ми да го доведе някой, да ме погледне, като вися, пак да си свие побелялата глава — нека окото му да не овлажни сълзи дори! Тогази по тях, щяха и за мене да се смислят. Защото то е тъй: тебе те

гледат, че се мъчиш, ама никой не вярва очите си; кога баща и майка се завайкат, на тях до един хващат вяра…

Зная го аз всичко как върви между хората, ами да ме пита някой, защо ли съм седнал да се запъвам като рак на бързей, да го разправям тук? — сепнато се пресече сам отпуценика — склюочи вежди. — Аз в пъкъла на такъвзи огън и мъчило, никога пред никого не обелих зъб, сега щом влязох тука и от първия час още… Хай пръкнало се макар…

Засумтя през ноздри пак той и братски се наведе към него: — Ама гледай какъв си — някоя тайна ли ми издаде или какво, че се каеш. Ти сякаш забрави? Всичко туй, дето го разправяш, аз с тебе съм го прекарвал един до други.

— Този, който тази мъка е минал — скочи на нозе изведнъж Трака, без да поглежда другаря си, — той за нея не приказва! — Аз и с време си държа всичко, що имам на ум и на сърце за себе си. Ти ме знаеш. Ако си ме виждал някога от нямай-къде да изкривя половин уста, да се изкикотя или да кажа някому напук нещо — то е само да се прикрия да не надзърва други у мене какво става. Вътре — там само аз си зная! — На едного дадоха слава, на другиго богатство, аз съм бил отреден за мъка. Аз прибирам и кътам и нея. Тя ме държи на крака, тя ми е силата, с нея мога да ти премина през огън и вода и света наопаки да обърна. Защо ще я разправям и да ми я вземат! Като се раздрънкам, самичък сещам как ядът ми, дето се е набрал, захваща да се изветря. Без него аз какво ставам? Или ти искаш като тебе да проблея? Ако ще съм такъвзи — по-добре никак да не съм. Остави ме! Дръж си ти своята и аз — моята.

И Трака обърна гръб и зави пряко белостволите брези; докато Мизиеца рече да викне подире му, отгоре срещу отпуценика се показа със своята изтъкана сякаш от лучите на пролетното слънце риза Назарянина. Наслушан вече на песни и хваления, той беше отминал шума на празника си и със спокойни, мерни стъпки вървеше из самотните пътеки на райската градина. Отсам-оттатък по поляни цветята разтваряха своите цветове, колкото могат по-широко, като че искаха за него да издъхнат всичкия благ лъх от себе си и да му го отдадат; по пътеката гълъби се преплитаха в краката му и с гугуканията си като да твърдяха непоколебимостта на неговата правда и на вярата му. Той пристъпваше надолу все тъй носен от кротката радост на цветята и на гълъбите и от цялото му лице лъхаше само мир и благовестие на всяко околовръст. Колкото и смут да бе вдигнала разправията на Трака в душата на праведника, пред образа на Назарянина спомени и болки се улегнаха пак у него и той с тиха съжалителна усмивка на уста проследи другаря си нататък. Отпуценика, без да вдига глава, без да погледне този, който идеше насреща му, помина, мигом просветнаха няколко лучи от сиянието му върху него и сякаш той още повече да намрачня; Мизиеца видя как под разредените власи на Трака лъсна още един път плешивия му лоб и той потъна нататък в сянката на Назарянина.

PIETA

Сянката на рътa беше се смъкнала от върха долу до брега вече, преметнала се бе през реката и бавно се подемаше отвъд до дворища и почернели мъхнясали покриви към белокаменната черква. Кубето и дългите прозорци блестяха като подпалени от слънчевите лъчи и огледваха отсам-оттатък по двата рида потъналите в зеленината къщя. Над селото, татък далеко от пригори, се подемаше облак. Маранята на майския ден натягаше още повече. Снишени над самия път, лястовичките сновяха край огради и плетища, пресрещаха се, кръстосваха се мълчаливо, като да разнасяха някаква скришна вест наоколо.

Заклепа клепалото. Изведнъж спретнати отсечени звуци се разсипаха, полетяха, като че се пръснаха от къща на къща да сбират селяните. С вощеници в ръце наизлязваха жени, мъже, запритваряха врати и един след други проточиха се по напречканите над реката бръви.

Скоро пред черковните врати се стълпи цяло село. Мъже, жени се бутаха с лакти, бързаха да влязат — като по Великден. Също като на голям празник, вътре всеки усещаше една вдрехната миризма от сухи орехови листи, с които стопанките пастрят новите дрехи от Рождество за Великден. Днес, за годината на младия войвода, те бяха ги извадили пак. Всеки идеше прибран и стъкнат в празнична премяна. Старците с дълги подшити кожуси се изправяха един до друг от двете страни на троновете. Край аналоите отпред се сбират няколко по-млади мъже, псалтовете — и те с обшити с гайтан салтамарки. Зад тях надолу край троновете, чак

до пангаря, старият даскал нарежда в два реда децата, които, като никога, тая вечер ни тракат еменийки по тухлите на пода, ни върцат немирно глави. Край пангаря и около вратата пък разправят шепнешком жените: по няколко свели накуп глави, кимат си и показват нагоре към житото и просфорите.

Там, на една страна, до високия светилник, се е изправила едра лична жена — майката на войводата. Закрила с дълга черна чембера поседели коси, облякла сукнен кожух, тя беше привела очи и не помръдваше от мястото си. Около нея жени сновяха нагоре-надолу, раздаваха вощеници из навалицата. Тя стоеше до просфорите и житото, като че ни искаше да погледне някого, ни да се вмеси в нещо.

Над дверите се дръпна обшитата със сарма завеса; свещеникът с кандилница в ръка излезе от олтаря. Децата се разстъпаха; цялата навалица захвана да се кръсти. Майката на войводата повдигна дълги пръсти, прекръсти се веднъж и се загледа в иконата, изправена ниско на темплото пред нея. Зачете над житото и просфорите свещеникът; отсам-оттатък отпяват псалтовете, черковниците се кръстеха. Застанала до високия светилник, тя сегиз-тогиз вдигаше ръка да се прекръсти само и като че забравяше всички наоколо си, отново потъваше в тъмната си скръб. Кога светнаха толкова златни езици край нея, кога се просълзиха вощениците, тя не видя.

Едва няколко праскванания от пламъците долетяха до ушите й, по-после всичко потъмня в дим и една само иконата на темплото стоеше още пред нея.

И както я гледаше тъй, майката на войводата подигна сепнато глава. Пушекът на вощениците трептеше наоколо и през тоз пушек, стори й се, мърдат, също живи, образите на иконата. Ето — белобрад мъж. Крета след него ослицата. На ослицата едва-едва се крепи, приведена над рожбата си, майка… Тя се

поприведе, впери очи и чак сега видя изписаната там божа майка — бяга на ослица през пустинята.

— Че и тя ли? — Сякаш някой се докосна до нея, сключи мъчително тя вежди и цялото й лице потъмня.

… И божата майка, боса, премаляла, свила в скут дете, е бягала среднощ из пустинята… Като нея едно време… Не се съвзела от родилни мъки, задали се неверници, избягали всички; тя с детето си ще остане… Едвам девер й се смили над нея, качи я на един катър и ей тъй също среднощ ги поведе нагоре… — Тя вдигна пак поглед към бежанците.

… Глъхнали бяха възлази и рътлини, само копитата на катъра тракаха по камъните, на всяка стъпка тя политаше да падне и само едно гледаше — как да уварди, как да спаси рожбата си…

— Увардиха ги, спасиха ги — да ги отгледат да пораснат, тогава да им ги изскубнат от ръце!

Сякаш не искаше ни да спомни, ни да мисли за нещо, сведе глава майката.

В черкова наоколо притъмня. Заблестяха още по-ярко златните езици на вощениците. Горе по прозорците на кубето зацъртяха и се запритискаха лястовичките. Облакът от пригори се беше подел над село. Ето блесна през прозорци светкавицата, протътна тежък гръм, едри капки затупаха изрядко по кубето, зачестиха и равен бистър дъжд се ливна над цялата долина нататък.

Навалицата стихна. Топъл лъх полъхна край студените зидове на черковата. Като след гръм, в душата на майката стана още по-тихо и спомени, отдавна вече неспомнени, залазиха през морната й памет.

… Грохнала от умора над катъра, тя не вярваше да убягнат — или ще падне в някой сипей, или ще ги настигнат, ще убият и детето й, и нея. Девер й нищо не продумваше. Държеше поводника и теглеше катъра

нагоре през гората. На една мандра, татък сред планината, те слязоха на призори. Каракачаните ги пуснаха в колибата си. Тя седна да се сгрее край огъня, пък детето сложи между два самаря в сламата.

— Божата майка си сгатала детето в яслата на овчарите, тя — в сламата между два каракачанаски самаря… Приликата сякаш я помами и мрачината на лицето й взе да се проведря. — Виж, божи пръст… От рождението му още поличало за какво бил отреден!

… Затуй — колко пъти среднощ, надигне се да го покрие, че се е отвил, месецът огрял през прозореца в леглото му, тихо, равно заподемал той — тя се спре, както е надигнала покривката, загледа го мълчешком и очите й се налеят със сълзи.

… Или като подрасна вече. Ще излезе вечер, съседки насядали по прагищата, гледат — децата играят край извлака на поляната. Още тогава между всички отличаваше нейния син. Накъдето се обърне — той в играта, другите се втурват подире му; всеки гледа да бъде по-близо до него. И жените извръщат мълчаливо погледи към нея. Някоя притуля лице зад къделя, подсмихва й се завистливо. Ней гърдите й се надигат; нещо сякаш я подема над съседките наоколо.

… Днес се изстъпи сред черкова да чете апостола, утре го повика в килията старият даскал — четат, пишат с него по цели нощи. Без да го сети кога, извлече се той мъж. Понякога влезе в къщи и като го погледне, сама вяра не може да си хване! Па току ще му стане на крака. По едно време дори взе да я обхваща свян пред него, като пред людски.

Вече съседки не я погледваха изпод къделя да й се присмиват. Сега неведнъж ги чуваше тя през плета да съдят момчетата си, че не били като нейния син.

След година-друга, когато пак момците тръгнаха да се провървяват у тях!… — Ката вечер, щом накладат огъня, и от отвъдни махали, от долния край, де що

млади има, ще надодат. Наредат се един до други край стената, ще седне той отгоре до камината и ще захване. Най-напред наведе глава, полека се занижат словата му, вдигне вакли очи подире, огледа всички наоколо. И все тъй кротък, тих, като че из лицето му икона да пишат. Приседнала в къта, тя не отделяше очи от него. Той приказва, приказва и всички тъй се притаили да го слушат, че понякога ней се струваше — не са у тях — в черкова попът литургия чете. — „Всеки тряба да се прежали… да станем апостоли… Да кръстим, и на вяра да докараме всички… Целия народ да възкръсне…“ — долавяше тук-там по някоя дума от приказките му, но все още като че не можеше да го проумее. Само като видя първата вечер още как след неговите думи заблестяха очите на другарите му, как се размахаха ръце и преплетоха буйни речи, сети, че и нейното сърце се разтупа някак, както не беше тупало дотогава.

— Още първите дни… първите дни нея есен! — едвам сега си спомни тя. Като да се приведе някой над главата ѝ и ѝ каза: „Тепърва ще познаеш сина си ти! Ще се вдигне, ще надмине той всички“… По-напред веднъж ѝ минаваше на ума — поп ще стане; други път, като гледаше, че не излиза из килията — даскал може да се изучи. Но сега тя изведнъж видя: не е той ни за поп, ни за даскал. И колко пъти се спираше и се питаше сама: какъв ли пък ще стане?

През зимата у тях взеха да идват и другоселци, които сякаш и по го имаха, и по го почитаха. От тях за първи път тя чу да му викат „апостола“. И като хвана туй име — ей какъв ще стане син ѝ. Апостол. Ама как пък тъй — нейният син апостол. И загледа тя ту сина си, ту другарите му и видя ѝ се — и туй пак не приляга за него.

— Войвода, когато му викнаха… — виж, досети се пак тя — туй по му приличаше…

В една бъркотия засноваха, разбързаха се всички — бързоконец беше пристигнал от другото село да каже, че някой, на когото най-много вярвали, ги изказал. „Юда, Юда предател!“ — викнаха всички. Завлизаха, заизлизаха като в кошер пчели у тях. И един през други се пръснаха из село. Надвечер останаха двама. Докато се видят и да му продума — кой от задните врата, кой направо през поляната, дотърчаха са пушки на рамо момците. Наредиха се на двора, излезе пред тях син й.

— Удари вече часът — захвана той кротко. — Не на думи, на дело да се покажем… Всеки тряба да остави мило и драго и да тръгне… — Неведнъж, не дваж той бе повтарял тези приказки, но този път пред наредената дружина като го чу, тя едвам задържаше сълзите си. Стъписани със стария даскал под липата, слушаха те отстрана. Щом син й свърши, даскала се втурна да го прегърне. „Сега няма да умра и аз са отворени очи — разплака се като дете той. — Нищо повече не рача, от моята килия такъвзи войвода като излезе!“ „Да живее войводата!“ — подеха след него в един глас момците. Той отстъпи до нея, целуна й ръка, после нарами пушка и поведе дружината си пряко поляната.

— Да го отхраниш, да го отгледаш и като птичка да изхвръкне от ръцете ти!… — зареди стара поплака тя, но сърце като че не й даде този път да довърши.

… Оттогава тя си стоеше сама в къщи, предеше людската вълна и само му слушаше славата да се носи пряко поля и гори. Понякога ще мине покрай тях старият даскал. Види я — постлала си рогозка под липата, изнесла си чекръка — ще се отбие при нея. Па седне, тя сучи калмуканите си и той й разправя. Там минал син й, изляло мало и голямо да го срещне. Жени и мъже тичали да му целуват ръка. Един старец не можал от постеля да стане, проводил да го повикат — пред него да се изповяда. Еди-де си пък други, много имотен, дето отколе бил забравил и баща, и майка и цяло село

било писнало от него. Като отишъл син й, та му продумал, изведнъж дошъл на вяра. Смирил се той и рекъл и къщата си, и именията си на народното дело ще остави…

— Няма то току-тъй неговото да мине — завършваше той. — Ще го гонят, ще викат подире му, може от страх и в ръцете на агаряните да го предадат, ама рано или късно ще изкара той всички на правия път, и ще го познаят. От бога твоя син на народа си е проводен, да го поведе и да го спаси…

— От бога спасител!… — блеснаха, като утренно слънце над мъглите, думите на стария даскал и две благати сълзи се проточиха по бръчките на страните й. Тогава тя само вдигаше очи, погледваше го и отново си завъртяваше чекръка. „Като се затрие млад, зелен, хем да го познаят, хем не“. — И все тая си държеше тя оттогава. А то не било тъй… И толкова да мисли сина си, когато додоха да й кажат, че го хванали, толкова да плаче, когато го съдиха! И ни един път не й дойде на ум да се сети — как от края всичко в живота му се низало и вързало едно с друго, дето не може да бъде повече…

Откато из село се разчу, че разбили дружината му и син й жив в ръцете на неверниците паднал, тя тръгна като замаяна. Няколко дена ни ума си можа да събере, ни сън я хвана. От милост най-подир девер й стана, запрегна волове и със старините си слезе в града, дано й донесе веста от него. Вместо вест, една вечер спря кола пред тях. Изскочи наскоро тя — в колата се пострял син й!…

… Дали божата майка с Йосифа с таквизи откъснати от мъка ръце е снела Христовото тяло от кръста, както тя с девера си го снеха от колата да го внесат в къщи! Без да повика оближна съседка, без да я чуе някой, окъпа тя сама мъртвата му снага, извади най-новата му премяна да го облече и са девера си го вдигнаха и сложиха в леглото му. Месецът грееше през прозореца.

И както едно време, когато се надигаше с покривката да го завие, застана тя пак сама над него и цяла нощ не отведе очи от пожълтялото му като смин лице.

Още неопомнена в себе си, някой я хвана за ръкава и тя се извърна:

— Хайде, стрино… — промълви една по-млада жена и й кимна да излязат. Черковниците бяха изгасили свещите. Попът дочете последните думи на молитвата и няколко жени подигнаха тавите с житото и просфорите.

— Хайде сега. Те другите ще раздадат — повтори по-младата жена до нея. — Какво само да плачеш тука.

— То нейното… — въздъхна някоя в купчината зад гърба й. — Само на нея таквази майчина чест…

— И на божата майка… — отвърна в себе си тя и тръгна мълком през разстъпаната навалица, като че се боеше да се не бутне о някого, да се не загледа и да изплисне това, което бе изпълнило до върха гърдите й.

— Просто да му е майчиното мляко… — отдъхна тя, като излезе от черковните врата и се запъти към поляната.

Дъждът, като летен дъжд, беше отминал вече и високо над ведрата, окъпана долина се подемаха пак лястовичките. Самотни капки се огледваха сам-там по стрехите, преливаха се една в друга и капеха по вадолиците.

Едни от черковниците взели жито, други и без да вземат, заизлизаха след майката и тръгнаха да се разотиват. Няколко съседки я настигнаха и тръгнаха с нея. Из пътя тази се обади отсам да я утеши, онази се развайка, затъжи оттатък. Тя само смънка под нос нещо и забърза още по-скоро да занесе в къщи това, което бе изпълнило душата й в черкова. Ето поляната; съседките се разпиляват. Тя зави край извлака и се изправи пред вратата. Отвън под плочата беше оставила кривия като сърпа ключ, измъкна го, отвори и влезе.

Далеко изпод отминалия облак светеше вечерна зара и багреше от една страна измокрените вейки на липата. В двора наоколо беше тихо. Отпуснала сърце, спокойна, тя тръгна към къщи. Полъхна тихия вечерник, зашумяха листата на липата. Едри капки се зарониха, проблякнаха като елмази на вечерната зара и се разсипаха пред стъпите й.

МОЛБА

Тъй била още в люлка орисана златна Злата — да викне Страхилова песен, сила и младост дума по дума в една песен да изпее. Нея вечер, който на седянката я чу, той, докато е жив, няма да забрави тази песен, що из глъбините на момино сърце избликна, подйе се над преструвки и закачки, над задрямалото в грижите си село и се възмогна нагоре там, към потъмнелите балкани, еднички, що в този свят волни песни слушат и проумяват… А невям тогава казала и златна Злата на вярна си дружка, че кога извила глас, пред премрежените й очи сам Страхил се мярнал — въз дола да бяга, върви да стяга. И потегли я сърце по него.

Румена роза пари първа слана клюмва, момина хубост от първа севда крее. — Какво не я цери майка й, лек да не ходиха да й дирят братята! — Напусто. Знахари, ни врачки й болка проумяха, от баяне не мина… Откак е легнала, угаснаха ведри очи, лице повехна, пресипна й гласът — глас за приказ по цяло подолье! Що викаше едно време баба Ана; кой има ерген да го жени, кой мома — да я врича — отърси ли се златна Злата да се промоми, — посгодени ще разгоди, залюбени ще разлъчи, години ще минат, сватба и мяна в село няма да стане, докато тя се не омъжи… Ръченик на село още не беше забрадила, като вечер всяко младо ще крейне с коня от водопой край техни двори, златна Злата да послуша из едно гърло два гласа как кърши. На хоро още не бяха я пуснали да отиде и момък щом надвие на харч булка да търси, първом на тяхната порта ще се спре късмет да опита. Колко са яли попарата на братята й — и до днес тикви на плет духат, сиромаси!…

Пък кога се скърши веднъж да нарами кобилица на извор да иде — само се слънце запряло оттатък над бърдата и не рачало да залезе, да гледа тая изгора, що от ранна зорница трепкаше по-ясно. Колкото момци срещнала, толкози мъгли на сърца легнали. Но кой в таквиз усилни години ще се наеме на златна Злата мъж да стане?

Къща висока не вдигай, не води жена гиздава — са турци работа да нямаш!… — стара мъдрост е тя, повтарят я старци, но и никой млад не е посмял донине ръка на нея да махне.

Затуй златна Злата никому севда не хвърли и ни един момък не остави менци да ѝ напие, китка да ѝ вземе от чело. Търсеше си тя прилика: момък, що за нея през огън и вода ще премине и пак здрав и читав да остане. — Де бог да би ѝ дал що душа ѝ жали — крила соколови! Да литне пряко тъмно загорье, сама Страхилу на крака да иде!… Нека сетне кървави ризи да пере, сабли френгии да трие цял живот и са гората двамина да се раздумват. Нека…

И три години в притома как крее на едно място — да би дърво, изсъхваше, камък да би, ще се пръсне, а то момино сърце — таи си невярна болест, гори и не прегаря.

Ето слънце клюмва на заход — преви ѝ се сърце, като надникна през прозореца. Събудено от пладнешка дрямка, зашумя пак селото, разшаваха се по градини и дворища натежали сенки и бързо по високите тополи край плета се подйе отдихът на морната земя, прошумоля нагоре въз правите клонки и трепна на самото върше. — По що ли ще се подйеме и нейната клета душа, кога остави този хубав свят?

… Утре като склопи очи, ще я обкичат, ще я сложат на носило и ще я помъкнат…

— Клета им душа проклета и на тримата ѝ братя, ако я оставят на гробищата да я погребат. Де стари

кръстове и кугли злословят от тъмни зори до късна вечеря; беловласи баби и почернени невести идат само да се разправят. Какво ще прави тя между поплаки и клюки! — Там, горе наврън планина — на злачна рудина ковчега ѝ да сложат! Слънце най-рано огрява там, вятър вечер полъхва и цяло лято цъфтят най-пъстри миризливи цветя. Тримата ѝ братя три прозоре на гроба ѝ да изрежат: през един слънце да я огрява, хубава и в гроба да се хубавей; през други вятър да полъхва — плесен по нея да не оставя; а из трети — той към село да е — да слуша кога дружки посестрими накладат седенки и викнат песни да пеят. Зачуе ли Страхилова песен да подйемат, и тя из гроба ще извие глас да им приглаша. Да чуе дърво — млад девер, да чуе земя — свекърва, с каква песен златна Злата е младост изпяла!…

РЪКА

Детето мъчително простена. Пак трепнаха две сърца — и майчино, и бащино. От толкова чеда едно е останало и него иска Господ да им вземе.

— И гривна, и обици, каквото сребърно имам, да го стопиш: дано само Христос и света Богородица се смилят — се обърна майката, сякаш сепната от нощния вихър, който час по час хлопа по замръзналите прозорци. И пак отпусна уморена глава, като да задряма.

Въглените пред наковалнята в долния кат премигнаха и стъмняха, в малката соба отново се смрачи. Пред очите на Златаря помрачня още повече. Дали се дните свършиха, или две нощи се сляха, та няма разсъмване…

Той вдигна чевръсто ръка, дръпна вирнатата над духалото пръчка и мехът от все сила пое дъх; няколко искрици подскочиха, премигнаха и немощно се разпиляха по огнището. Златаря се хвана за наковалнята, погледна разхвърляните край себе си сечива и както бе отпуснал крака в трапчинката под наковалнята, удари гръб върху закованата овча кожа и впи очи в мрачината…

… Ръка, ръка ще излее той, да прилепне към иконата като изписана… Не, не — не като изписана! Няма той да я пише по терк, ами като да е там изляна. — Сам ще направи калъп да я излей. И Златаря сви вежди, а пред премрежените му очи пак изпъкна отново: трепетна, милостива Христова ръка. Палеца подтиснал двата малки пръста, средния и показалеца вдигнати, набожно прекривени ставите и на двата, като да молят милост от сърцето на Всевишния… В някакво сияние трепти пред него тая ръка и ето, ще я долови — вдига десница… Бледия светлик пак изтая в мрака и ръката пак потъмня и изчезна пред него. Отново дръпна пръчката, духалото показа през огнени зъби синкав език, той се извърна, вдигна изрязания от мукава терк и го заобръща през огнището.

— Като не може таквази… ще излей там една ръка, както си знае. И — той погледна отсам-оттатък терка, уж като да пресмята и току изведнъж го запокити настрана. Няма заръчана тенекия да окачи той на иконата! Па скокна и закрачи напреки из къщи.

Жена му повдигна глава:

— И ти не можа да мигнеш цяла нощ, Христо…

Златаря като да я не чува:

— Аз съм казал, една ръка ще излям. От Христовата икона пред олтаря да си вдигне над всички глави ай тъй, всеки да види благословията й…

— Толкоз ръце и венци за чужди си лял, за детето си ли няма да излейш каквато трябва…

Не, както за други е лял, сега няма да лее, а тъй — с чук ще я изкове, ще да видиш само! — Тя е пред очи му: под тънката кожа личат и двете жили; дланта две орисни бръчки сбраздили… Покорно под палеца са прекривени мълките пръсти, показалеца и средния с надежда вдигнати нагоре… И пръстите отделени един от друг — всяко кокалче личи, всяка става сама прекривена… И той не може дори да дотрай кроежа си да доизкара. Всичко в превара се сблъсква пред него и в очи му отново потъмнява.

А из съседни дворища почват да се обаждат с хрипави гласове петли. Зора е вече. Майката стана, разкри пердетата и треперливите лучи на кандилцето се дръпнаха в тъмния кът на иконостаса. Тук-таме пред съседни порти няколко мъже заринаха снега, пряко засипаната пъртина премина подранил планинец, натоварил кон с чували въглища; след малко баба Юрдана, защапа по земното в другата одая и бутна врати.

— Добрутро — преви тя пак скутове на късо кожухче, надвеси се над болното, погледна и двамата и като да забрави какво щеше да рече.

— Добре се сети, лельо, да додеш… — начена майката.

Тя поклати мълчаливо глава, разви болното и застиска вдървените му ръце:

— Слушай, Недо, то… не не зная, сино, ами чакай, докато е овреме да проводим за дяда попа… Да кажа на нашего Цонча — додаде баба Юрдана — да се отбий у дядови попови,

като тръгне за училище… Нека дядо поп дойде — няма да му бъде от туй нещо я…

Майката гъкна немощно и впери очи в мъжа си. — Той, цял настръхнал, не помръдва, като че не е при тях. По едно време изви очи през прозореца. — Оттук-оттаме през снега деца, стиснали под мишца книжка, щапукаха с подпетени еменийки към училище.

— … И попа вече ще доде… докато доде, ръката ще е готова… Жива молитва тя ще бъде…

. . . .

Ето с вет молитвеник в ръце и попа се изправи над главата на детето. Под иконостаса, до леглото, скръстиха ръце майката и баба Юрдана, само Златаря още като да не може да доде на себе си. Ту захласнат в смътни мисли се унася, ту пък спре очи върху малката възглавничка, погледне детето и дълбоко се сгърчи нещо в душата му. — Копринената косица на болното се е сплъстила; слепите му очи будно бият, а на посърналото му побледняло лице догарят сякаш последни трепети. Детето бавно открива клепки и с изгаснали очи като да вдига прощален поглед. Златаря сеща тоя поглед, но не му и отвръща — той няма да го пусне. И мъчително премрежи очи пак бащата, като да търси нещо загубено в себе. — Ръката, благославяща Христова ръка затърси пак!… Да се вдигне само над леглото и с вълшебна сила ще оздрави рожбата му; под нейната благословия възродено пак ще скочи, ще припне, ясният му гласец звънне из къщи… С разтупано сърце той отваря очи и завчас ръката изчезва отпреде му.

Свещеника подава със златна лъжичка причастието, майката и бабата вдигат на възглавницата отпуснатата глава на детето; то едвам отваря напукани задебелени устни. — Всички дърпат Златаря, всички искат да го изведат навън от него, да го разсеят и той сам не може да си намери място.

Свещеника сгъна патрахиля, целуна кръстната сърмена нашивка и майката побърза да му поднесе стол.

— Намери ли вече клисаря, Христо? Можа ли да снемеш терк? — подйе свещеника. — Аз виках, по-добре ти да излейше

един венец за света Богородица, че тази икона все сме я оставяли, пък храма ни е на нейно име… Ама като искате ръка…

— Една ръка — го пресече Златаря, — една ръка за иконата на Христа ще излям… Тъй, от мене една ръка — за моето дете…

— То добре, барим вий се сещате за черкова… Е-е — поклати побеляла глава той, — помня аз, като я събориха башибозуците, цяло село се събра да я прави. Кой колко му ръка стигна, принесе: кандило, светилник; по-богатите чорбаджии събраха пари да купят полилей; от Божигроб, от Цариград — никой не се е връщал да забрави да донесе нещо за черкова. Описаните яйца от камилско птиче, дето висят пред олтаря, Хаджи Димо от Яфа ги донесе…

— Ох — въздъхна майката, — сега Христо да излей една ръка от нас, че дано се смили света Богородица…

— Малко ли нещо — пресече я свещеника — и баща му, и той си излели — та тази икона няма да изкара!

Христо изчофили досадно рамене и заходи назад-напред из стаята, сякаш подгонен от всичко наоколо. Свещеника впери слисани очи в него.

— … Аз сега ще изля медна ръка!… — се изстъпи пред свещеника той, с вдигната, сякаш да благославя, десница. — Една ръка, ама… Христова ръка. От мене, тъй — ще видят всички… Като се вдигне пред олтаря, всички ще благослови… — И пак се защуря зашеметен из къщи.

— Завъртя им ума туй дете и на двамата — тръгна баба Юрдана да изпровожда свещеника. — Влязох отзарана да ги погледнах — уплаших се… Христо все за ръка разправя, все захваща и оставя — на едно място го не сдържа…

. . . .

Слънцето се надвеси над засипаните със сняг къщици, надникна оттам-оттатък и няколко бледави лучи надникнаха и в малката соба. Смътно се спогледаха чуковете, наковалнята и всички сечива на Златаря и някаква бледна мълчалива усмивка се разля по цялата покъщнина.

С наведена глава и облегнал рамо до прозореца, Златаря ту похване неспокойно небръсната глава, ту пък вдигне очи и през вежди загледа към наковалнята. Той сеща, бутат го, карат го да се върне на мястото си, да вдигне чука и да кове, а него сякаш го е страх да хване сечиво. — Той иска да улови на-напред ръката, що бе отпреде му — що я вижда и гони от нощес и все се не вдава да я улови, да я сложи на наковалнята сам, че тогава…

Майката се обърна:

— Христо, ей вече икиндия минава, подир някой час за вечерня ще чукат, пък ти още не можеш да се окопитиш!

Той махна с ръка, като да не иска никого да слуша. Слънчевите лучи се повдигат, играят по писаната черга с цветовете, подмигват си нехайно с лъскъвите сечива на Златаря, като че цялата покъщнина искат да разсмеят. И всичко околовръст го гледа, сякаш му се присмива — той се щура сама назад-напред и не може да дойде път да се върне в себе си.

Детето пак болезнено простена и майката плахо скочи.

— Ох, майка, майка… — захленца тя.

Ръцете му вече посиняха и то се разтрепера цяло.

— Божее… — извика майката.

Златаря изви очи, хвърли се към огнището, спусна крака в трапчинката, вдигна чук и във възгласа на наковалнята като да долови безумна надежда…

КОГАТО КОКИЧЕТО ЦЪФНЕ…

I. ПОД ОТКРИТО НЕБО

Смях, вик, капичкане… Децата, погнали две агнета из одаята, къщата на главата си ще вдигнат. Баба им, прибрала рано обагнените агнета на топло, запряла при тях и децата във вдряхналата одая, а тя излязла навън. Пепелта в огнището сметена, по кътове висят оставени кожуси, никого не свърта вътре, само агнета и деца са запрени в къщи. От вчера слънцето наблягa облепения с книга прозорец и дори ето — без да сетят децата кога — няколко лучи се промъкнали през дупката на книгата. Като същинско слънчево око е отворила клепки продупчената от техен пръст книга, цяла светла ивица пробива кръз одаята и вие в себе всичкия им прахуляк. И премигва туй око през продупчената книга, златната ивица върти прашинките из къщи, та на децата още по се стяга душата. В тоз кът едно се преметне, в онзи, чакай, другото ще си разбий главата — мира на нищо из къщи не дават!

Но отвън някой щапа по земното. — Изведнъж всяко се смърлуша, де свари, агнетата се изправят сред одаята и всички вперят очи към вратата.

То баба има била!… Скачат те и се втурват прязглава. Едно отсам блъска, друго оттатък се пропъхва, ще я повалят! Докато тя се извърне, докато притвори вратата, агнета и деца урнаха през трема.

— Бре, бре! — на синджир като че сте държени! — вика подире им тя, но кой ти слуша.

Като орляк птички пръпнаха те из двора и се пръснаха на вси страни. Тук едно ритна стегнатия ствол на черешата и си засвири нататък; таме двете по-малки погнаха на купището агнетата, искат да ги яздят! — пък

трето — виж — не го сдържало на земята, качило се на градинския плет и оттам вика от все сила!… Още двора се тъмнее — мрътвина: няма ни цвят, ни птичка да отвърнат на тяхната радост. По съседни плевници и къщя се черней ръжаницата, татък в далнини раздрал бяла риза Балкана, а настрани се чува само стряхата капи — с бистри, едри сълзи зимата изплаква последните си дни.

Децата изобиколиха, извърнаха се и пак се сбраха вкупом пред барата сред двора, дето се огледваше високото ведро небе.

— Хайде в градината! — викна най-голямото и ги поведе към вратника, изправен татък в горния кът на двора.

Навред градинските лехи тръпнат от зимната влага, наместе окалян, опръскан снега още стои и децата не смеят да нагазят в разтиквената земя. Подире не могат си еменийките извади! Повъртяха се пред вратника, разтъпиха се, като че ще търсят нещо, и изведнъж извика едно отгоре: „Кокичето! Ей го цъфнало!“

Всички извърнаха очи. По припека татък край плета на крехък злак бе оборило бяло чело кокиче — първа радостна сълза на пролетта. Децата го наобиколиха, гледат го и никое не смее да сегне към него.

— Горкичкото, едвам се държи на стъбълцето си като капка… — съжали го най-голямото от децата.

— То вече е видяло, мащеха му го е измамила, а, батьо? — припомни друго приказката, що баба им некин до късно разправя край камината.

… На майка мащеха било паднало ранното кокиче, тя го ни жали, ни милее както другите цветя. Щом като свети Атанас със златна тояга мине покрай тях, да отиде при господа да моли за пролет, посочва му го тя и подучва завареничето си да излезе на бял свят, че се е стоплило вече. И то — ето го, хванало й вяра, изскочило

— озърта се насам-нататък по градински лехи — няма ни зюмбюл, ни лале, — снега още не изтаял по мрътвини… Чак сега разбира, излъгала го е мащеха му и клюмнало чело да не гледа барим как ще го смрази нощес студа…

— По-добре да го откъснем — додаде едно от децата.

— Да го откъснем, батьо, че да го оставим в птичето гнездо на люляката!

— Нали тъй, каза баба, батьо — се заувива и трето край най-голямото. — С първото кокиче се кичат птичите гнезда. Птичката, като го види, пак там отива да си снесе яйцата. Пак ще ни излупи птиченца…

И докато то каже, друго откъсна кокичето и целия орляк деца припна да търси птичето гнездо нагоре към разперилата храсти люляка.

II. „ВИЙ ДА ЖУМИТЕ, АЗ ДА ГЛЕДАМ!“

И на петлите сякаш е омръзнало да кукуригат, прозяват се и с проточени гласове, като че искат да рекат: отдавна, отдавна е съмнало, ако някой още не е чул — да става вече, сянката скоро на пладня ще се спре… През отворената врата на собата долитат протегнатите гласове на агнетата; татък през плетища някъде куче полайва на муха и само пак сдавя в уста своя лай. Цветан още нищо не чува. Той потри успано лице, взе пак оръфания с пожълтели листи съновник, пребърна го отсам-оттатък, докато му додея, хвърли го настрана и изскочи на чардака.

Наникъде момку не тегли сърце. Изправи се до пармаклъците и загледа са разсеян поглед из дворищата нататък, запречкани от лъскавите напъпили вейки на зарзалите. Под утринната топлина е задрямало селцето. Навред прозорци и врати зинали да гълтат жадно пресния пролетен въздух. Мъже, жени по механите ли са или от черкова още не са си дошле — никой се не мярка ни по пътя, ни из дворища. Глъхнал двора оттатък и на съседната къща и само една квачка рови под зарзалата и сбира пискаливи пилета на припек.

Цветан слезе, отвори порти и отново се запря срещу прозореца на съседката. Ни глас, ни шепот през него се долавя. — Снощи тъй пак той беше се стъписал срещу тоз прозорец, тя се показа и дръпна ли я някой отвътре, или що стана — данна, притвори капака… И

този сън, що му се присъни тая нощ, за него няма разгадка и в съновника дори!…

Момъкът сведе очи и зави намерки край тополата, нагоре по стръмния изрътен друм, що се катереше из горската усоя.

Гората още мълчи, ошмулени се чернеят клонете и рядко някъде по грани се ухлебва на слънчовите лучи жълт съсухрен лист. Навред земята затиснали окапалите ланшни листи, навред пустош и мрътвило.

Цветан върви и на нищо не може да спре очи. Без да сети, той се изкачи на рътлината; оттатък между разредени дървеса ето просветна небото, разкрило ясни, простори далеко над горските вършини. — В такъва простор той би искал да върви ден и нощ без почивка, без спиране да върви… И пак тъй както тука само сухите листи под своите стъпки да чува, никого да не среща, никого да не вижда…

И тъкмо подигна глава момъка да огледа далечен път напред, татък между дървесата се мярна някой. Горския стражар с окачена на рамо пушка идеше насреща му по пътя. Оръфан, мълчалив, той изглежда като оскубан вълк, излязъл напролет от бърлогата си… Цветан не рачеше никого да среща. Отстрана между дървесата се отбиваше тясна пътека, той изви по нея и бързо се запъти към другия край на гората, дето се чернеят скалите, надвесени над дълбоката планинска котловина. Между тия камънаци, преди години, когато със съседката пасяха козите, и двамата са се катерили да ровят райков корен. Оттогава, едвам сега той пак се изстъпва между плесенясалите от мъх и лишеи скали, пак надниква над оградената отвред са бърда и гористи рътлини котловина, в дъното далече се зеленеят тревясали плочи от покрива на запустялата воденица.

Изправен на самия край на пътеката, Цветан се загледа нататък в глъхналата котловина. Не искаше

назад да се връща, напред се беше свършил пътя и дълбоката урва зееше пред него. Той надникна над урвата, извърна се към камънаците, набити нагоре по стръмнината между сухата папрат, и току очите му просветнаха изведнъж.

Две бели кокичета, като два маргара, надничаха, склонили едно до друго челца, горе от върха на една канара… По-скоро момъкът се подйе по камънаците, изви ръка, откъсна ги и полетя през гората с тях, като че намерил вече разколното, що беше се запътил през земя и вода да търси.

Той излезе от гората, спусна се надолу по пътя — горския стражар едвам завиваше покрай крайния плет и Цветан със затъкнати над ухо кокичета тръгна през село. В топлия слънчов ден вече всичко беше излязло навън и зашумяло. Сготвили гозбата си, стъкмени като в празник, жени причакваха по прагища и припеци мъжете си да се върнат за обед.

„Хе, Цветане, кокичета си откъснал…“ — подзе момъка от прага още първата жена и де помина, всяка му повика и го закачи.

„Отде си ги откъснал?“

„Защо пък на ухо си ги затъкнал!“

— Вий да жумите, аз да гледам! — извърна се най-подир той и завърна пак край тополата към къщи.

И не пристъпил още до портите, през отворения прозорец насреща се привела над пътя съседката му — бялото ѝ лице свети отдалеч, а погледа ѝ сам го към себе повлича.

„Цветане, кокичета ли си ходил да береш… Дай и на мене едното…“ — спря го тя на пътя. Цветан мълчаливо ѝ подаде стръка кокиче и стори му се наистина, че всички зажумяха край него и той я видя тъй хубава, тъй мила, както никога не бе я виждал…

Цял ден нейната усмивка му се усмихва в останалото у него кокиче: вечерта, преди да заспи, той

пак кокичето гледа и през нощта му се присъни напета хубава мома — само на другата сутрина той не търси из съновника…

III. ЧЕРКВА ЧУКА

Последните удари се откъснаха от клепалото и мерно, отсечено звукът им глъхна над струпаните една до друга къщици на черковната махала. От стария женски метох излезе баба Магдалина, калугерката, и прегърбена над тояжката си, закрета през черковния двор по пътя, закрит от срещнатите грани на салкъмите. Татък в дъното на двора се отвориха тежките врати на черквата и вътре в мрачината замъждука кандило.

Превит в дълъг кожух, както беше приседнал на пътния праг, дядо Христо се извърна към черква, прекръсти се и се загледа пак насреща през пътя. На измазаното чердаче се показа баба Гана, пристъпи и едвам преви запрели крака да седне срещу съседа си.

„Черква чука… И днес мръкна, Христо…“ — отдъхна тя, сякаш изплатила дял пак от стария си дълг.

„Вървят, нижат се един по един, бабо Гано, дните, не са в торба да ги скриеш“ — отвърна сякаш на себе си той.

„Вървят, вървят, не сящаш кога изминават и докато се опомниш — толкози години си отишли за реда.“

„Годините отишли, отишли и хората с тях. Зимъс на Коледа като запели «Рождество твое», че като се извърнах да погледнах онези запустели тронове… Де едно време, както съм запомнил аз, на такъвзи ден като изпълнят от двете страни на аналоите онези белобради старци — и благочестиви, и набожни — всеки по тях мястото си да познае…“

„Върхари, върхари как остават наесен по пипера, дядо Христо — тъй сега останал света!“

„Като се поразмисля някога, като се заредят през ума ми онези хора, онези години… Мисля си, било ли е, не е ли туй. Предната нощ ей тъй — разсъмна се, сън ме не хвана! Мисля, мисля и защо сега само туй изпъква в ума ми, да не ме оставя да заспя? — Умрелите ли ще възкресиш, или света ще върнеш.“

Изгаснаха вече кандилата в черкова, студена вечер полъхна откъм салкъмите и баба Магдалина, прегърбена на тояжката си, закрета пак по пътя.

„Кокиче ли си набрала, бабо Магдалино“ — спря я пред къщи баба Гана.

Калугерката се извърна, надигна глава и показа китката в ръка: „Кокичета, Гано. Набрах ги от гроба на даскаловата булка — нацъфтели като венец наоколо. Сестра Евлампия не може да спи. Останали сме с нея в метоха — аз още помръдвам от мястото си. Евлампия хем само лежи, хем не може да спи. Ще й занеса да турне няколко кокичета под възглавницата си, дано подремне нощес. И мене да не буди.“

„Дай и на мене два стръка, Магдалино“ — пресегна с жилеста ръка дядо Христо от другата страна и стана.

Подканена от вечерния хлад, баба Гана се хвана за колене и също стана да се прибере.

Дядо Христо погледна кокичетата и додаде: „На деца е то за песни и игра, за млади — явен белег и разгадка на сънища, пък нас старите в сън да ни приспи… И аз ще го турна под възглавницата си“…

„Пък нас старите в сън да ни приспи“ — повтаря след него баба Гана и двамата отсам-оттатък пак се прибраха в къщи.

Мълчаливо, покрай стария двор, баба Магдалина се приближи до прага на метоха, влезе и зад нея топуза изтрополя отвътре по тежката порта и я притвори.

След малко пазвантина запали фенера срещу метоха и над ниските струпани къщици, по запустелия път, повея пролетната нощ.

СЛЪНЧОВА ЖЕНИТБА

Там де балкански вършини — прехванати за рамена, се вдават в далнината, посред мрътвините се вдигат високи Слънчови кули. Два тъмни бора пред порти се възправят; като венец се вие жив плет-повет около двори, по тях ни спрепнати стъпки на невяста прошумоляват някога, ни ще се чуе тежката приказка на стар стопанин. От сутрин до вечер в кулите е глухо и един потокът реди край широкия трем, обраснал и премрежен с бръшлян. Сама в трема е приседнала Слънчова майка, склонила глава в размисли за нехайник син.

Кому той грее, кой ще го види през есенните мъгли да му се порадва! Орляци черни гарвани ли, извити като над мърша над задрямали села — чобана ли, свит в козен ямурлук пред прага на мандрата и унесен в проточения блей на овцете, — или настръхналия по могили вълк, който плаче за мъгливо време? Обложници са нависнали, като пещерен свод, над ниви и поля, всичко се е прибрало, и само вихри ту се сдавят с ошмулените шубарлаци по синори, ту пак писнат, погнат се пряко дол и бърдо, като че дирят кому да си изкарат…

Нека пищят, нека вият! Той пролет в душата си носи. Един волен замах — и вкаменялата твърдина на земята ще се разгърне пак за нов живот.

Три вечера готова трапеза го чака. Майка му дрямка не хвана. И де я не занесоха черни мисли! Мисли, орляк жерави, зареяни из мъглите — едни насам, други нататък, разпилеят се в далнини и току се обадят тук, отвърнат татък, завият пак вкупом, поели незнаен път…

През ум не й минаваше, че Слънча мома загорка ще спре на път над Загоре, да забрави са време и да залезе дори.

Загорка беше тя. Макар при мащеха расла, от нея с грозно име Грозданка наречена и от къщи навън непущана да излезе — като се стъкнеше да тръгне из село, затъмняше всички моми край себе. Кога Слънчо я зарна от висини, дето грееше, там остана. Забрави, че го майка чака дома, забрави що оброк пред бога бе сторил — да стои над всичко.

— Оброк, тежка орис — един да грее над този свят, всичко да милва и да пробужда, него да не огрее никой, да не го погали по чело!

Помрачня му пред очи. И кога се прибра тази вечер, от порти още с тез думи майка посрещна:

— Додея ми вече, майко! Радост и живот за всичко — с чер пояс ли ме пови, само аз радост да не позная!…

— Теб друго е отредено, синко. Тъй ми на мене магьосница предрече — додаде тихо майката. — Самичък на себе да се радваш, над всичко високо възйет. Долна земя грижи притискат, ти над тях трябало ада стоиш, мало и голямо да те познава…

— Поврага магии и магьосници! Що ми е радост в самота! Един път аз не сетих себе си, все над чуждо щастие грея… В Загорье… мома видях… от всичко на света по-мила!

Отмина майка си той и вече място не може да си найде из прустове и чардаци. Цели нощи слухти самичък, мъчи се сякаш да се сбере. Как изстина от сърце всичко, по друго тегли сега. И навред, и във всичко се възправя образа на Грозданка пред него — и той се смирява, отпуща се и забравя. Тъй, в залис и с блянове в душата, не сеща той как преваля нощ. Зора зори, скача; облаци-мъгли — промъкна се, надзърна… и като се стъписа срещу Грозданкини двори, там се забрави.

Не е ден есенен — а сякаш настана ден година. И цяло село не може да се нарадва Слънчу. Проведриха се небесата, сам-там по припеци се усмихнаха побилите вече есенни минзухари, ето и клюмналите по мочури върби ще изресят. Ден, два и сякаш пролет отново пак цъфна! Раззелениха се паши, вакли овци разтърсиха по тях руна. По ризка боси деца се погнаха кръз село и гръмнаха навред пак песни и игри.

Едвам ада мине пладня, сред село се изправи гайдаря и пискливата му ручилка викна всички да се сбират. Накрехнали калпаци, забързаха ергени, сам-там викат се през плетищата моми — с тях мало и голямо се помъкна към моравата. Там, дето пролетес врързваха люлките, върза-щат ги и сега: всяко младо да люшне изгората си, по коя жад е жадувало цяло лято… Ей откъсва от момите своята изгора делия, тя се тегли, свени; свени се за щерка и майка й татък сред купчинката жени, зяпнали всички да гледат младите. Мома момку воля не прекърша: сяда тя на люлката; а потегля той въже и от все сила се люшва момата: над всички отгоре, всеки да види коя сърце му е избрало… Едвам, уморен, момъкът отпусна въжето, едвам момата него да залюшне, вече до люлката се трупат за ред и други. Пак потегля напет момък въжето, след него пък изгората му разкърши снага да го залюшне и цялата морава кипва от смехове и задевки.

Един по друг всички се изреждат, само Грозданка стъписана гледа сама отстрана. — Кой би се наел тази горделива мома да люлей? Тя ни на усмивка отвръща, ни на задявка. Като седне подире на люлката той, да му обърне гръб пред всички… Те не знаеха как чезнеше в притома сега момино сърце. Ником свела очи, тя оглеждаше момците отдалеч, да си найде момък, който и без дума би я познал. Нямаше такъв — самичък на себе да се радва; нямаше момък душманин и брат да не познава. И тя вдигна очи, сякаш поплак към небето да

стори. А Слънчо, изправен таме над Балкана, вече спусна лучи — златни люлки.

Трепна Грозданка. Сама на очи не може да хване, но незнайна ръка сякаш потегля към него. Когато люлката се полюшна и тя изви глас да запя, всичко притаи дъх по моравата. Нечути до днес думи на жадена младост… Робиня ще му бъде, с песни ще го приспива, ще го разбужда с песни… Само той да бъде неин, тя да му служи, ада му се радва… И както златна люлка се люшкаше, както Грозданка кършеше глас, люшна се и литна пряко тилилейски усои и никой не видя де изчезна. Мярнаха се шити поли над възлази, татък нагоре и песента ѝ глъхна в далнината.

А както сърцето на застарял делия нявга закрее по лудини и ветрогонства, сякаш втора младост с поседяла глава ще младува, па току изведнъж сети омекнала десница и отпадне — тъй долини и полугари, що некин се бяха усмихнали и запели в без време огрялата пролет, клюмнаха попарени от сланата. Разкаля се земята. Балкани задрямаха посърнали в далнини, закътаха се из хралупи планински селата и ето подранила зимата се закиска над всичко и ситно засея съсситото си бели снежинки. Сегиз-тогиз надзърне из облаци блед Слънчо, погледне зазъзнали дървеса, угрижени селски хижи и сред сама бяла пладня завие пак да се прибере. Никой не може да го проумей. Едни казват, присмива се, дето вяра са му хванали на пролет да излязат; други пък — срами се лице да покаже преда света — булка е отвел без родни, без закон…

… Жени по вратници и кръстовища — нямат що да правят — все приказки разправят. По тях от порта на порта тръгнала Грозданкината мащеха.

„То се знае — Слънце е, над село и закона стои, — не ще вдигне сватба, сватове и кумци да дири; ама пък и не щеше да я грабне тъй, да не бях аз мащеха…“

На мащенски одумки се споглеждват и подсмиват невести, а стара съседка като че се не досега де бият приказките й, тръгва с нея да я раздумва. Била майка, била мащеха, мома за хубост като е отгледала, какво повече. Само Слънце за жена я взе, като перо над нея ще трепери, на златни люлки цял живот ще я люлей.

Като перо не, с ръце по-меки от перо я галеше Слънчо. И не на златни люлки, а в обшити от сърма и злато прегръдки лелееше той ненагледна си изгора и не можеше денем и нощем да й се нагледа и намилува. Дни на тиха домашна радост бяха те. Слънчо забравил себе си и света, широки блянове сбрал край топлото си огнище, не искаше вече нийде очи от него да отведе. Грозданка радеше засмяна наоколо му — тя с всичко из къщи се свикна, само пред свекърва още не можеше да се отпусне. Кога останеха със Слънча двама, тя беше по-волна и от бащини си. И той е като всички и макар в света слънце да грее, мало и голямо да го знае и да му се радва, като склони глава на нейни скути, тя хване да си играе със свилените му къдрици, струва й се — ето това злато, което милва вредом, за което жаднеят всички, е в нейните ръце, е на нейна воля… И поглеждаше го тя и пак заравяше тънки пръсти в къдриците му, а той, морен от милуване, затваря клепки — да прави са него каквото ще.

Но още майчино сърце само не беше повярвало на радостта си, не беше се опомнила Грозданка от галене и милувки и взе да се сбъдва над Слънча прокоба, що в тъмна вечер еднъж прокоби пред майка му незнайна магьосница. „Когато толкози широк свят е негов, в черупка той няма да се свива. Любовта му, цял свят що грее, защо в черупка да я крие. Скоро волна душа за воля се повдига!“

Никой не вдига шум, никой не броди по Слънчови двори, пък всичко е разнебитено и преобърнато наопаки сякаш. Слънчо сам се е изгубил: цял ден се лута като

замаян и нощта набляга вече — майка му, Грозданка спят — той мира няма още. Изскочи в трема, опря рамо отпред о стълпа и се ослуша наокол. Глъхнали са върхове и мрътвини и само потокът, подйел таме от извора бяг, ръмоли край трема надолу. Как се премятат и спреварят пенливи струи! Една извие, премине; друга се погва по нея — и няма край, ни спир… В Слънчови двори и окол зима не идва и не смиряват ледни окови потокът — тъй е и в сърцето му, което не смирява къщна грижа и не обвързват връзки световни…

Без да събуди млада невяста, майци без да се обади, измъкна се в зори той и се поде на възбог цял румен, кравен. — Никой на първата му усмивка не отвърна — в снежната пустиня всичко бе глъхнало. Но ето просипа се от граните на дървесата скрежта, прошумоляха като коприна ледените зърна над снежната покривка и пак стихна и този шум. Като че и вейки, и лехи да бяха вече забравили Слънча. Той впери още по-жаден поглед, блеснаха сам-там лъскавите върхари на зарзалите и черешите — и сякаш дозел някакви таинствени трепети в земните недра, — той с един замах раздра мъгливите небесни завеси, размести по припеци снегът — и ниви и поля, гори и върхове блеснаха всички под него.

Стара приказка разправя: когато сред тма и мрътвило божия промисъл озарил мощен блян, твореца хванал от все сили гърди, сякаш с ръце искал да откъсне вдъхновението си и да го въплъти във вселената. Замахнал той, а светлите му мечти озарили гъстия мрак, с топлия си дъх съгрели земната мрътвина — и реки, и потоци продънили твърдината, погнати в несвестен бяг. Над тях, сякаш заслушани в поривния им ромон, издигнали се рудни брегове; разгърнали се надлъж и нашир поля; като морски вълни нагоре към пригори се подйели баири; а подобно замашна дълга, възмогнал се Балкана величествен и горд, чак до

поднебни висини… Дълго още стария майстор не можал да отведе поглед от творението си, но уморен спля пред Слънча:

— Ти радей над света — с лучите си простори разшири, озари дълбините. И всичко да заживей с тебе и да се изпълнява в моята воля…

Изпълнител на божия воля, се изправи днес пак Слънчо на небото. Вихрите бяха разчистили снега, по равнините размели ланшни листи и ето отвред потръгнаха орачи и заобтягаха бразди, здрава основа за губера, който Слънчо ще тъче. Топла влага още излеком задимява над ровките бразди, а той отиде да ръси припеците с кокичета и минзухар и да срехавя със зеленина хълмистите върхове. Недовършил още ресните на своята тъкан, разгърна основа в полето далеч и я задипли яснозелена; докато се свят усети, той обтегна тучен губер от Балкана и чак до бяла Дунава отскочи да поръбва краищата му.

И пролетта се зададе да мине по губера. Повела със себе радости и цветя, с венец теменужки на глава, младата хубавица бърза от юг. За нея зашепнаха глогините низ подолье, дърveса наметнаха за посрещи бисерните си накити; из рътлини, по могили изнича кукуряка и подрумчета наизлязоха да видят кога ще се покаже. Пръпнаха и заръсиха с чуруликания птички — пред тая, която вече преваля Балкана, спретна и весела.

Да гледат пролетта наизлязоха и децата из къщи навън. — Сетнята, останала без ограда накрай село хижа, сетните колиби, които като запуснати птичи гнезда пустяха цяла зима, се подновиха и оживяха днес. А над села, над баири, като стар побащим, Балкана разкършил рамена, по широки му скути се плакнат тучни зимнини, сякаш младежки подеми му душа вълнуват и сред общата радост най-радостен е той.

Не излязват от задимената си килия да се порадват на пролетта едните стари знахари и гледачи. Цял живот

с подпрени ръце на запъхнатите им в пояс дивити и с навъсени чела, гадаят те на бобови зърна световните съдби и сегиз-тогиз погледват навън — през тесния прозорец на килията си. — Орис! Когато първи път Слънчо се усмихна сред димът на дългите им лули, всички извърнаха очи към неканения гост, дошел в такъва час — когато всичко мре от глад — с пролетни милувки да ги залъгва и увещава. И като че ни го знаят, ни го познават, обърнаха му те всички гръб и само техните сбръчкани чела не разведриха Слънчови лъчи.

И майка му, и невяста Грозданка не облъхна пролетната радост. — От тъмни зори Слънчо като изскочи, по късна вечеря ще се прибере. Замислен, мълчалив, не му се продумва. Едвам склопи очи, докато да видят — рано пред зори пак изскочил. Всуе остаха всички майчини надежди през дългите безсънни нощи, когато клюмнала над люлката му, тя бленуваше честити дни, стоплени от синовните му грижи. Не по нея той грижа ще бере, а пък тя по него: голяма грижа, колкото по-голям расте той — че всеки ще го слави, всичко ще чака от него радост и живот, но няма да смислят никои оногова, който себе си е забравил за тях!…

От мисли и грижи като сянка е станала майка му — все въздиша, замислена, и не й се нищо похваща из къщи да помогне на невястата. Наобядваха се днес, излезе пак в трема — Грозданка вече отива цветята да полива, а тя ни от място помръдва, ни да я спре, да я повика при себе дума за разтуха да й каже. — Какво да казва… Грозданка сложи менци до извора долу, сегна да гребне вода и извърна скритом очи нагоре — все тъй мълчалива седеше на мястото си Слънчова майка — вкаменена в своята скръб. И трепна тя, вдигна менци и бързо се втурна надолу, зад кулите, като че се бои да не съзре свекърва й, да не издаде мъката, що й притискаше сърцето.

Зад кулите беше разсяла Грозданка свойте цветя: катаден, кога Слънчо излязва, да има с китка да го изпрати. С цвете и изпращане тепърва мислеше тя от младини да си отземе, че мома не беше ги познала Слънчо я грабна и късно оная вечер я доведе тук — и досега сама тя още не знае къде е… И като че изведнъж опомнена от някакъв сън, невястата остави пълни менци сред лехите, озърна се, отстъпи до дувара и — людско всичко й се видя наокол, людска е тя самата тук, у Слънчови… Ден по ден — зима мина и пролет ще мине вече, тя още нищо не е познала… Не е познала… Нито пък под сърце й досега майчина надежда трепна… Да не би пък за туй — поклати помрачняло лице тя — мълчаливо я отминува Слънчо и немари свекърва?… Но преглътна сълзите си, озърна се, сякаш още се боеше някой да я не види, и се изправи сред лехите да ги реди и полива.

А черния облак — тъжна мисъл — който пресрещна рано-рано Слънча и засени лицето му, се разсея и той кротко отпусна поглед към долня земя. Села и поле, сякаш изнемогнали след пролетните песни, бяха се смърлушили и глъхнали под него. Слетели, белите листовце на цветовете засипват земята; след дружни чуруликания, птичките се пръснаха и сега всяка се окуми над гнездото си. Там, де недавна се усмихваше бисерен цвят, сега се налива плодът, закътан из шумака… Замислен, блед, Слънчо се спря и гледа от висини, както запоен в свойта замисъл майстор се спира с млат и длето в ръка пред мрамора, в който вижда как оживява блянът му. В работилницата наокол е глухо, подът се белее засипан с люспи и парчета мрамор, а майстора привел глава пред творението си намръщен и недоволен. Но миг — и мисълта сякаш сама му повдига ръката; млатът се отпуска полека, звеква длетото и из твърдия камък образа отвори широко очи.

Като ударен майстор и Слънчо с първия ранобуден селяк стана отзарана, окъпа лице в Черно море и излеком хвана да отвива влажната мъгла от чукарите на Стара планина. Отдавна лучите му го озариха, а с него и земята с нейния дивен накит. Лучи длета — тук срехавиха лист, като че тъй на шега, разпукнаха таме цвят, а докато го сетят, той вече проведри ширината. Но той няма време по склоновете с цветята да се бави — бързо се възйема във висини и лучите му като разкалена жарава се разгарят широко над полето. Наблегнало под огнения му дъх полека-лека всичко се отпуща и маранята трепва във въздуха — Ето го, изправя се той, застава насред небо като властелин над своята земя, впива лучи в нея и почва. Ни клас да трепне вече нейде, ни нива да прошумоли по падини надолу — над всичко е сам Слънчо и неговата равна, плодна светлина. Сетния глъхнал нейде в мрътвината клас, сугарния злак, който едва сега по мочури вретени — се пълни и навършва. Цвят, ни лист като че не смеят дъх да поемат; пропуква се изпръхнала земята, всичко прегаря по нея и в жегата като че захваща да се разтапя и самичък Слънчо… И стопил се би той в творческа мъка: сам със злато да облее широките нивя, загарката да обагри с кръвта си, да блесне и да се подйеме всичко под него, всеки ръбец, всяка тревица да се изпълни и довърши. Широко разлял лучи над полята, той не знае отдих в творческата си замая — а не сеща и не вижда сам, че блестят вече в злато избуяли ниви, равнини недогледни, плодът, закътан из шумака, висне тежко налян и чака — и всичко се подйема насреща му с въпроса на своето битие и в копнеж ожида от твореца си ответ и разрешение на своята цел. Чак кога преви към заход, той сякаш съвзет се изви, погледна възлази и пригори, като че дири да не е нещо несъгледал и отминал недовършено — чак тогава се спря да огледа творението си Слънчо. — Тиха вечер иде вече и с кротък ромон на тъмните си поли

буди полята, примрели в знойния ден. Маранята лениво се вдига и лениво издигат рамена рътлини, а там далеч над тях възйема Балкана рошавата си глава, с която е засенил полята надолу… Слисан, гледа с премрежени от залез очи Слънчо и като че не може да доизгледа просторите, над които е творил воля и сила. И смътно му е, и в умората си не може сам своето дело да проумей. В мъка се сви сърце и още по-остро сети той погледа на творението си, томително впит с ням, но жесток въпрос: „Защо? За чия радост е всичко това?“

… Той работи завета на бога да изпълни и в свойта работа позна мъчителната наслада на живота… Пребледнял, той склони мълком чело и някак неволно възви кръз мрътвините, нататък към своите кули.

Там, облегната на тъмния бор пред порти, с кръстосани на гърди ръце, отдавна го чакаше мълчаливата невяста. — Привел глава, той мина, без да я съгледа, и влезна вкъщи.

През полето полека вървяха куп жени, прибирайки се късно от работа. И далеко по долна земя се носеше тяхната песен, песента, в която се облажаваше Слънчовата невяста и нейната световна чест.

Издание:
Петко Ю. Тодоров. Идилии
Издателство „Захарий Стоянов“, 2003

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

http://chitanka.info

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.